

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ВОРОТИНЦЕВА Інна Валеріївна

УДК 347.13/17:346.26(477)

ДИСЕРТАЦІЯ
ЦИВІЛЬНІ ОРГАНІЗАЦІЙНІ ПРАВОВІДНОСИНИ, ЩО ВИНИКАЮТЬ
ПРИ НАБУТТІ СТАТУСУ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ-ПІДПРИЄМЦЯ

081 «Право»

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ І. В. Воротинцева

Науковий керівник:
доктор юридичних наук, професор
ДАВИДОВА Ірина Віталівна

Одеса – 2022

АНОТАЦІЯ

Воротинцева І. В. Цивільні організаційні правовідносини, що виникають при набутті статусу фізичної особи-підприємця. –

Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». – Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2022.

Дисертація є першим у вітчизняній науці цивільного права спеціальним комплексним дослідженням цивільних організаційних правовідносин, що виникають при набутті статусу фізичної особи-підприємця.

У дисертації досліджено розвиток законодавства щодо регулювання цивільних організаційних правовідносин, які виникають при набутті статусу фізичної особи-підприємця, а також проведено огляд літератури за темою дисертаційного дослідження і напрямів дослідження.

У дисертаційному дослідженні визначено поняття і зміст цивільних організаційних правовідносин за участю фізичної особи-підприємця згідно цивільному законодавству України, а також поняття й ознаки фізичних осіб-підприємців як суб'єктів цивільного права. Досліджено правові засади та порядок набуття статусу фізичної особи-підприємця.

Надано визначення поняття «фізична особа-підприємець», у зв'язку з чим з метою уникнення невідповідностей і негативних наслідків у правотворчому і правозастосовному процесі фізичну особу-підприємця в чинному законодавстві необхідно визначати як самостійну, ініціативну, засновану на особистому ризику підприємницьку діяльність дієздатної фізичної особи, зареєстрованої в установленому законом порядку без статусу юридичної особи, спрямовану на отримання прибутку шляхом виробництва, використання майна, продажу товарів, надання послуг і виконання робіт.

Запропоновано внести доповнення до глави 5 ЦК України статтею 50-1 та викласти в редакції, відповідно до якої буде визначено поняття «фізична особа-підприємець» та «права фізичної особи-підприємця».

У дисертації надано авторське визначення категорії «підприємницька діяльність». Підприємницька діяльність – це діяльність суб'єкта цивільних відносин (фізичної або юридичної особи), визнаного дієздатним та зареєстрованого відповідно до положень законодавства України, який здійснює самотійно, на власний розсуд і ризик, систематичну діяльність, пов'язану з вільним порядкуванням та управлінням належним йому майном, виробленням продукції, наданням певних, не заборонених законодавством послуг, на підставі відповідних договорів, для отримання прибутку, та права якого захищені законодавством України.

Запропоновано внести доповнення до ЦК України, зокрема до п. 4 ч. 1 ст. 3 «Загальні засади цивільного законодавства», в якому надати визначення поняття «підприємницька діяльність».

Зроблено висновок, що правовий статус фізичної особи-підприємця відрізняється від правового статусу інших суб'єктів господарювання тим, що він невіддільний від його носія. Цей статус може розглядатися у вузькому і широкому значеннях. У вузькому сенсі – розуміється як частина правового статусу громадян (фізичних осіб), а в широкому – як правовий статус громадян (фізичних осіб), які займаються підприємницькою діяльністю. У чинному законодавстві України недостатньо регламентуються права і обов'язки фізичних осіб-підприємців, котрі виступають як афілійовані особи. У зв'язку з цим пропонується визначити коло прав і обов'язків фізичної особи-підприємця в договірному порядку і залежно від правового статусу особи. Метою державного регулювання підприємницької діяльності має бути досягнення балансу приватних і публічних інтересів. Для забезпечення останнього слід використовувати методи стимулювання, які сприятимуть поєднанню інтересів держави, суспільства та фізичних осіб-підприємців. З метою ефективного правового забезпечення діяльності фізичних осіб-

підприємців необхідно вживати систему економіко-правових показників (податок, кредит, ціна, пільги тощо), які стимулюють отримання прибутку і зниження ризиків порушення зобов'язань. Економіко-правові стимули слід відобразити в законодавстві України, а також за можливості – у змісті договірних зобов'язань.

Доведено, що в разі безвинної відповідальності фізичної особи-підприємця, за наявності протиправності та причинного зв'язку між дією і подальшим результатом, ризик виступає суб'єктивною умовою відповідальності.

Доведено, що складність формування повноцінної нормативної бази підприємницької діяльності полягає в такому: 1) в Україні після багаторічного панування планової економіки, по суті, було втрачено практичний досвід підприємництва; 2) питання приватної підприємницької діяльності були надовго цілком вилучені з предмета регулювання цивільного права. У такій ситуації необхідно також враховувати самотність розвитку українського суспільства і законодавства та вельми зважено підходити до запозичення із законодавства зарубіжних країн тих чи інших норм, що регулюють підприємницьку діяльність.

Акцентується увага на необхідності внесення змін і доповнень до глави 5 ЦК України статтею 50-1 з такою назвою: «Стаття 50-1. Фізична особа-підприємець, визначення та права». Крім того, запропоновано внести доповнення до п. 4 ч. 1 ст. 3 ЦК України «Загальні засади цивільного законодавства».

Встановлено, що відносини, в яких присутні ознаки організаційних цивільних відносин, вбачаються: при наділенні громадянина ім'ям; при державній реєстрації громадянина як фізичної особи-підприємця; при банкрутстві фізичної особи-підприємця; при обмеженні дієздатності неповнолітнього; при визнанні фізичної особи недієздатною; при обмеженні цивільної дієздатності громадянина. Окреслені відносини пов'язані із забезпеченням правосуб'єктності фізичних осіб-підприємців, так чи інакше

стосуються визначення правового статусу суб'єктів цивільних відносин, тому доцільніше їх об'єднати в одну загальну групу організаційних відносин. У дослідницьких цілях пропонується надати назву цій групі організаційних відносин – «статусні організаційні відносини».

Акцентовано увагу на тому, що ознаки організаційних відносин беруться до уваги: при державній реєстрації прав на нерухомі речі; при ухиленні від нотаріального посвідчення або державної реєстрації правочину; при застосуванні позовної давності; при початку строку позовної давності після переривання перебігу позовної давності. Ці організаційні відносини спрямовані на визначення правового режиму об'єктів цивільних прав і угод, отже пропонуємо позначити їх як «режимні організаційні відносини».

Доведено, що зазначені статусні та режимні організаційні відносини є базовими організаційними відносинами і повноправними цивільно-правовими відносинами. Саме базові організаційні відносини вважаємо самотійними і незалежними цивільно-правовими відносинами, які потребують цілісного осмислення і доктринального визнання.

Підкреслено, що суб'єкти цивільного права, зокрема фізичні особи-підприємці, можуть мати не тільки майнові потреби, а й особистий організаційний інтерес. При цьому організація правовідносин є таким же благом, як і будь-яка майнова потреба, тому цілком обґрунтовано є приводом для вступу в організаційні відносини. Враховуючи, що майновий інтерес і організаційна потреба – це два самотійних блага, майнові та організаційні правовідносини не можуть збігатися і є самотійними цивільними правовідносинами.

Встановлено, що суттєвою особливістю, не властивою цивільно-правовим відносинам, є імперативний характер норм, які регулюють організаційні відносини. Це не применшує цивільно-правової сутності вказаних відносин і не має вважатися винятком із загального правила про диспозитивний метод правового регулювання. Вважаємо, що імперативне регулювання, яке втілюється в цивільному праві багато в чому за допомогою

організаційних відносин, це закономірний і необхідний засіб закріплення основних інститутів цивільного права – правового статусу учасників цивільного і правового режиму об'єктів цивільних прав і правочинів. З огляду на те, що суб'єкти цивільного права є обов'язковими учасниками інших цивільних правовідносин, а об'єкти – невід'ємним їх елементом, без встановлення єдиних вимог до базових одиниць всього цивільного права неможливо забезпечити стабільні цивільні правовідносини.

Зроблено висновок, що при охороні цивільно-правових інтересів фізичних осіб-підприємців здійснюється вплив цивільного права на організаційні відносини. Зазначені цивільні відносини фізичних осіб-підприємців спрямовані на впорядкування (нормалізацію) майнових або немайнових (організаційних) відносин фізичних осіб-підприємців. У структурі таких соціальних зв'язків серед безлічі юридично захищених правових інтересів слід виокремити активний інтерес, спрямований на зміну правового положення. Відповідно, опосередковуючий його цивільно-правовий інтерес є формою реалізації регулятивної функції цивільного права, в тому числі висловлює головну рису цивільно-правового методу – правову ініціативу.

Встановлено, що як юридично чинний захід можливої поведінки фізичної особи-підприємця правоочікування розміщується в організаційних цивільних правовідносинах, результатом реалізації чого є виникнення і розвиток речових, зобов'язальних та інших правових відносин фізичних осіб-підприємців. У зазначених організаційних правовідносинах фізичній особі-підприємцю шляхом фіксації її правоочікувань забезпечені можливості щодо підготовки до участі в організаційних цивільно-правових відносинах, у тому числі й суб'єктивні цивільні (обмежені речові, зобов'язальні, секундарні) права.

Доведено, що визначення підприємницької діяльності дає можливість виокремити п'ять основних складових такої діяльності: 1) самостійна діяльність (здійснювана за власним бажанням і у власних інтересах); 2)

діяльність, здійснювана в цивільних правовідносинах від свого імені, на власний ризик і під власну майнову відповідальність; 3) діяльність, спрямована на систематичне отримання прибутку; 4) отримання прибутку відбувається від використання та управління майном, продажу речей, вироблених, перероблених або придбаних для продажу, а також від надання послуг; 5) послуги призначені для реалізації іншим особам.

Акцентовано увагу на тому, що з метою мінімізації та подолання негативних наслідків протиепідемічних заходів, запроваджених для запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, пропонується: надати цілеспрямовану підтримку фізичним особам-підприємцям і співробітникам тих сфер, які зазнали найбільших втрат під час карантину; запровадити механізм компенсації відсотків за кредитами, строк сплати яких припадає на період, що закінчується останнім числом місяця, в якому завершується дія карантину; розробити стратегію економічного оздоровлення після виходу з карантину, яка базуватиметься на принципах гендерної рівності, недискримінації та уповноваження фізичних осіб як на передумовах стійкої посткризової економіки; ухвалити державну програму на підтримку розвитку підприємництва та надання відповідної інституційної допомоги; запровадити систему збору даних щодо потреб фізичних осіб-підприємців у навчанні на всіх етапах (від початку діяльності підприємства до стрімкого зростання).

У дисертації визначено правове регулювання цивільних організаційних відносин при набутті статусу фізичної особи-підприємця. Досліджено проблемні питання, які виникають з організаційних цивільних правовідносин при набутті статусу фізичної особи-підприємця, а також цивільно-правовий захист прав та інтересів при набутті статусу фізичної особи-підприємця.

Сформульовано пропозиції щодо вдосконалення чинного цивільного законодавства України у сфері цивільних організаційних правовідносин, що виникають при набутті статусу фізичної особи-підприємця.

Ключові слова: цивільні правовідносини, організаційні правовідносини, фізична особа-підприємець, юридична особа, послуга, набуття статусу фізичної особи-підприємця.

SUMMARY

Vorotyntseva I. V. Civil organizational legal relations arising when acquiring the status of an individual entrepreneur under the legislation of Ukraine. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

Thesis for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 081 "Law". – National University "Odesa Law Academy", Odesa city, 2022.

The thesis is the first special comprehensive research of the civil organizational legal relations arising in the process of acquiring the status of an individual entrepreneur in the national science of civil law.

The thesis researches the development of legislation on the regulation of civil organizational legal relations that arise when acquiring the status of an individual entrepreneur, as well as a review of the literature on the topic of the thesis research and research areas.

The concept and content of civil organizational legal relations with the participation of an individual entrepreneur under the civil legislation of Ukraine, as well as the concept and characteristics of individual entrepreneurs as subjects of civil law are defined in the thesis research. The legal basis and procedure for obtaining the status of an individual entrepreneur are researched.

The definition of the concept of "individual entrepreneur" is provided, in connection with which, in order to avoid inconsistencies and negative consequences in the law-making and law enforcement process, an individual entrepreneur in current legislation should be defined as an independent, proactive, personal risk-based entrepreneurial activity of a capable individual registered in accordance with the procedure established by law without the status of a legal entity, aimed at making a profit through the production, use of property, sale of goods, provision of services and performance of works.

It is proposed to make amendments to Chapter 5 of the Civil Code of Ukraine with Article 50-1 and to set forth the wording according to which the concept of "individual entrepreneur" and "rights of individual entrepreneur" will be defined.

The thesis provides the author's definition of the concept of "entrepreneurial activity". Entrepreneurial activity is the activity of a subject of civil relations (individual or legal entity), recognized as capable and registered in accordance with the provisions of the legislation of Ukraine, which carries out independently, at its own discretion and risk, systematic activities related to the free disposition and management of its property, manufacturing of products, provision of certain services not prohibited by law, on the basis of relevant agreements, for profit, and whose rights are protected by the legislation of Ukraine.

It is proposed to make amendments to the Civil Code of Ukraine, in particular to paragraph 4 of Part 1 of Article 3 "General principles of civil legislation", to provide a definition of "entrepreneurial activity".

It is concluded that the legal status of an individual entrepreneur differs from the legal status of other business entities in that it is inseparable from its carrier. This status can be considered in a narrow and broad sense. In the narrow sense – it is understood as part of the legal status of citizens (individuals), and in the broad sense – as the legal status of citizens (individuals) engaged in entrepreneurial activity. The current legislation of Ukraine does not sufficiently regulate the rights and obligations of individual entrepreneurs acting as affiliates. In this regard, it is proposed to define the range of rights and obligations of an individual entrepreneur in a contractual manner and depending on the legal status of the person. The purpose of state regulation of entrepreneurial activity should be achievement of balance of private and public interests. To ensure the latter, it is necessary to use incentive methods that will help to combine the interests of the state, society and individual entrepreneurs. For the purpose of effective legal support of the activities of individual entrepreneurs, it is necessary to use a

system of economic and legal indicators (tax, credit, price, benefits, etc.) that stimulate profit and reduce the risks of violation of obligations. Economic and legal incentives should be reflected in the legislation of Ukraine and, if possible, in the content of contractual obligations.

It is proved that in the case of innocent liability of an individual entrepreneur, in the presence of illegality and causal relationship between the action and the subsequent result, the risk is a subjective condition of liability.

It is proved that the complexity of forming a full-fledged regulatory framework for entrepreneurial activity is as follows: 1) after many years of domination of the planned economy in Ukraine, in fact, practical experience of entrepreneurship was lost; 2) the issues of private entrepreneurial activity were completely excluded from the subject of regulation of civil law for a long time. In such a situation, it is also necessary to take into account the originality of the development of Ukrainian society and legislation and to take a very balanced approach to borrowing from the legislation of foreign countries of certain norms that regulate entrepreneurial activity.

Attention is drawn to the need to amend and supplement Chapter 5 of the Civil Code of Ukraine with Article 50-1 with the following title: "Article 50-1. Individual Entrepreneur, concept and rights". In addition, it is proposed to amend paragraph 4 of Part 1 of Article 3 of the Civil Code of Ukraine "General principles of civil legislation".

It has been established that the relations in which there are signs of organizational civil relations are seen: when a citizen is given a name; when a citizen is registered as an individual entrepreneur; in case of bankruptcy of an individual entrepreneur; in case of limitation of legal capacity of an underage person; in case of recognition of an individual as incapacitated; in case of restriction of civil capacity of a citizen. The outlined relations are related to ensuring the legal personality of individual entrepreneurs, and in one way or another relate to determining the legal status of subjects of civil relations, so it is more expedient to combine them into one general group of organizational

relations. For research purposes, it is proposed to name this group of organizational relations – "status organizational relations".

It is emphasized that the signs of organizational relations are seen: in the state registration of rights to immovable property; in evasion of notarization or state registration of a transaction; in the application of the limitation period; at the beginning of the limitation period after the interruption of the limitation period. These organizational relations are aimed at determining the legal regime of objects of civil rights and agreements, therefore, we propose to designate them as "regime organizational relations".

It is proved that the specified status and regime organizational relations are basic organizational relations and full-fledged civil legal relations. It is the basic organizational relations that we consider to be independent and autonomous civil legal relations which require a holistic understanding and doctrinal recognition.

It is emphasized that subjects of civil law, in particular individual entrepreneurs, may have not only property needs but also personal organizational interests. At the same time, the organization of legal relations is the same good as any property need, therefore it is quite reasonably a reason for entering into organizational relations. Given that property interest and organizational need are two independent benefits, property and organizational legal relations cannot coincide and are independent civil legal relations.

It is established that an essential feature which is not inherent to civil legal relations is the imperative nature of the rules governing organizational relations. This does not detract from the civil law essence of these relations and should not be considered an exception to the general rule of the dispositive method of legal regulation. We believe that imperative regulation, which is embodied in civil law largely through organizational relations, is a natural and necessary means of consolidating the basic institutions of civil law – the legal status of participants in the civil and legal regime of objects of civil rights and deeds. Taking into account that subjects of civil law are obligatory participants of other civil legal relations, and objects are their integral element, it is impossible to ensure stable civil legal

relations without establishing uniform requirements for the basic units of all civil law.

It is concluded that the protection of civil legal interests of individual entrepreneurs is influenced by civil law on organizational relations. The specified civil relations of individual entrepreneurs are aimed at regulating (normalizing) property or non-property (organizational) relations of individual entrepreneurs. In the structure of such social relations, among the many legally protected legal interests, an active interest aimed at changing the legal situation should be distinguished. Accordingly, the civil law interest that mediates, it is a form of implementation of the regulatory function of civil law, including expressing the main feature of the civil legal method – legal initiative.

It is established that as a legally valid measure of possible behaviour of an individual entrepreneur, the legal expectations are placed in organizational civil legal relations, the result of which is the emergence and development of real, obligatory and other legal relations of individual entrepreneurs. In the specified organizational legal relations, an individual entrepreneur is provided with opportunities to prepare for participation in organizational civil legal relations, including subjective civil (limited real, obligatory, secondary) rights, by fixing his/her legal expectations.

It is proved that the definition of entrepreneurial activity makes it possible to distinguish five main components of such activity: 1) it is an independent activity (carried out at one's own will and in one's own interests); 2) it is an activity carried out in civil legal relations on one's own behalf, at one's own risk and under one's own property responsibility; 3) it is an activity aimed at systematic profit making; 4) profit is made from the use and management of property, sale of things produced, processed or purchased for sale, as well as from the provision of services; 5) services are intended for implementation to other persons.

It is emphasized that in order to minimize and overcome the negative consequences of anti-epidemic measures taken to prevent the spread of acute

respiratory disease COVID-19 caused by the coronavirus SARS-CoV-2 in Ukraine, it is proposed: to provide targeted support to individual entrepreneurs and employees of those areas that have suffered the greatest losses during the quarantine; to introduce a mechanism for compensation of interest on loans, the maturity of which falls on the period ending on the last day of the month in which the quarantine ends; to develop a strategy for economic recovery after quarantine, based on the principles of gender equality, non-discrimination and empowerment of individuals as prerequisites for a sustainable post-crisis economy; to adopt a state program to support entrepreneurship development and provide appropriate institutional assistance; to introduce a system for collecting data on the training needs of individual entrepreneurs at all stages (from the start of the enterprise to rapid growth).

The thesis defines the legal regulation of civil organizational relations when acquiring the status of an individual entrepreneur. The problematic issues that arise from organizational civil legal relations in the acquisition of the status of an individual entrepreneur, as well as civil legal protection of rights and interests in the acquisition of the status of an individual entrepreneur are researched.

Proposals for improvement of the current civil legislation of Ukraine in the field of civil organizational legal relations arising in the process of acquiring the status of an individual entrepreneur were formulated.

Key words: civil legal relations, organizational legal relations, individual entrepreneur, legal entity, service, acquiring the status of an individual entrepreneur.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧКИ:

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Воротинцева І. В. Державна реєстрація юридичних осіб: деякі питання цивільно-правового регулювання. *Часопис цивілістики*. 2018. Вип. 29. С. 72-77. URL: <http://chascyvil.onua.edu.ua/index.php/chc/article/view/252>
2. Воротинцева І. В. Електронна реєстрація бізнесу: сучасний стан і перспективи розвитку. *Часопис цивілістики*. 2017. Вип. 26. С. 107–110. URL: <http://chascyvil.onua.edu.ua/index.php/chc/article/view/300>
3. Воротинцева І. В. Щодо визначення концепції розвитку законодавчого регулювання цивільних правовідносин в сфері підприємницької діяльності фізичних осіб-підприємців. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 1. С. 154-156. URL: <http://pap-journal.in.ua/wp-content/uploads/2020/08/1-1.pdf>
4. Воротинцева І. В. Щодо визначення поняття ФОП як суб'єкта цивільного права. *Юридичний вісник*. 2020. № 1. С. 280-284. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/15956>
5. Воротинцева І. В. Щодо визначення поняття цивільних організаційних правовідносин за участю ФОП за цивільним законодавством України. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2020. Вип. 1. Ч. 3. С. 43–47. URL: https://journal-vjhr.sk/wp-content/uploads/2021/01/Vyshegrad-1_2020_Tom-3.pdf
6. Воротинцева І. В. Щодо розгляду питань порядку державної реєстрації фізичних осіб-підприємців. *Juris Europensis Scientia*. 2021. № 2. С. 34–38. URL: <http://chernvisn.onua.edu.ua/index.php/chern/article/view/200>
7. Vorotyntseva I., Hranina I., Pysarenko M. Comparative legal research on contrfct law changes under COVID-19 pandemic: England, United States, Asia and Ukraine. *Jus Humani*. 2021. № 10 (I). P. 123-150. URL: <http://iushumani.org/index.php/iushumani/article/view/275/317>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

8. Воротинцева І. В. До питання про ефективність діючого законодавства щодо регулювання порядку державної реєстрації фізичних осіб-підприємців. *Цивілістичні проблеми колізії приватних та публічних інтересів в умовах пандемії COVID-19* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 13 листопада 2020 р.). Одеса : Фенікс, 2020. С. 66–68.

9. Воротинцева І. В. До питання про законодавче регулювання надання електронних послуг (в контексті електронної реєстрації бізнесу). *Римське приватне право: здобутки європейські та глобальні* : матеріали Міжнар. колоквиуму (м. Одеса, 27 жовтня 2018 р.). Одеса : Фенікс, 2018. С. 100–102.

10. Воротинцева І. В. До питання про обов'язковість здійснення функцій державного реєстратора нотаріусом під час нотаріального посвідчення деяких правочинів. *Рекодифікація цивільного законодавства і система права України у контексті євроінтеграційних процесів* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 8–9 листопада 2019 р.). Одеса : Фенікс, 2019. С. 269–272.

11. Воротинцева І. В. До питання про оновлення законодавства щодо регулювання цивільних правовідносин в сфері підприємницької діяльності фізичної особи-підприємця. *Інформаційні технології в умовах оновлення цивільного законодавства* : матеріали Всеукр. круглого столу (м. Одеса, 13 червня 2020 р.). Одеса : Фенікс, 2020. С. 66–68. URL: <https://hdl.handle.net/11300/13146>

12. Воротинцева І. В. До питання про порядок державної реєстрації фізичних осіб-підприємців. *Актуальні проблеми прав людини, держави та вітчизняної правової системи* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 2–3 квітня 2021 р.). Дніпро, 2021. С. 25–28.

13. Воротинцева І. В. До питання про розуміння категорії «правовий захист» в цивільному праві. *Правове життя сучасної України* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 вересня 2018 р.). Одеса :

Гельветика, 2018. С. 450–452. URL:
<http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/11225>

14. Воротинцева І. В. Загальна характеристика цивільних організаційних правовідносин за участю ФОП. *Правове життя сучасної України* : у 3 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.) / відп. ред. М. Р. Аракелян. Одеса : Гельветика, 2020. Т. 3. С. 459–462. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/13405>

15. Воротинцева І. В. ІТ та реєстрація юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців. Публічні закупівлі через електронну систему ProZorro, Процедури закупівель за допомогою ProZorro. *ІТ-право: теорія та практика* : навч. посіб. / за заг. ред. Є. О. Харитонова, О. І. Харитонові. Одеса : Фенікс, 2017. С. 169–176; 261–273.

16. Воротинцева І. В. Особливості державної реєстрації ФОП в умовах боротьби з коронавірусною інфекцією Covid-19. *Проблеми правового регулювання цивільних відносин в умовах COVID-19* : матеріали Всеукр. наук.-практ. онлайн конф. (м. Одеса, 23 квітня 2020 р.). Одеса, 2020. С. 108–110. URL:
<http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/12616/збірник%20онлайн%20конференції%20Burl.pdf?sequence=3&isAllowed=y>

17. Воротинцева І. В. Правове регулювання договору закупівлі за результатами тендерних процедур за допомогою Prozorro. *Цивілістика в інформаційному суспільстві* : матеріали Всеукр. круглого столу (м. Одеса, 17 травня 2019 р.). Одеса : Фенікс, 2019. С. 54-57.

18. Воротинцева І. В. Функції державного реєстратора при електронній реєстрації бізнесу. *ІТ-право та цифрове суспільство* : матеріали Всеукр. конф. (м. Одеса, 24 листопада 2017 р.). Одеса : Юридична література, 2017. С. 38–40.

19. Воротинцева І. В. Щодо окремих питань цивільно-правового статусу фізичної особи-підприємця. *Римське право і сучасність: актуальна проблема «Від римського приватного права до ІТ права»* : матеріали Міжнар.

наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 травня 2018 р.). Одеса : Фенікс, 2018. С. 134–137.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
Розділ 1. ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ ТА ВИБІР НАПРЯМІВ	
ДОСЛІДЖЕННЯ	20
1.1. Розвиток законодавства щодо регулювання цивільних організаційних правовідносин, які виникають при набутті статусу фізичної особи-підприємця.....	20
1.2. Огляд літератури за темою дисертаційного дослідження.....	40
Розділ 2. ПОНЯТТЯ ТА ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА	
ЦИВІЛЬНИХ ОРГАНІЗАЦІЙНИХ ПРАВОВІДНОСИН	
ПРИ НАБУТТІ СТАТУСУ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ-ПІДПРИЄМЦЯ	61
2.1. Поняття і зміст цивільних організаційних правовідносин за участю фізичної особи-підприємця за цивільним законодавством України	61
2.2. Поняття та ознаки фізичних осіб-підприємців як суб'єктів цивільного права.....	88
2.3. Правові засади та порядок набуття статусу фізичної особи-підприємця.....	96
Розділ 3. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЦИВІЛЬНИХ	
ОРГАНІЗАЦІЙНИХ ВІДНОСИН ПРИ НАБУТТІ СТАТУСУ	
ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ-ПІДПРИЄМЦЯ	117
3.1. Проблемні питання, які виникають з організаційних цивільних правовідносин при набутті статусу фізичної особи-підприємця	117
3.2. Цивільно-правовий захист прав та інтересів при набутті статусу фізичної особи-підприємця	149
ВИСНОВКИ	168
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	176

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Після здобуття Україною незалежності, в результаті соціально-економічних змін право на здійснення підприємницької діяльності отримали фізичні особи-підприємці. Під час здійснення реформ економіка країни стала більш відкритою, а отже виникла необхідність створення правил провадження підприємницької діяльності на території України. Враховуючи динаміку розвитку міжнародного ринку та рух держави до євроінтеграції, постійно здійснюються дієві заходи щодо рекодифікації та вдосконалення законодавства України.

Результатом соціально-економічних реформ, що проводяться в Україні в останнє десятиліття, став активний розвиток приватного сектора економіки країни. На сучасному етапі зміцнення підприємництва стало не тільки найважливішим економічним завданням, а й метою соціальної політики держави.

Серед суб'єктів підприємництва важлива роль належить фізичній особі-підприємцю як структурному сегменту малого підприємництва в цілому. Діяльність фізичної особи-підприємця характеризується самостійністю, ризиком, новаторством, ініціативою, творчим підходом до здійснення економічної та підприємницької діяльності, не забороненої законодавством, стає рушійною силою розвитку ринкових відносин в Україні.

У відповідності до положень Закону України «Про підприємництво» від 07.02.1991 р. № 698-XII, підприємництво формується як самостійна систематична діяльність щодо виконання робіт і послуг з метою отримання прибутку, яка здійснюється фізичними і юридичними особами, зареєстрованими у встановленому законом порядку як суб'єкти підприємницької діяльності [139].

Наразі фізичні особи-підприємці є одним із основних джерел поповнення державного бюджету і фонду соціального захисту населення.

При цьому простежуються якісні зміни в структурі їх діяльності та їх кількісне зростання.

Як відзначається в Законі України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» від 22 березня 2012 р. № 4618-VI, створення сприятливих умов для підприємницької діяльності (малого і середнього підприємництва) є одним з основних стратегічних факторів стійкого соціально-економічного розвитку України: «Поліпшення умов здійснення підприємницької діяльності підвищує рівень життя і добробут суспільства, сприяє залученню інвестицій, впровадженню нових технологій, а також стабілізації і поліпшенню економічних показників діяльності держави» [142].

Останнім часом в соціально-економічному розвитку України відбулися позитивні зміни у сфері визначення правил провадження приватного бізнесу, спрямовані на поліпшення ділового клімату та підвищення інвестиційної привабливості нашої держави. Послідовно реалізуються заходи щодо лібералізації умов здійснення підприємницької діяльності, усунення зайвого втручання державних органів у діяльність фізичних осіб-підприємців, скасування необґрунтованих адміністративних бар'єрів, що заважають розвитку ділової ініціативи.

Підвищення ділової активності певною мірою залежить від інтенсифікації процесів залучення громадян до економічних відносин. Своєю чергою така інтенсифікація багато в чому обумовлена ефективністю законодавства, що регламентує участь громадян як у здійсненні торгівлі, так і в здійсненні інвестиційної діяльності на території України.

При цьому форми здійснення економічної діяльності є взаємопов'язаними. Тому громадяни, задоволені здійсненням торговельної діяльності, стають потенційними інвесторами для національної економіки.

Підприємництво відіграє важливу роль в соціально-економічному розвитку країни, сприяючи формуванню конкурентного середовища,

зростанню виробництва споживчих товарів, розширенню сфери послуг, створенню нових робочих місць, наданню економіці додаткової стабільності.

Фізична особа-підприємець – це особа, яка здійснює господарську діяльність в не заборонених Конституцією і законом сферах, що має право наймати до десяти найманих працівників.

Статус фізичної особи-підприємця передбачає встановлення граничного обороту в розмірі від 1,5 до 5 млн грн на рік. В разі перевищення такого обороту індивідуальний підприємець переходить до загальної системи оподаткування.

Розвиток і діяльність фізичної особи-підприємця забезпечуються нормами цивільного, підприємницького, податкового, трудового, аграрного законодавства, а також законодавства про соціальне забезпечення. Але незважаючи на ухвалення різних нормативно-правових актів, спрямованих на правове регулювання діяльності підприємців, в Україні досі немає єдиної концепції, яка б цілком чітко відмежовувала фізичних осіб-підприємців від інших суб'єктів підприємницької діяльності, визначала б їх місце, роль і значення в системі правових і економічних відносин.

Аналіз законодавства України свідчить про те, що в ньому відсутня єдина правова дефініція «фізична особа-підприємець», яка б характеризувала основні ознаки підприємництва як такого. Також не визначено правові критерії та норми, які б повною мірою визначали діяльність фізичних осіб-підприємців. Все це породжує суперечності в нормативних актах або свідчить про наявність в них значних прогалин.

Разом з тим слід зазначити, що наразі в науковій літературі не існує комплексних досліджень, присвячених аналізу правовому статусу фізичних осіб-підприємців у сфері здійснення ними господарської та економічної діяльності.

Також досі в Україні не розроблено відповідного правового механізму, який би сприяв гармонійному поєднанню інтересів уповноважених державних органів, споживачів і фізичних осіб-підприємців, забезпечував би

правове регулювання їх діяльності в Україні. Так, в окремих випадках у сфері підприємництва фізичних осіб-підприємців виникають досить складні проблеми правового характеру, це – державна реєстрація діяльності, облік і звітність, оподаткування, сертифікація і стандартизація вироблених товарів, соціальне забезпечення, участь у трудових відносинах, з'ясування специфічного валютного, інвестиційного, кредитного правового статусу фізичної особи-підприємця, доступ її до інформації та інформаційних ресурсів, заняття зовнішньоекономічною (зовнішньоторгівельною) діяльністю тощо. Мають місце правові проблеми і в галузі конкретизації переліку підстав відповідальності та порядку припинення діяльності фізичних осіб-підприємців; недостатньо досліджені питання юридичної кваліфікації правопорушень та класифікації відповідальності фізичних осіб-підприємців.

Крім вищезазначеного, як на території України, так і у всьому світі з'явилася нова проблема для усіх громадян, а особливо для діяльності фізичних осіб-підприємців, пов'язана зі спалахом у грудні 2019 року в КНР захворювання COVID-19. Обмеження, впроваджені через COVID-19, спрямовані на збереження здоров'я людей, дуже негативно вплинули на стан мікро – та малого бізнесу, який здійснювали фізичні особи-підприємці.

Зважаючи на проблеми, що виникли в діяльності більшості організацій та підприємств, у тому числі й фізичних осіб-підприємців, уряд України вжив деякі законотворчі кроки щодо допомоги малому підприємництву в умовах коронавірусу. Зокрема було запроваджено певні програми: «Підтримка малого і середнього бізнесу»; «Підтримка агробізнесу»; «Інформаційна підтримка бізнесу»; «Податкові преференції»; «Кредитні канікули» тощо.

Враховуючи вищевикладене можна констатувати, що правове забезпечення діяльності фізичних осіб-підприємців залишається в Україні найважливішим питанням економічної та підприємницької діяльності господарюючих суб'єктів. Правове забезпечення підприємницької діяльності

фізичних осіб-підприємців вельми специфічне, а його недосконалість може стати перепорою на шляху розвитку ринкових відносин в Україні.

У нашій державі, звичайно, створено певну правову базу, що регулює підприємницьку діяльність фізичних осіб-підприємців, але все ж у чинному законодавстві немає єдиного визначення підприємницької діяльності фізичних осіб-підприємців.

З огляду на багатофункціональний характер підприємницької діяльності фізичних осіб-підприємців та суттєві соціально-суспільні завдання підприємництва (загальноекономічне, інноваційне, ресурсне, соціальне, організаційне тощо), вона має вивчатися як комплексне явище, що поєднує в собі економічний і правовий елементи. Саме з позиції комплексного правового регулювання необхідно підходити до формування відповідної до сучасних українських умов правової основи діяльності фізичних осіб-підприємців як найбільш активних учасників товарного ринку і економіки держави.

З метою усунення прогалин у поточному законодавстві та удосконалення правового забезпечення діяльності фізичних осіб-підприємців в Україні обрано тему цього дослідження, актуальність якого з урахуванням вищевикладеного не викликає сумнівів.

Дослідження проводиться з метою розроблення пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства на основі вивчення правових норм, які регламентують підприємницькі, інвестиційні та інші економічні відносини за участю фізичних осіб підприємців.

Вивчення бізнес-факторів і тенденцій розвитку діяльності фізичних осіб-підприємців є вкрай важливим у сучасних умовах. В ситуації тісної взаємодії економіки та цивільного права наріла необхідність переосмислення специфіки правового статусу фізичної особи-підприємця з урахуванням динамічних змін у житті сучасного суспільства. Прагнення здійснити комплексне дослідження цивільних організаційних відносин при

набутті статусу фізичної особи-підприємця стало вирішальним при виборі тематики цієї дисертаційної роботи.

Теоретичну основу склали праці відомих учених-цивілістів: М. М. Агаркова, О. М. Бандурки, С. Береславського, М. І. Брагінського, С. М. Братуся, А. А. Бузинного, В. В. Вітрянського, О. В. Веретенникової, С. В. Гордієнка, І. М. Грущинського, В. В. Галюка, В. О. Гурлова, І. В. Давидової [50], О. В. Дзери, А. С. Довгерта, О. О. Коломієць, В. М. Кравчука, Н. С. Кузнєцової, М. І. Ломакіна [86], В. В. Луця, Г. К. Матвєєва, Д. І. Мейєра, Р. А. Ниязова, Є. П. Пограничного, А. А. Підопригори, О. А. Підопригори, С. М. Сегеди, О. В. Старцевої, О. М. Татаревського, Є. О. Харитонова, Г. Ф. Шершеневича та ін.

При написанні дисертації проаналізовано також численну вітчизняну і зарубіжну монографічну літературу та періодичні видання, що так чи інакше стосуються предмета дослідження.

Проте наявні наукові праці з обраної тематики не відображають усіх наявних проблем, зачіпають лише деякі особливості набуття статусу фізичної особи-підприємця.

Нормативну основу дослідження становлять положення Цивільного кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, інших нормативно-правових актів, які регулюють відносини щодо набуття статусу фізичної особи-підприємця.

Емпіричну базу дослідження становлять: стародавнє римське право, сучасне цивільне законодавство України та країн ЄС, постанови Верховного Суду України, рішення та постанови інших судів України, нормативні акти органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційного дослідження безпосередньо відповідає науково-дослідній програмі кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія» «Цивілістичний вимір інтеграційного розвитку України» на 2016–2020 роки як складової плану науково-дослідної роботи

Національного університету «Одеська юридична академія» «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий та культурний вимір» на 2016–2020 роки (державний реєстраційний номер 0116U001842), а також відповідно до плану науково-дослідної роботи кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія» «Проблеми реалізації і захисту цивільних прав та інтересів з погляду антропологічного підходу в цифрову еру» на 2021-2025 рр. як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Правове та соціальне життя людини у людиноцентристському вимірі в цифрову еру» на 2021-2025 рр. (державний реєстраційний номер 0122U000266).

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційного дослідження полягає в комплексному і системному дослідженні теоретичних і практичних проблем цивільно-правового регулювання набуття статусу фізичної особи-підприємця, в поглибленому аналізі умов набуття статусу фізичної особи-підприємця, а також у визначенні ролі та особливостей інституту фізичної особи-підприємця в системі цивільної, організаційної, підприємницької діяльності.

При цьому проаналізовано загально-правові аспекти цивільно-правового регулювання організаційних правовідносин фізичних осіб-підприємців, які передують основному дослідженню. Осмислення питань поняття та змісту цивільних організаційних правовідносин фізичних осіб-підприємців, набуття статусу фізичної особи-підприємця лежить в основі вивчення інституту цивільно-організаційних правовідносин фізичних осіб-підприємців.

З урахуванням зазначеного, у роботі, використовуючи порівняльно-правове дослідження, поставлено такі завдання:

здійснити огляд літератури з проблем цивільних організаційних правовідносин, що виникають при набутті статусу фізичної особи-підприємця за законодавством України та обрати напрями дослідження;

з'ясувати поняття і зміст організаційних правовідносин за участю фізичної особи-підприємця за цивільним законодавством України;

визначити поняття та ознаки фізичних осіб-підприємців за цивільним законодавством України;

дослідити правові засади та порядок набуття статусу фізичної особи-підприємця;

проаналізувати правове регулювання організаційних правовідносин за участю фізичної особи-підприємця за цивільним законодавством України;

визначити проблемні питання, які виникають з цивільних організаційних правовідносин при набутті статусу фізичної особи-підприємця за законодавством України;

дослідити особливості цивільно-правового захисту прав та інтересів при набутті статусу фізичної особи-підприємця за законодавством України;

сформулювати науково обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання цивільних організаційних правовідносин, які виникають при набутті статусу фізичної особи-підприємця за законодавством України.

Об'єктом дослідження є цивільні правовідносини у сфері набуття статусу фізичної особи-підприємця в Україні.

Предметом дослідження є цивільні організаційні правовідносини, що виникають при набутті статусу фізичної особи-підприємця за законодавством України.

Методи дослідження, що використовувалися в процесі здійснення дисертаційного дослідження, були обрані відповідно до мети і завдань дослідження, з урахуванням його об'єкта і предмета. Методологічну основу дисертації складає система взаємопов'язаних загальнонаукових і спеціальних методів наукового дослідження, застосування яких забезпечує достовірність знання та вирішення поставлених цілей і завдань. Під час дослідження були використані такі методи: історико-правовий, порівняльно-правовий, системно-структурний, аналітико-синтетичний, логіко-юридичний та ін. За

допомогою історико-правового методу було розглянуто становлення та розвиток законодавства щодо цивільних організаційних правовідносин, які виникають при набутті статусу фізичної особи-підприємця за законодавством України (підрозділи 1.1, 1.2). Порівняльно-правовий метод використано з метою з'ясування співвідношення цивільних організаційних правовідносин, що виникають при набутті статусу фізичної особи-підприємця за законодавством України із суміжними правовими категоріями (підрозділи 2.1, 2.2). Системно-структурний метод застосовувався при визначенні підстав та порядку набуття статусу фізичної особи-підприємця (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3). Логіко-юридичний метод дав можливість проаналізувати зміст норм чинного законодавства України, що закріплюють порядок і правові наслідки набуття статусу фізичної особи підприємця (розділи 2, 3). За допомогою методу теоретико-правового моделювання сформульовано пропозиції про вдосконалення цивільного законодавства у сфері цивільних організаційних правовідносин, що виникають при набутті статусу фізичної особи-підприємця за законодавством України (підрозділи 3.1, 3.2).

Нормативну основу дослідження становлять Конституція України, ЦК України, ЦПК України, ГК України, ГПК України та інші нормативно-правові акти України і деяких зарубіжних держав.

Емпіричну базу дисертаційного дослідження становлять рішення місцевих, господарських, апеляційних судів, розміщених у Єдиному державному реєстрі судових рішень, ухвали та постанови Верховного Суду України.

Наукова новизна одержаних результатів дисертаційного дослідження полягає в тому, що дисертація є першим у вітчизняній науці цивільного права спеціальним комплексним дослідженням особливостей набуття статусу фізичної особи-підприємця. Новизна одержаних результатів конкретизується в таких науково-теоретичних положеннях, висновках і пропозиціях:

вперше:

надано визначення поняття «фізична особа-підприємець». Щоб уникнути невідповідностей і негативних наслідків у правотворчому і правозастосовному процесі, фізичну особу-підприємця в чинному законодавстві необхідно визначати як самостійну, ініціативну, засновану на особистому ризику підприємницьку діяльність дієздатної фізичної особи, зареєстрованої в установленому законом порядку без статусу юридичної особи, спрямовану на отримання прибутку шляхом виробництва, використання майна, продажу товарів, надання послуг і виконання робіт;

запропоновано внести доповнення до глави 5 ЦК України статтею 50-1 та викласти в редакції, у відповідності до якої буде визначено поняття «фізична особа-підприємець» та «права фізичної особи-підприємця»;

надано авторське визначення поняття «підприємницька діяльність». Підприємницька діяльність – це діяльність суб'єкта цивільних відносин (фізичної або юридичної особи), визнаного дієздатним і зареєстрованого відповідно до положень законодавства України, який здійснює самостійно, на власний розсуд і ризик, систематичну діяльність, пов'язану з вільним розпорядженням та управлінням належним йому майном, виробленням продукції, наданням певних, не заборонених законодавством послуг, на підставі відповідних договорів, для отримання прибутку, та права якого захищені законодавством України;

запропоновано внести доповнення до ЦК України, зокрема до п. 4 ч. 1 ст. 3 «Загальні засади цивільного законодавства», в якому надати визначення поняття «підприємницька діяльність»;

зроблено висновок, що правовий статус фізичної особи-підприємця відрізняється від правового статусу інших суб'єктів господарювання тим, що він невіддільний від його носія. Цей статус може розглядатися у вузькому і широкому значеннях. У вузькому сенсі розуміється як частина правового статусу громадян (фізичних осіб), а в широкому – як правовий статус громадян (фізичних осіб), які займаються підприємницькою діяльністю. У чинному законодавстві України недостатньо регламентуються права й

обов'язки фізичних осіб-підприємців, котрі виступають як афілійовані особи. У зв'язку з цим пропонується визначити коло прав і обов'язків фізичної особи-підприємця в договірному порядку і залежно від правового статусу особи. Метою державного регулювання підприємницької діяльності має бути досягнення балансу приватних і публічних інтересів. Для забезпечення останнього слід використовувати методи стимулювання, які сприяють поєднанню інтересів держави, суспільства та фізичних осіб-підприємців. З метою ефективного правового забезпечення діяльності фізичних осіб-підприємців є необхідним вжиття системи економіко-правових показників (податок, кредит, ціна, пільги тощо), які стимулюють отримання прибутку і зниження ризиків порушення зобов'язань. Економіко-правові стимули слід відобразити в законодавстві України, а також за можливості – у змісті договірних зобов'язань;

обґрунтовується думка, що в разі безвинної відповідальності фізичної особи-підприємця, за наявності протиправності та причинного зв'язку між дією і подальшим результатом, ризик виступає суб'єктивною умовою відповідальності;

удосконалено:

тезу про те, що враховуючи положення цивільного законодавства України, відносини, в яких присутні ознаки організаційних цивільних відносин, вбачаються: при наділенні громадянина ім'ям; при державній реєстрації громадянина як фізичної особи-підприємця; при банкрутстві фізичної особи-підприємця; при обмеженні дієздатності неповнолітнього; при визнанні фізичної особи недієздатною; при обмеженні цивільної дієздатності громадянина. Зазначені відносини пов'язані із забезпеченням правосуб'єктності фізичних осіб-підприємців, так чи інакше стосуються визначення правового становища суб'єктів цивільних відносин, тому доцільніше об'єднати їх в одну загальну групу організаційних відносин. У дослідницьких цілях пропонується визначити цю групу організаційних відносин як «статусні організаційні відносини»;

тезу про те, що ознаки організаційних відносин вбачаються: при державній реєстрації прав на нерухомі речі; при ухиленні від нотаріального посвідчення або державної реєстрації правочину; при застосуванні позовної давності; при початку строку позовної давності після переривання перебігу позовної давності. Такі організаційні відносини спрямовані на визначення правового режиму об'єктів цивільних прав і угод, їх пропонується позначити як «режимні організаційні відносини»;

виокремлено статусні та режимні організаційні відносини, які є базовими організаційними відносинами і повноправними цивільно-правовими відносинами. Саме базові організаційні відносини вважаємо самостійними і незалежними цивільно-правовими відносинами, які потребують цілісного осмислення і доктринального визнання;

тезу про те, що суб'єкти цивільного права, зокрема фізичні особи-підприємці, можуть мати не тільки майнові потреби, а й особистий організаційний інтерес. При цьому організація правовідносин є таким же благом, як і будь-яка майнова потреба, тому цілком обґрунтованим є вступ до організаційних відносин. Враховуючи, що майновий інтерес і організаційна потреба – це два самостійних блага, майнові та організаційні правовідносини не можуть збігатися і є самостійними цивільними правовідносинами;

дістали подальшого розвитку:

теза про те, що суттєвою особливістю, не властивою цивільно-правовим відносинам, є імперативний характер норм, які регулюють організаційні відносини. На наш погляд, це не применшує цивільно-правової сутності вказаних відносин і не має вважатися винятком із загального правила про диспозитивний метод правового регулювання. Імперативне регулювання, що втілюється в цивільному праві багато в чому за допомогою організаційних відносин, це закономірний і необхідний засіб закріплення основних інститутів цивільного права – правового статусу учасників цивільного і правового режиму об'єктів цивільних прав і правочинів. З огляду на те, що суб'єкти цивільного права є обов'язковими учасниками

інших цивільних правовідносин, а об'єкти – невід'ємним їх елементом, без встановлення єдиних вимог до базових одиниць всього цивільного права неможливо забезпечити стабільні цивільні правовідносини;

теза про те, що під час визначення підприємницької діяльності можна визначити п'ять основних складових такої діяльності: 1) самостійна діяльність (здійснювана за власним бажанням і у власних інтересах); 2) діяльність, здійснювана в цивільних правовідносинах від власного імені, на власний ризик і під власну майнову відповідальність; 3) діяльність, спрямована на систематичне отримання прибутку; 4) отримання прибутку відбувається від використання та управління майном, продажу речей, вироблених, перероблених або придбаних для продажу, а також від надання послуг; 5) послуги, призначені для реалізації іншим особам;

теза про те, що під час впровадження в дію обмежувальних заходів, спрямованих на запобігання виникненню та поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19), для деяких фізичних осіб-підприємців були створені додаткові можливості для здійснення їх діяльності, насамперед для тих фізичних осіб-підприємців, які переформатували свою діяльність у ІТ-формат, такий як продаж товарів онлайн через інтернет-магазини, надання послуг з доставки товарів та їжі тощо. Таким чином, пріоритетною галуззю стала онлайн-підтримка бізнесу, який ведеться мікро – та малими підприємствами, фізичними особами-підприємцями;

зроблено висновок, що Українська держава намагається здійснювати виважену державну фінансову політику підтримки діяльності фізичних осіб-підприємців, які ведуть малий бізнес, що є необхідним складником сучасної фінансової політики в кризових умовах коронавірусу;

теза про те, що у сучасності з урахуванням обмежувальних заходів, спрямованих на запобігання виникненню та поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19), уряд веде роботу на інтернет-ресурсах, де надає великий спектр державних послуг, завдяки чому послуги, зокрема у сфері державної реєстрації бізнесу, поступово переходять в електронний формат і

перебувають у стадії поступового розвитку, як і більшість адміністративних послуг, що можуть надаватися державними органами або органами місцевого самоврядування. Подальша побудова системи електронних послуг в Україні дійсно забезпечить формування ефективного механізму для задоволення інтересів фізичних осіб та юридичних осіб через розвиток і підтримку доступних, прозорих, швидких і найменш затратних електронних послуг.

Практичне та теоретичне значення здобутих результатів.

Теоретична значимість дослідження полягає в можливості використання основних положень дисертаційного дослідження в процесі викладання цивільного права, розроблення наукових проєктів. Результати дослідження можуть бути використані в подальшому теоретичному дослідженні інституту підприємницької діяльності фізичних осіб, підстав набуття статусу фізичної особи-підприємця.

Практична значимість дисертаційного дослідження визначається насамперед тим, що його висновки і результати можуть бути використані в процесі вдосконалення цивільного законодавства.

Результати дослідження можуть бути використані:

- у науково-дослідній сфері – слугувати підґрунтям для подальшого вдосконалення концепції набуття статусу фізичної особи-підприємця. Крім того, сформульовані в дисертації висновки розширюють теоретичні уявлення про фізичну особу-підприємця, про захист прав та інтересів громадян і юридичних осіб;

- у сфері правотворчості – в законотворчій діяльності, у процесі вдосконалення деяких норм цивільного законодавства України. При цьому результати проведеного дослідження можуть бути використані в діяльності суб'єктів правовідносин щодо набуття статусу фізичної особи-підприємця. При розробленні законів і підзаконних актів у цій сфері можуть бути враховані й використані практичні положення щодо вдосконалення цивільних, договірних відносин у підприємницькій діяльності фізичних осіб-підприємців;

– у навчально-методичній роботі – при підготовці навчальних посібників і науково-методичних рекомендацій з цивільного права при викладанні основних дисциплін – «Цивільне право України» та «Цивільне процесуальне право», «Державна реєстрація речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень».

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження є самостійною завершеною науковою роботою, що закладає основи теоретичного осмислення цивільно-правового регулювання набуття статусу фізичної особи-підприємця в сучасному цивільному праві України, розширює і поглиблює розуміння особливостей набуття статусу фізичної особи-підприємця, вводить у вітчизняну правову науку нові підходи щодо визначення поняття та сутності фізичної особи-підприємця, підприємницької діяльності. Сформульовані в роботі положення та теоретичні розробки ґрунтуються на особистому досвіді автора та критичному аналізі наукової літератури.

Зроблено висновок, що вплив пандемії нового коронавірусу SARS CoV-2 має стимулюючий ефект на договірне право. Сторони договорів, практикуючі юристи, законодавці різних країн пильно стежать за тим, аби якомога ефективніше, згідно з принципом правової економії, підійти до вирішення дилем, пов'язаних із впливом коронавірусу на сферу договірного права.

Виділено наступні механізми, які мають місце в разі настання непередбачуваних обставин (непереборної сили) або негативного впливу епідемії COVID-19 на виконання зобов'язання за договором: форс-мажор, припинення зобов'язання у зв'язку з непрактичністю або неможливістю його виконання (*impracticability/impossibility of performance*), внесення змін до договору, розірвання договору у зв'язку з істотною зміною обставин/втратою сенсу договору (*material adverse change/frustration of purpose*).

Звернуто увагу на відмінність між правовими системами континентальної та англо-саксонської правової сім'ї. Для останніх характерно

неухильне слідування принципу добросовісності виконання договору та справедливості (equity). Внаслідок цього, суди загального права намагаються максимально заохотити сторони до виконання зобов'язань. З цієї ж причини статутне право таких країн як Англія та США не містить регулювання форс-мажору, а надає перевагу тлумаченню договору в судовому порядку. Вважаючи форс-мажор найменш бажаним заходом захисту, суди загального права можуть надати змогу потерпілій стороні використовувати доктрини *frustration of purpose* або *hardship*.

Апробація результатів дослідження. Дисертацію підготовлено та обговорено на кафедрі цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія».

Основні наукові положення дисертації були апробовані та оприлюднені у виступах на наукових конференціях і семінарах, зокрема: Всеукраїнська конференція «ІТ-право та цифрове суспільство» (м. Одеса, 24 листопада 2017 р.); Всеукраїнська конференція «Динаміка статусу приватної особи в сучасних умовах інтеграційного розвитку України» (м. Одеса, 30 листопада 2017 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Римське право і сучасність: від римського приватного права до ІТ права» (м. Одеса, 19 травня 2018 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 17 вересня 2018 р.); Міжнародний колоквиум «Римське приватне право: здобутки європейські та глобальні» (м. Одеса, 27 жовтня 2018 р.); Всеукраїнський круглий стіл «Цивілістика в інформаційному суспільстві» (м. Одеса, 17 травня 2019 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 15 травня 2020 р.); Всеукраїнська науково-практична конференція «Рекодифікація цивільного законодавства і система права України у контексті євроінтеграційних процесів» (м. Одеса, 8–9 листопада 2019 р.); Всеукраїнська науково-практична онлайн-конференція «Проблеми правового регулювання цивільних відносин в умовах COVID-19» (м. Одеса, 23 квітня 2020 р.); Всеукраїнський круглий стіл «Інформаційні технології в умовах

оновлення цивільного законодавства» (м. Одеса, 13 червня 2020 р.); Всеукраїнська науково-практична конференція «Цивілістичні проблеми колізії приватних та публічних інтересів в умовах пандемії COVID-19» (м. Одеса, 13 листопада 2020 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми прав людини, держави та вітчизняної правової системи» (м. Дніпро, 2–3 квітня 2021 р.).

Публікації. Основні теоретичні та практичні висновки, положення та пропозиції дисертаційного дослідження викладено у 7 статтях, опублікованих у наукових фахових виданнях (5 фахових і 2 зарубіжних) та в 12 тезах доповідей на наукових і науково-практичних конференціях.

Структура роботи зумовлена її метою та завданнями. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що містять сім параграфів, висновків, списку використаної літератури (227 найменувань) та додатків. Повний обсяг дисертації становить 215 сторінок, з них основного тексту 175 сторінки.

Розділ 1. ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ ТА ВИБІР НАПРЯМІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Розвиток законодавства щодо регулювання цивільних організаційних правовідносин, що виникають при набутті статусу фізичної особи-підприємця

Після здобуття Україною незалежності та переходу від командно-адміністративної економічної моделі до ринкової системи господарювання зовнішньоекономічні угоди перестали бути прерогативою держави. В результаті соціально-економічних змін право на вчинення зазначених угод знайшли широке коло підприємств усіх форм власності, в тому числі й фізичні особи-підприємці. Оскільки економіка держави стала більш відкритою, виникла необхідність створення правил ведення фізичними особами-підприємцями підприємницької діяльності на території України. Формування та зміни законодавства в цій сфері відбуваються і донині, що пов'язано з динамікою розвитку міжнародного ринку товарів і послуг [45].

Для відродження підприємницької сфери як найбільш значущої на етапі становлення ринкової економіки в Україні, необхідним є формування сприятливого правового середовища, здатного стати підґрунтям для поетапного розвитку вітчизняного підприємництва.

Сучасне законодавство у підприємницькій сфері не являє собою повноцінну завершену систему норм і, скоріше, може характеризуватися як звід основних положень, що не включає всю різноманітність і багатогранність питань підприємництва.

Більш того, такій нормативній системі характерні внутрішні протиріччя, а також не повна відповідність положенням інших галузей права, пов'язаних з цивільним правом (конституційне, адміністративне, сімейне, податкове, фінансове та інші). На сьогоднішній день темпи вдосконалення законодавства, яке регулює підприємницьку діяльність не завжди відповідають реальним потребам економіки і права. В результаті економіка

розвивається і змінюється значно швидшими темпами, ніж нормативно-правова основа підприємництва.

Формування системи ринкової економіки в сучасній Україні вимагає не тільки комплексної зміни економічних форм господарювання як основи реформування, а й трансформації норм права, що є правовим полем для цих процесів. Необхідність принципово нового осмислення ринкових господарських і цивільних відносин потребує від дослідників зваженого і професійного підходу до побудови правового регулювання питань підприємницької діяльності фізичних осіб-підприємців. При цьому важливо розглянути кожен економічний і правовий інститут окремо і в їх загальному взаємозв'язку, виявити оптимальні в наявних умовах форми правового регулювання організаційних цивільних відносин при набутті статусу фізичної особи-підприємця.

Як відзначається в Законі України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» від 22 березня 2012 р. № 4618-VI, створення сприятливих умов для підприємницької діяльності є одним з основних стратегічних факторів стійкого соціально-економічного розвитку України: «Поліпшення умов здійснення підприємницької діяльності підвищує рівень життя і добробут суспільства, сприяє залученню інвестицій, впровадженню нових технологій, а також стабілізації і поліпшенню економічних показників діяльності держави» [142].

Слід зазначити, що сьогодні в науковій літературі відсутні комплексні дослідження, присвячені аналізу правового статусу фізичних осіб-підприємців у сфері здійснення ними підприємницької діяльності.

Практика ведення будь-якої підприємницької діяльності фізичними особами-підприємцями однозначно дозволяє робити висновок, що основним двигуном розвитку держави у сфері цивільно-правових економічних відносин є фізична особа-підприємець як самостійна особа, що володіє підприємницькою активністю, без якої зростання добробуту всієї держави в цілому неможливо.

Джерела підтверджують: підприємництво – це основний фактор системи суспільства, яке прагне процвітання і добробуту. Однак обравши шлях побудови ринкової економіки держава зіткнулася з численними проблемами у сфері «незалежної праці» фізичних осіб-підприємців, які заважають їм розвиватися повною мірою.

Формулювання «фізична особа-підприємець» в його нинішньому розумінні з'явилося нещодавно, після розпаду Радянського Союзу. Однак історичний розвиток індивідуального підприємництва, що сьогодні розуміється як «фізична-особа-підприємець», почався ще в часи Київської Русі (X століття), коли певні фізичні особи займалися торгівлею та промислом. Самого поняття «фізична особа-підприємець» у ті часи не існувало, підприємців називали по-різному – «купець», «торгуючий селянин», «гості», і вони здійснювали свою діяльність по всьому світу [88; 183]. Підприємцем вважалась особа (не обов'язково виробник, це й реалізатор послуг та продукції), яка отримувала прибуток з реалізації, а також управляючий, який отримував прибуток з організації заходів, спрямованих на здійснення підприємницької діяльності. Підприємець (купець) міг самостійно розпоряджатись отриманим прибутком, виробленою продукцією, приймати важливі рішення щодо своєї діяльності.

Починаючи з XII століття на території України (на той час Київської Русі) сформувалися торгові центри, в яких зосередилися купецькі об'єднання, що призвело до переходу діяльності «фізичних осіб-підприємців» із зовнішньоекономічної сфери до внутрішньогосподарських цивільно-економічних відносин шляхом розвитку торгівлі та виробництва.

XII–XIII століття, починаючи з кінця XII століття (роки правління Петра I), можна характеризувати як період становлення підприємницької діяльності, сприяння соціальному попиту на зазначену діяльність, з метою розвитку різних галузей промисловості.

У XVII–XVIII століттях підприємницька діяльність стрімко розвивалась. Наприкінці XIX століття – на початку XX століття

підприємницька діяльність «фізичних осіб-підприємців», сформувавшись, стала масовою, ринкові відносини розвивалися шляхом появи акціонерно-пайової форми підприємництва, формування ринку робочої сили та збільшення обсягів промислового виробництва.

Після жовтневої революції держава взяла курс на відхід від ринкових відносин, майно підприємців було експропрійовано. Традиції українського підприємництва, що існували до Революції 1917 року, були «зметені» політичними репресіями та економічними експериментами комуністичного режиму.

Під час розвитку НЕПу (нової економічної політики, 1921–1928) індивідуальне підприємництво фізичних осіб-підприємців знову почало розвиватися. У цей період на індивідуальну підприємницьку діяльність (в якості «фізичних осіб-підприємців») припадало 27% промислового виробництва, на роздрібну торгівлю – 44% від загальної підприємницької діяльності.

Однак з кінця 1920-х років підприємницька діяльність фізичних осіб-підприємців знову занепадала. Підприємець тоді сприймався як сторонній елемент, загарбник, експлуататор. Всі підприємства було націоналізовано і передано у власність державі. Передумов для розвитку підприємницької діяльності фізичних осіб-підприємців у цей період не було. Підприємці існували, але їх діяльність суворо регламентувалася державними органами, отож займатися такою діяльністю могли одиниці. Економіка здійснювала перехід на ринкові «рейки» згідно з планом НЕП, однак політика держави була вкрай нечіткою, реформи – уривчастими і непослідовними. Органи влади регулювали встановлення цін на життєво необхідні населенню товари, що поступово призвело до повного зникнення індивідуального підприємництва.

З середини 70-х – на початку 80-х років у країнах-членах ЄС практично у всіх галузях промисловості та сільського господарства почалося швидке

зростання сектора малих підприємств, у тому числі й фізичних осіб-підприємців.

В Україні у 80-х роках ХХ століття, перед розпадом Радянського Союзу, почали відбуватися визначні перебудови у політиці й економіці, з'явилася можливість легально займатися індивідуальною підприємницькою діяльністю. Правове регулювання діяльності малих підприємств було регламентовано в Законах Радянського Союзу «Про індивідуальну трудову діяльність», «Про кооперацію», «Про організацію діяльності малих підприємств» тощо. З появою цих нормативно-правових актів процес створення та реєстрації малих підприємств спростився – останні отримали статус юридичних осіб, почали з'являтися кооперативи, об'єднання, асоціації кооператорів [12; 216].

Після розпаду Радянського Союзу не існувало будь-якого практичного досвіду підприємництва, здійснюваного фізичними особами-підприємцями, правова база не встигла сформуватися, що призвело до ведення бізнесу фізичними особами-підприємцями «по-західному». При цьому здійснення підприємницької діяльності підприємцями – фізичними особами отримало правове регулювання через ухвалення Закону України «Про підприємництво» 7 лютого 1991 року, який визначив: «...діяльність фізичних осіб-підприємців здійснюється на засадах вільного вибору виду підприємницької діяльності, добровільності, самостійного формування програм діяльності, вільного вибору постачальників і споживачів, вільного найму працівників, залучення та використання матеріально-технічних ресурсів (фінансових, природних, трудових тощо), самостійного розпорядження отриманим прибутком, а також самостійне здійснення зовнішньоекономічної підприємницької діяльності» [139; 136; 173]. Разом з тим, цей законодавчий акт статтею 8 регламентував процедуру державної реєстрації суб'єктів підприємницької діяльності, в тому числі й фізичних осіб-підприємців: визначив органи державної реєстрації, термін цієї

реєстрації, перелік необхідних для здійснення державної реєстрації документів та розмір плати за проведення такої реєстрації.

Тут слід зазначити, що на той час перелік документів, необхідних для здійснення державної реєстрації особи підприємця, не мав чіткого визначення, він залежав від організаційної форми підприємництва, тобто міг визначатися з урахуванням вимог інших законодавчих і підзаконних актів.

Таким чином, відсутність чітко визначеного та законодавчо врегульованого переліку необхідних для здійснення державної реєстрації суб'єктів підприємницької діяльності, в тому числі й фізичної особи-підприємця, створювала низку проблем як для суб'єктів підприємництва, так і для органів державної реєстрації. Окрім вказаного переліку цей закон не містить процедури скасування державної реєстрації та припинення суб'єкта підприємницької діяльності, не було врегульовано створення певних видів суб'єктів підприємницької діяльності, та єдиний порядок реєстрації суб'єктів підприємницької діяльності.

Такі недоліки нормативно-правового врегулювання підприємницької діяльності суб'єктів підприємництва, в тому числі й фізичних осіб-підприємців, стали можливими через те, що Україна з моменту здобуття своєї незалежності не мала власного практичного досвіду, який у зарубіжних країнах роками формувався та розвивався.

Отже, наявність недоліків в ухваленому Законі дала підстави для вдосконалення законодавства України, яке б регламентувало підприємницьку діяльність фізичних осіб-підприємців з урахуванням практичного досвіду зарубіжних країн, зокрема країн ЄС, а також передбачало би проведення наукових досліджень і внесення коректив до законодавчих актів, рекодифікацію їх.

Так, врахувавши виявлені недоліки, процедура державної реєстрації суб'єктів підприємницької діяльності, в тому числі й фізичних осіб-підприємців, була врегульована ухваленням у 1994 році Кабінетом Міністрів України Положення про державну реєстрацію суб'єктів підприємницької

діяльності [133]. Разом з тим, протягом наступних років було ухвалено низку нормативно-правових актів, спрямованих на вдосконалення законодавства України, яке регламентує підприємницьку діяльність, отже було внесено багато змін до Закону України «Про підприємництво». Суттєві зміни були внесені у 1997 році до статті 8 вказаного закону.

Слід зробити висновок: складність формування повноцінної нормативної бази підприємницької діяльності полягає в тому, що, по-перше, в Україні після багаторічного панування планової економіки, по суті, був втрачений практичний досвід підприємництва, а по-друге, питання приватної підприємницької діяльності були надовго повністю вилучені з предмета регулювання цивільного права. В такій ситуації необхідно також враховувати самобутність розвитку українського суспільства і законодавства та вельми зважено підходити до запозичення із законодавства зарубіжних країн тих чи інших норм, що регулюють підприємницьку діяльність.

Забезпечення реальної можливості фізичних осіб-підприємців здійснювати цивільні права і виконувати обов'язки – один із найактуальніших напрямків реалізації державної влади. Правова політика в економічній сфері – це законодавчо встановлена і заснована на національній юридичній доктрині комплексна, послідовна і стабільна діяльність держави, спрямована на формування ефективного механізму реалізації та захисту цивільних прав, виконання обов'язків. Мета реформування полягає в забезпеченні суб'єктів права реальною можливістю здійснення їхніх цивільних прав за допомогою послідовно організованих юридичних дій і засобів, захисту законних інтересів фізичних осіб-підприємців, а також створення цілісної системи правового регулювання цивільних та економічних відносин.

З огляду на багатифункціональний характер підприємницької діяльності та значущість соціально-суспільних завдань підприємництва (загальноекономічне, інноваційне, ресурсне, соціальне, організаторське та ін.) – воно має вивчатися як комплексне явище, що поєднує в собі

економічний і правовий елементи. Саме з позиції комплексного правового регулювання необхідно підходити до формування відповідної сучасним українським умовам правової основи діяльності фізичних осіб-підприємців як найбільш активних учасників товарного ринку та економіки держави.

Щодо досвіду зарубіжних країн, на той час, то на кінець 1998 року в середньому по Європейському Союзу (далі ЄС) 99,8% підприємств належали до категорії малих підприємств, на них було зайнято близько 66% від загального числа зайнятих осіб і створювалося 65% ВВП всього ЄС [220, с. 1]. Як показує досвід зарубіжних країн, мале підприємництво з властивими йому гнучкістю, маневреністю та реакцією на мінливі економічну обстановку і вимоги ринку, сприяє збільшенню обсягу виробництва, розширенню асортименту товарів і послуг, підвищенню якості продукції. Мале підприємництво відіграє значну роль у зниженні рівня безробіття, створенні нових робочих місць у цілому в ЄС. Малі підприємства надають запозятим людям прекрасну можливість реалізувати свій творчий потенціал, підприємливість та ініціативу. Саме тому абсолютна більшість розвинених держав всіляко заохочує створення і діяльність малих підприємств, що діють у різних сферах і спеціалізуються на виробництві найрізноманітніших товарів, наданні широкого спектру послуг. Наразі в світі існує цілий ряд форм державної підтримки малого бізнесу. За приклад можна навести: пряме виділення бюджетних коштів у страхові фонди і фонди зі страхування ризику, створення змішаних фондів підтримки з різними долями державних і приватних вкладів; видачу гарантій під забезпечення кредитів комерційних банків малим підприємствам, тобто надання комерційним банкам гарантій повернення виданих коштів; надання мікрокредитів і кредитів під пільгові відсотки, а також участь у капіталі підприємства. Велике значення в стимулюванні діяльності малих підприємств відіграє надання податкових пільг. Податкові пільги виражаються як у зниженні базових податкових ставок, так і в наданні відстрочок платежу. Особливо підтримується розвиток малих підприємств в економічно відсталих регіонах країн ЄС. Особлива

увага в ЄС звертається на заохочення участі малих підприємств у зовнішньоекономічній діяльності.

Запозичення міжнародного досвіду щодо розвитку підприємницької діяльності фізичними особами-підприємцями не сприймається як негативний момент, однак вважаємо, що необхідно враховувати багаторічний розвиток України в радянський період. Адаптація відомих ринкових структур повинна відбуватися строго з урахуванням пострадянських реалій, можна навіть вказати на своєрідні умови розвитку пострадянських держав.

Подальший розвиток і вдосконалення нормативно-правового регулювання діяльності фізичних осіб-підприємців в Україні здобув нового поштовху після ухвалення 15.05.2003 року Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців» [121].

На жаль, в сучасних умовах нове покоління фізичних осіб-підприємців України не може похвалитися знанням підприємницької етики, культури реалізації права на здійснення підприємницької діяльності, що змушує стверджувати про її ще тривале формування.

Світова економічна криза 2008 і військово-політична криза 2014 року – дві віхи, які в корені перебудували не тільки світовідчуття українців, а й діяльність бізнесу. У 2008 році девальвація гривні та масові звільнення призвели до певних негативних наслідків щодо здійснення підприємницької діяльності фізичними особами-підприємцями.

Оскільки підприємницька діяльність традиційно виступає об'єктом міждисциплінарних досліджень, в теоретичному осмисленні цього феномену соціально-економічного життя велике значення мають результати досліджень українських і зарубіжних цивілістів, економістів, філософів, істориків, соціологів, психологів.

Наразі назріла необхідність створення комплексу умов для підприємницької діяльності фізичних осіб-підприємців, сприятливого підприємницького клімату. Багато дослідників у сфері підприємництва стверджують, що найбільш сприятливим середовищем для розвитку

приватної ініціативи фізичної особи-підприємця є повсюдна приватизація [56; 176; 210].

Приватна власність – це поле для творчості, ініціативи, без яких є неможливим широке поширення новацій. Основне завдання приватизації можна визначити як розвиток чесної конкуренції. Ще одним великим плюсом є можливість поставити знак рівності між поняттями «приватизація» і «свобода». Свобода розглядається з точки зору способів ведення підприємницької діяльності, а саме – новаторства, безумовно, в рамках норм права [204; 203].

Але все ж на тлі сучасних економічних проблем не варто забувати і про негативну складову цього заходу. Вихід української держави як основного власника за межі керівництва стратегічно важливими організаціями створило умови для приватної наживи, а не приватної ініціативи. Приватизація як економічна складова, звичайно, не несе в собі негативного фактору, проте є спокусливою мірою для держави отримати кошти «тут і зараз», тому вдаватися до неї слід обдумано і виважено.

Для розвитку підприємницької діяльності фізичних осіб-підприємців потрібні й інші умови. Вони включають в себе стабільність державної економічної та соціальної політики, пільговий податковий режим, розвинену інфраструктуру підтримки підприємницької діяльності фізичних осіб-підприємців, існування ефективної системи захисту власності, формування гнучких ринкових механізмів підвищення ділової активності фізичних осіб-підприємців. Додамо, що фізичні особи-підприємці повинні також мати вільний вихід на зовнішній ринок. Це, перш за все, сприяє розвитку зовнішньоекономічних зв'язків, розширенню ринків збуту, залученню на вітчизняний ринок нових суб'єктів підприємницької діяльності, що є позитивним моментом для споживача. Згадаємо і той факт, що входження України до Світової організації торгівлі (далі СОТ) у 2008 році значною мірою допоможе просунутися в цьому питанні [140].

Що стосується сучасного стану підприємницької діяльності, то можна помітити, що в економіці України активно розвиваються процеси реформування, створюються нові зв'язки і взаємини між суб'єктами ринкової економіки різних форм власності. З цією метою держава розглядає варіанти створення доступної для фізичних осіб-підприємців кредитної системи, надання можливості купувати необхідні засоби виробництва, сировину і комплектуючі вироби. Той факт, що на сьогоднішній день у фізичної особи-підприємця з цим є труднощі, не секрет. Під тиском державних програм розвитку вітчизняного виробництва у фізичної особи-підприємця не залишається права вибору. Безумовно, захист внутрішнього державного ринку – це ефективний і дієвий метод, але з нарощуванням торгових зв'язків виглядає вельми сумнівним. Вітчизняний виробник – це безсумнівний локомотив української економіки. Можливість створення ним конкурентоспроможної і, що важливо, рентабельної продукції цілком реальна. Головне – не створювати економічних і адміністративних перешкод для тих, хто прагне і хоче працювати. Саме на них ляже основний тягар зі створення ринкової економіки й організації ефективного виробництва. Як ніколи раніше країна потребує людей, які, увібравши краще зі світової та вітчизняної практики, почали б важку, але плідну роботу зі створення дійсно ефективної економіки.

Законодавча база, яка регулює підприємницьку діяльність, в тому числі й діяльність фізичних осіб-підприємців в Україні, що формувалася з моменту початку реформ і удосконалюється понині, ґрунтується на Конституції України [75], нормах цивільного права та інших нормативних правових актах. Поняття «підприємницька діяльність» слід розглядати у відповідності до конституційних норм.

Під підприємництвом, або підприємницькою діяльністю відповідно до Цивільного кодексу України [204; 203] (далі – ЦК України) розуміють ініціативну самостійну діяльність громадян і юридичних осіб, яка

здійснюється на власний ризик і під власну майнову відповідальність, спрямовану на отримання прибутку.

В юридичній літературі підприємницьку діяльність визначають: як процес створення чогось нового, що має цінність; як процес, котрий поглинає час і сили та передбачає прийняття на себе фінансової, моральної та соціальної відповідальності; як процес, що приносить в результаті грошовий прибуток та особисте задоволення досягнутим [10].

За терміном «підприємницька діяльність» стоїть виробництво продукту (корисної речі) або послуги (нематеріального продукту). Розвиток підприємництва відіграє незамінну роль в досягненні економічного успіху, високих темпів зростання промислового виробництва. Воно є основою інноваційного, продуктивного характеру економіки.

На сьогодні підприємницькою діяльністю мають право займатися як фізичні особи-підприємці, так і юридичні особи будь-якої форми власності. Фізичною особою-підприємцем, або суб'єктом підприємницької діяльності, може бути громадянин України, визнаний дієздатним у встановленому законом порядку (необмежений в дієздатності). Громадяни іноземних держав та особи без громадянства можуть виступати фізичними особами-підприємцями в рамках правочинів, встановлених законодавством [204; 203].

Чим більше суб'єктів цивільних відносин мають можливість проявити свою ініціативу і творчі здібності у здійсненні підприємницької діяльності як фізичні особи-підприємці, тим менше розрив між потенційними і фактичними результатами розвитку. Освоєння інноваційного економічного зростання неможливе в умовах штучного обмеження творчої стихії, свободи цивільної ініціативи, необхідної для цього мобільності всіх виробничих ресурсів. Підприємницька діяльність забезпечує освоєння нових перспективних виробництв, сприяє нівелюванню застарілих. Ініціатива, новаторство і прогрес – ось три основні складові підприємницької діяльності. Вони сприяють розвитку конкуренції, а також збільшенню «відкритості» національної економіки, розвитку ввезення і вивезення капіталу.

Таким чином, підприємницька діяльність фізичних осіб-підприємців як особливий творчий тип економічної поведінки становить невід'ємну властивість всіх факторів досягнення економічного успіху.

Найважливішою ознакою підприємницької діяльності фізичних осіб-підприємців є самостійність і незалежність суб'єктів цивільних відносин у сфері підприємницької діяльності. В основі їх діяльності лежить внутрішнє спонукання, воля до створення і роботи. Кожна людина, стаючи фізичною особою-підприємцем, самостійно вирішує всі питання діяльності своєї організації, виходячи з економічної вигоди і ринкової кон'юнктури.

Майже нерозривним з самостійністю є принцип особистої економічної зацікавленості та відповідальності фізичної особи-підприємця. Власна вигода є рушійним фактором підприємницької діяльності фізичних осіб-підприємців, але останні, переслідуючи свої власні інтереси, працюють на суспільні інтереси. Фізична особа-підприємець не може ставити на чолі лише мету досягнення прибутку. Можливо й несвідомо, але він бере участь у житті суспільства. Наприклад, Генрі Форд зайнявся виробництвом автомобілів зовсім не з благодійних мотивів – він переслідував особисту вигоду. Але задовольняючи власні інтереси він створив автомобільну імперію, яка заповонила автомобілями весь світ.

Володіючи самостійністю, фізична особа-підприємець бере на себе особисту відповідальність за результати своєї діяльності. Зацікавленість у поєднанні з відповідальністю змушує фізичну особу-підприємця працювати в жорсткому режимі. Це дає підставу говорити, що фізична особа-підприємець більшою мірою, ніж будь-хто інший, має усвідомлювати і передбачати наслідки своєї діяльності.

Підприємництво немислимо без новаторства, творчого пошуку. Ефективно працювати може лише той, хто забезпечує високу якість і вносить відповідні зміни у виготовлення продукції. Здатність до прийняття нестандартних рішень, творчий підхід до оцінки ситуації завжди високо цінувалися в діловому світі.

Характерною ознакою цивільних відносин фізичних осіб-підприємців є ризик. Ризик формує особливий спосіб мислення та поведінки, психологію фізичної особи-підприємця. Умови існування вимагають від нього високої ділової спроможності та динамізму, духу суперництва. Злети і падіння неминучі на цьому шляху.

Ще одна характерна ознака підприємницької діяльності фізичних осіб-підприємців – її приналежність до порівняно короткочасних, тактичних методів впливу. Підприємницька діяльність фізичних осіб-підприємців у вузькому сенсі не належить безпосередньо до економічної стратегії, розрахованої на довгостроковий період. Однак і в стратегічних проєктах можуть мати місце підприємницькі ідеї та певні осередки підприємницької діяльності. Так, наприклад, якщо довгостроковий проєкт ставить собі за основну мету отримання прибутку, пов'язаного з ризиком і відповідальністю, і він заснований не на тривіальних ідеях, його правомірно вважати підприємницьким. Однак здебільшого підприємницькі дії вписуються в порівняно короткочасні угоди.

Найбільш небезпечні суспільні зміни відбуваються на основі «нових знань». Новації, засновані на нових знаннях, як правило, важкокеровані. Ось чому держава, та й сучасне суспільство в цілому, ставляться до категорії «фізична особа-підприємець» критично – фізичною особою-підприємцем важко керувати, вона має чітко сформовану незалежну думку з приводу всіх суспільних процесів. Як не сумно усвідомлювати, але наш пострадянський менталітет поки не дозволяє розглядати фізичну особу-підприємця як генератора ідей і розвитку.

Нарешті, як свідчить досвід зарубіжних держав, потрібно переглянути деякі традиційні механізми правового регулювання підприємницької діяльності фізичних осіб-підприємців. Особливо актуальними в цьому контексті стають автоматизація та інформатизація взаємодії фізичних осіб-підприємців з державою. Крім того, з'являється необхідність застосування гнучких правових засобів, які б забезпечували ефективний розвиток

інноваційної інфраструктури відповідно сучасним викликам, пов'язаним з цивільними правовідносинами у сфері здійснення підприємницької діяльності фізичними особами-підприємцями.

Розвиток цифрової економіки, яку справедливо розглядають як економіку цифрових платформ, формує нові виклики існуючих моделей та способів ведення підприємницької діяльності фізичними особами-підприємцями. Фізичні особи-підприємці виявляються менш конкурентоспроможними порівняно з компаніями, що використовують платформні рішення, тому що останні, володіючи технологічними, фінансовими і кадровими перевагами, здатні використовувати наявну у них ринкову владу (наприклад, мережеві ефекти) для створення бар'єрів входу на ринок іншим господарюючим суб'єктам. Це зумовлює необхідність для держав, з одного боку, забезпечувати своєчасний перегляд чинного регулювання на предмет наявності норм, які спричиняють необґрунтовані обмеження суб'єктам підприємницької діяльності, таким як фізичні особи-підприємці, а з іншого боку – створювати систему додаткових пільг і преференцій для фізичних осіб-підприємців, діяльність яких спрямована на створення інновацій.

Вплив різного роду факторів призводить до формування окремих моделей державної політики у сфері стимулювання інноваційного розвитку малого і середнього підприємництва (далі – ІМСП), яке здійснюють фізичні особи-підприємці. З метою визначення можливих інструментів та ініціатив для вдосконалення національного регулювання, розглянемо деякі ознаки, що характеризують моделі державної інноваційної політики щодо організації підприємницької діяльності фізичних осіб-підприємців, які сформувалися в ЄС та інших країнах.

Так, формування правового середовища для розвитку інноваційного підприємництва фізичних осіб-підприємців в Японії сприяло зростанню економіки, збільшенню наукоємності та інноваційності виробленої ІМСП

продукції. Розглянута модель стимулювання ІМСП характеризується передусім такими тенденціями:

- створенням технологічної інноваційної системи на основі малого і середнього підприємництва (далі – МСП), метою якої є перетворення інвестицій на дослідження і розробки, заохочення ІМСП. Для реалізації зазначеної мети було ухвалено велику кількість законодавчих актів, серед яких особливе місце посідають Закони: «ПРО МСП», «Про підтримку інноваційної діяльності МСП», «Про підтримку творчої активності в МСП» та ін.;

- використанням нових методів фінансування інноваційного підприємництва фізичних осіб-підприємців, наприклад, механізмів венчурного фінансування, сек'юритизації лізингових активів, а також краудфандингу. В Японії було розроблено цілу низку законів і положень про венчурний капітал, таких як Закон «Про підтримку інноваційної діяльності МСП», Закон «Про сприяння трансферу технологій з університетів» тощо, а також створено Банк венчурного розвитку;

- широким застосуванням механізму інтеграції галузевих міністерств і університетів для підвищення ефективності інноваційної системи [223].

Дещо інший підхід до стимулювання інноваційного підприємництва фізичних осіб-підприємців сформувався в рамках китайської моделі. По-перше, ця модель характеризується великим масивом законодавства, а серед нормативних правових актів можна виокремити: державні програми і плани, які закладають основи державної політики та визначають пріоритетні напрями у сфері інновацій; закони загального характеру (Закон КНР «Про компанії», Закон КНР «Про стимулювання середніх і малих підприємств»); спеціальні закони (Закон КНР «Про науково-технічний прогрес»); укладені на виконання законів різні правила і положення (Правила застосування Закону КНР «Про податок на прибуток підприємства»).

По-друге, незважаючи на те, що велику увагу в КНР приділяють підтримці малих і середніх підприємств, серед яких і фізичні особи-

підприємці, а також залучення іноземних інвестицій у високотехнологічні галузі, чинний у цій сфері Закон КНР від 29 червня 2002 р. «Про стимулювання середніх і малих підприємств» не зміг забезпечити ідею чесної конкуренції, не зміг поліпшити правовий стан фізичних осіб-підприємців у довгостроковій перспективі, а також не передбачив механізми щодо обмеження державного впливу на МСП і фізичних осіб-підприємців [222]. Це зумовило необхідність внесення змін у цей Закон, які були ухвалені 1 вересня 2017 року. Зміни торкнулися визначення, а також критеріїв відмежування фізичних осіб-підприємців (мікропідприємств) від малих і середніх підприємств; були відображені деякі питання податкової політики, фінансової підтримки, розвитку кадрового потенціалу, зниження витрат на початковому етапі створення фізичної особи-підприємця та суб'єкта малого або середнього підприємництва, а також заохочення організацій за науково-технічні досягнення [94].

В цілому ж, як показує досвід Китаю, істотні результати в розвитку інноваційного сектору може принести тільки комплексний підхід, що поєднує різні фінансові та нефінансові методи стимулювання фундаментальних і прикладних наукових досліджень підприємницької та організаційної діяльності фізичних осіб-підприємців.

Вдосконалення законодавства щодо правового регулювання діяльності фізичних осіб-підприємців, надання податкових преференцій, розвиток виробничої інфраструктури, децентралізація державного управління та інші заходи в їх сукупності забезпечили синергетичний ефект і підсилили місцеву економіку.

Звертаючись до європейської моделі стимулювання інноваційного підприємництва фізичних осіб-підприємців відзначимо, що її правові основи беруть свій початок ще з прийняттям у березні 2000 року Лісабонського порядку, або Лісабонської стратегії. Однак багато ініціатив у рамках цієї стратегії не було реалізовано.

Це призвело до того, що Європейська комісія в 2005 році запропонувала нову редакцію Лісабонської стратегії, орієнтовану на 2020 рік. Водночас формується і наднаціональне регулювання з підтримки ІМСП. Так, за розглянутий період було розроблено: Європейську хартію для малих підприємств 2000 року; Закон про малий бізнес для Європи 2008 року; План з підприємництва 2020 «Відродження підприємницького духу в Європі». Ці та інші акти спрямовані на зниження адміністративного і податкового навантаження на малі та середні підприємства, в тому числі на фізичних осіб-підприємців, створення зрозумілого і прозорого правового регулювання, спрощення процедур комерціалізації інновацій, доступне фінансування таких підприємств, а також на розроблення інших форм стимулювання. Важливою гарантією для підтримки ІМСП є гармонізація підходів щодо захисту інтелектуальної власності. Зокрема, перше читання в Європарламенті пройшла Директива ЄС про авторські права на єдиному цифровому ринку, покликана забезпечити однакову ефективний і злагоджений захист прав авторів, в тому числі в цифровому середовищі, а також створити умови для вільного руху інформації, що є об'єктом захисту авторського права.

Незважаючи на те, що ведеться робота з формування наднаціонального регулювання на рівні ЄС, особливо в частині охорони інтелектуальної власності, все ж варто відзначити й окремі акти національного законодавства держав-членів ЄС, які створюють цілу систему гарантій для ІМСП, виокремлюючи як окремий суб'єкт стартапи. З урахуванням того, що розглянуте визначення ще не сформувалося в рамках вітчизняної юридичної доктрини, відзначимо, що стартапом є юридична особа, якій притаманні високоризиковий характер діяльності, порівняно нетривалий термін існування, а також пошук і використання масштабних бізнес-моделей, які спостерігаються у сфері високих технологій [100].

Залежно від конкретної юрисдикції формуються окремі переліки критеріїв, що дозволяють відносити компанію до стартапу [174]. Наприклад, *Start-upAct*, прийнятий в Італії, встановлює наступні ознаки: компанія має

бути створена в Італії не більше ніж п'ять років тому; річний оборот повинен складати менше п'яти мільйонів євро; мета діяльності компанії повинна бути безпосередньо пов'язана з інноваціями; компанія має бути закритим акціонерним товариством, яке не зареєстровано на біржі і не розподіляє прибуток.

Крім того, вона має відповідати одній із трьох зазначених ознак: не менше 15% витрат компанії повинні спрямовуватися на науково-дослідні роботи; 1/3 співробітників має бути аспірантами або дослідниками і (або) 2/3 мати ступінь магістра; є держателем, депозитарієм або ліцензіатом патенту або власником/автором зареєстрованого програмного забезпечення [226].

Для таких компаній держава забезпечує: зниження адміністративного навантаження і полегшує вхід і вихід на ринок; податкові пільги; пільгові умови в рамках трудового законодавства; гнучкі схеми винагороди; стимули для фінансування та ін.

У рамках зниження адміністративного навантаження для стартапів передбачається: безкоштовна реєстрація через онлайн-платформу; звільнення від сплати щорічних зборів і мит; гнучке корпоративне управління; продовження термінів покриття збитків; на них не поширюються норми щодо протидії створенню фіктивних підприємств.

У рамках трудового законодавства стартапам дозволено наймати співробітників за строковими контрактами на будь-який термін, що продовжується необмежену кількість разів протягом 36 місяців, при цьому стартапи можуть наймати стільки постійних співробітників, скільки вони бажають. Співробітникам також пропонується винагорода за рахунок опціонів на акції, можуть використовуватися схеми пайової участі.

Передбачається податковий кредит для найму висококваліфікованого персоналу [226].

Ще одним прикладом може стати прийнятий в квітні 2019 році у Франції Закон «План дій по зростанню і трансформації бізнесу».

Розглянутий акт пропонує ряд новацій, покликаних знизити обмеження і бар'єри, які на сьогоднішній день існують для малих і середніх підприємств. Так, передбачається спрощення угод про розподіл прибутку для компаній з чисельністю менше 250 співробітників, встановлення онлайн реєстрації компаній у рамках єдиної цифрової платформи, спрощення процедури отримання податкового кредиту, спрощення ліквідації компанії, стимулювання експорту.

Крім того, наявний перелік стратегічних секторів економіки доповнюється новими високотехнологічними галузями: виробництво напівпровідників, аерокосмічна промисловість, технології штучного інтелекту, кібербезпека та інші, щодо яких припускаються протекціоністські заходи [225].

В Україні правове регулювання не передбачає спеціального правового режиму щодо стартапів, на відміну від розглянутих підходів. Це призводить до того, що вони нарівні з малими і середніми підприємствами конкурують за державну допомогу. Відсутність спеціального акту призводить також до використання обмеженого числа механізмів стимулювання стартапів, що ставить такі компанії в явно не вигідне становище порівняно із зарубіжними.

Ще одним важливим аспектом, який слід враховувати, визначаючи подальші напрямки розвитку державного стимулювання ІМСП в Україні, є необхідність подальшого міжнародного співробітництва в рамках Євразійського економічного союзу (далі ЄАЕС). Зокрема, вкрай необхідна на рівні ЄАЕС гармонізація законодавства, що регулює діяльність у рамках кластерів.

Потрібно враховувати опит ЄАЕС в частині регулювання процесу створення та діяльності євразійських технологічних платформ. Крім того, з метою формування єдиного цифрового ринку ЄАЕС потребують узгодження деякі механізми щодо захисту інтелектуальної власності, прав споживачів, а також законних інтересів постачальників і виробників цифрових товарів і послуг.

Нарешті, як показав досвід зарубіжних держав, потрібен перегляд деяких традиційних механізмів правового регулювання. Особливо актуальними в цьому контексті стають автоматизація та інформатизація взаємодії фізичних осіб-підприємців з державою, а також необхідність застосування гнучких правових засобів, що забезпечують ефективний розвиток інноваційної інфраструктури, відповідної сучасним викликам, пов'язаним з цифровою економікою.

В умовах ринку стабільне правове забезпечення діяльності фізичних осіб-підприємців має відіграти позитивну роль в упорядкуванні підприємницьких відносин і економічної життєдіяльності українського суспільства. Тим більше що діяльність фізичних осіб-підприємців стає поширеною формою економічної активності населення і потребує всебічного та детального регулювання.

Становлення і розвиток законодавства про підприємницьку діяльність фізичної особи-підприємця в незалежній Україні можна поділити на такі етапи: 1) з 1991 по 1993 р.; 2) з 1994 по 2003 р.; 3) з 2004 по 2012 р.; 4) з 2012 р. по теперішній час.

1.2. Огляд літератури за темою дисертаційного дослідження

В юридичній літературі протягом багатьох років розглядалися та досліджувалися питання щодо статусу і правового регулювання діяльності фізичних осіб-підприємців. Однак комплексного дослідження нормативно-правового регулювання організаційних цивільних правовідносин при набутті статусу фізичної особи-підприємця не проводилось.

Здебільшого аспекти правового регулювання підприємницької діяльності фізичних осіб-підприємців, набуття громадянами статусу фізичної особи-підприємця, захисту прав і законних інтересів фізичних осіб-підприємців в Україні досліджувалися в невеликих роботах і наукових статтях [43]. Вони не були предметом комплексних наукових і фундаментальних монографічних досліджень. Не зважаючи на те, що в своїх

дослідженнях вчені розглядали окремі питання щодо визначення поняття «підприємництво», щодо визначення правового статусу фізичної особи як учасника господарського процесу, щодо правосуб'єктності учасників господарського процесу, щодо дослідження правових аспектів визначення статусу самозайнятої особи, адміністративно-правового забезпечення та захисту фізичних осіб-підприємців тощо, поза увагою залишилися цивільні організаційні правовідносини, що виникають при набутті статусу фізичної особи-підприємця.

У науковій літературі висвітлено, що «підприємництво» – система господарювання, за якої головним суб'єктом є фізична особа-підприємець як рушійна сила і посередник [96, с. 174–179]. Він раціонально поєднує матеріальні й людські ресурси, організовує процес відтворення і керує ним на основі підприємницького ризику, економічної відповідальності за кінцевий підприємницький результат отримання прибутку.

Отже, особливість підприємницької діяльності полягає в тому, що вона являє собою сферу взаємодії приватних і публічних інтересів, у зв'язку з чим її регулювання здійснюється з використанням публічно-правових і приватноправових.

Відомі цивілістиці відмінності в підходах до правового регулювання, наявні в романо-германській правовій системі і в системі загального права, закономірно впливають на розвиток економіки і громадянського законодавства, що регулює питання підприємництва в зарубіжних державах. Одним із головних проявів таких відмінностей у підходах і методах правового регулювання є ступінь прихильності тієї чи іншої правової системи до диспозитивності або імперативного методу впливу. Принцип «Дозволено все те, що не заборонено законом» реально діє лише в традиції загального права, яке сприяє вільній конкуренції щодо вироблених в країні товарів і послуг, процесу виробництва, а також передового впровадження нових методів і технологій в науку і виробництво. Навпаки, в країнах романо-германської правової сім'ї (у тому числі в Україні) діють імперативні

обмеження щодо фізичних осіб-підприємців, що закономірно впливає на стан національної економіки держави і на рівень розвитку її виробничого сектора.

Цивільне законодавство Німеччини під підприємцем має на увазі фізичну або юридичну особу, яка укладає господарські операції в процесі здійснення своєї ремісничої або самостійної професійної діяльності [221, с. 120–125].

Торговий кодекс Франції трактує поняття «комерсант» як особу, що вчиняє від свого імені та за свій рахунок торгові угоди й операції (при цьому закон не передбачає єдиного критерію належності угоди до категорії торгової) [103, с. 396–424].

За торговим законодавством Японії комерсант – це особа, яка здійснює підприємницьку діяльність від власного імені. Зокрема, комерсантом вважається громадянин, який на промисловий основі здійснює реалізацію товарів у торгових точках, веде індивідуальну підприємницьку діяльність у добувній промисловості, займається промислом [105].

В основі розуміння підприємницької діяльності в США лежать такі поняття, як свобода особистості, суб'єктивна автономія, пріоритет і захист приватної власності, здатність реалізовувати власні інтелектуальні, розумові, фізичні можливості та сформувати приватний капітал. Саме приватне грошове накопичення в американському сприйнятті підприємництва та його суспільних цілей лежить в основі загальнонаціонального грошового обороту і матеріального запасу [154].

У США адекватно і своєчасно оцінили значимість сектора малого підприємництва для економіки держави, там встановлено: що малі фірми складають близько 99,7% всіх зареєстрованих приватних фірм, вони надають робочі місця більш ніж половині від загального числа працівників приватного сектора (виплачують до 50% сукупного обсягу заробітної плати зайнятим у приватному секторі), щорічно створюють 60–80% нових робочих місць, забезпечують більше половини ВВП несільськогосподарського сектору, виробляють близько 29% всієї експортованої продукції та інше. У

США, як ні в якій іншій країні світу, високо оцінюється значення малого бізнесу для національної економіки, а, отже, там реалізується ціла система заходів щодо державної підтримки малого підприємництва.

Світовий досвід підтверджує, що «індивідуальне» підприємництво – важливий елемент ринкової економіки, без якого жодна держава не може гармонійно розвиватися. Розвиток індивідуального підприємництва виступає необхідним доданком сучасної моделі ринково-конкурентного господарства [160]. Індивідуальне підприємництво як важлива складова сучасної економіки багато в чому сприяє підтримці в ній конкурентного тону, створює природну соціальну опору суспільного устрою, формує прошарок підприємців.

В умовах глобальної трансформації економіки, процесів регіоналізації та ринкових реформації розвиток фізичної особи-підприємця набуває нової якості, що має першорядну значимість як для України в цілому, так і для її регіональних складових, чий перспективи зростання і розвитку багато в чому пов'язані з наявністю дієвого, взаємопов'язаного механізму державної підтримки.

Однак незважаючи на проголошений курс на повномасштабну державну підтримку, фізичні особи-підприємці в Україні розвиваються повільно і суперечливо. При цьому донині далеко не повною мірою усвідомлена роль фізичної особи-підприємця у забезпеченні сталого зростання розвитку економічної системи.

Підприємництво слугує предметом вивчення багатьох дисциплін, тому існує безліч його трактувань. При цьому, не зважаючи на велику кількість досліджень, на сьогодні немає досліджень саме підприємницької діяльності, і так само не надається визначення вказаного терміну. Сутність підприємництва обумовлена його природою і ознаками, здатністю господарюючих суб'єктів реагувати на потенційне джерело вигоди.

Підприємництво – одна з найважливіших складових сучасної економіки, воно є ширшим поняттям, ніж «підприємницька діяльність».

Слід зазначити, що підприємництво отримало широкого поширення і становить більшу частину серед усіх форм організацій. За останній час в Україні з'явилася досить велика кількість підприємців. наразі свобода здійснення підприємницької діяльності фізичними особами-підприємцями є основною складовою успішної економічної політики, яку провадить наша держава.

Окремі сучасні автори визначають підприємницьку діяльність як процес створення чогось нового, що має цінність; як процес, котрий поглинає час і сили та передбачає прийняття на себе фінансової, моральної та соціальної відповідальності; як процес, що приносить особі в результаті грошовий дохід та особисте задоволення досягнутим [10], однак конкретного визначення поняття «підприємницька діяльність» не надають.

Відомий французький економіст кінця XVIII – початку XIX століття Ж. Б. Сей (1767–1832) у книзі «Трактат політичної економії» (1803) [166, с. 58] сформулював «підприємництво» як з'єднання, комбінування трьох класичних факторів виробництва – Землі, Капіталу, Праці. Він вказував також, що «талант англійських підприємців» був одним із факторів успіху розвитку промисловості Англії.

Основна теза Сея полягає у визнанні активної ролі підприємців (фізичних осіб-підприємців) у створенні продукту. Дохід підприємця, на думку Сея, є винагородою за його працю, здатність організувати виробництво і збут продукції, забезпечити «дух порядку». Підприємець – вказував він, – це особа, яка береться власними коштами, на власний ризик і на свою користь зробити якийсь продукт.

На жаль, треба зазначити, що класики – засновники економічної науки – не дуже цікавилися постаттю фізичної особи-підприємця. Підприємницька діяльність фізичних осіб-підприємців не стала предметом їх наукового аналізу.

Англійські вчені-економісти А. Сміт (1723–1790) і Д. Рікардо (1772–1823) уявляли економіку як саморегулюючий механізм. У такому механізмі

творчій підприємницькій діяльності фізичних осіб-підприємців не знаходилося місця. Разом з тим у своїй основній праці «Дослідження про природу і причини багатства народів» (1776) [212, с. 195] Д. Рікардо вбачав у капіталізмі абсолютний, вічний, природний спосіб виробництва, а підприємницьку діяльність підприємців, у тому числі й фізичних осіб-підприємців, розглядав як обов'язковий елемент ефективного господарювання. В основу економічної теорії К. Маркса лягло уявлення про підприємця як про капіталіста-експлуататора.

І лише наприкінці XIX століття – на початку XX століття починається усвідомлення значення і ролі інституту підприємництва. Французький економіст Андре Маршалл (1907–1968) першим додав до згаданих вище трьох класичних факторів виробництва (Земля, Капітал, Праця) четвертий фактор – Організацію.

Американський економіст Дж. Б. Кларк (1847–1938) дещо змінив «триєдину формулу» Сея. На його думку, в процесі виробництва постійно беруть участь чотири фактори:

- капітал,
- капітальні блага – кошти виробництва та земля,
- діяльність підприємця,
- праця робітника.

При цьому кожен фактор має отримати специфічну частку виробничої виручки: капітал приносить капіталісту процент; капітальні блага – ренту; підприємницька діяльність капіталіста приносить прибуток, а праця робітника забезпечує йому заробітну плату. Іншими словами, як писав Дж. Б. Кларк: «Вільна конкуренція прагне дати праці те, що створюється працею, капіталістам – те, що створюється капіталом, а підприємцям – те, що створюється функцією координування» [10].

З одного боку, підприємницька діяльність ширше управлінської чи організаційної діяльності. З іншого – ефективне управління та організація –

це менеджмент у всій його сьогоднішньої діяльності, що під силу не кожній фізичній особі-підприємцю.

Такі характеристики, як особистий ризик, реакція на фінансові можливості та бажання довго і наполегливо працювати, не зважаючи на відпочинок – тобто те, що традиційно вважається рисами гарної фізичної особи-підприємця, зовсім не обов’язково свідчать про спроможність фізичної особи-підприємця ефективно управляти організацією тією мірою, як її підприємницька діяльність розвивається та поширюється.

На сьогоднішній день у світі не існує загальноприйнятого визначення поняття «підприємницька діяльність». Американський вчений, професор Роберт Хизрич визначає поняття «підприємництво» як процес створення чогось нового, що має вартість, а «підприємець» – як людину, котра витрачає на це весь необхідний час і сили, бере на себе весь фінансовий, психологічний і соціальний ризик, отримуючи в нагороду гроші і задоволення досягнутим [190].

Підприємництво – це особливий вид економічної активності (під якою ми розуміємо доцільну діяльність, спрямовану на отримання прибутку), що заснована на самостійній ініціативі, відповідальності й інноваційній підприємницькій ідеї.

Законодавча база, яка регулює підприємницьку діяльність в Україні, що почала формуватися з впровадженням реформ і удосконалюється по теперішній час, ґрунтується на Конституції України, нормах цивільного права та інших нормативних правових актах. Поняття «підприємницька діяльність» слід розглядати в контексті у відповідності до конституційних норм.

Згідно до ст. 42 Конституції України, «держава гарантує громадянам право на здійснення підприємницької діяльності, яка не заборонена законом».

Що стосується сучасного стану підприємництва, то можна помітити: в економіці України активно розвиваються процеси реформування,

створюються нові зв'язки і взаємини між суб'єктами ринкової економіки різних форм власності.

ЦК України не дає визначення поняття «підприємницька діяльність», однак декілька раз посилається на цей вираз (наприклад, ст. 50–54, ст. 86, ст. 119 тощо). Разом з тим, чітке визначення цього терміну відсутнє й у ГК України, однак у ст. 42 надається визначення терміну «підприємництво».

Відповідно до ч. 1 ст. 42 ГК України, під підприємництвом розуміється самостійна діяльність юридичних і фізичних осіб, що здійснюється ними в цивільному обороті від свого імені, на свій ризик і під свою майнову відповідальність та спрямована на систематичне отримання прибутку від користування майном, продажу речей, вироблених, перероблених або придбаних зазначеними особами для продажу, а також від виконання робіт або надання послуг, якщо ці роботи або послуги призначаються для реалізації іншим особам і не використовуються для власного споживання [46].

Сьогодні підприємницькою діяльністю мають право займатися як фізичні, так і юридичні особи будь-якої форми власності. Підприємцем, або суб'єктом підприємництва, може бути громадянин України, визнаний дієздатним у встановленому законом порядку (необмежений в дієздатності). Громадяни іноземних держав та особи без громадянства можуть виступати як підприємці в рамках правочинів, встановлених законодавством.

Можна виділити певні ознаки підприємницької діяльності. Першою з них є здійснення діяльності з метою одержання прибутку. Кожен власник майна має право вільно ним розпоряджатися на свій розсуд собі на благо, що виражається, як правило, в плодах і доходах від майна.

У законодавчому регулюванні визначено, прибуток від якої діяльності вважається отриманим від підприємництва. Його об'єктом, відповідно до ЦК України, є користування майном, продаж товарів, виконання робіт або надання послуг. Дійсно, за загальним правилом підприємці отримують прибуток від реалізації товарів і послуг.

Дещо абстрактніше виглядає поняття «прибуток від користування майном». Якщо розглядати його буквально і в системі з нормами частини другої ст. 54 ЦК України, то договори позики, підяду, на виконання науково-дослідних, дослідно-конструкторських і технологічних робіт, перевезення, транспортної експедиції, банківського вкладу, банківського рахунку, зберігання, доручення, комісії, довірчого управління майном та деякі інші договори з елементом прибутку не має права укладати громадянин, який не зареєстрований як фізична особа-підприємець.

Другою ознакою підприємницької діяльності є систематичність її здійснення. Основною перешкодою виступає відсутність легального визначення або усталеного звичаю в розумінні систематичності. В цьому випадку складності виникають при оцінюванні підприємницької діяльності, суб'єкти якої приховують її, а при виявленні заперечують наявність підприємництва, посилаючись саме на те, що дії, зовні схожі за метою з підприємницькими, носять не систематичний, а випадковий, разовий, повторний характер.

Недостатньо ясним з точки зору визначення підприємництва залишається і питання придбання акцій та облігацій підприємства. Справа в тому, що третю ознаку самостійності підприємницької діяльності можна розцінювати по-різному, в тому числі й так, що громадянин самостійно купує цінні папери і отримує прибуток, «користуючись» ними.

Четвертою ознакою підприємницької діяльності є її здійснення на власний ризик, тобто під власну майнову відповідальність. Такий ризик включає прийняття на себе підприємцем як власником майна не тільки можливих несприятливих наслідків, а й додаткового (специфічного підприємницького) ризику в зобов'язальних відносинах. Відповідальність підприємця є підвищеною, на нього покладаються несприятливі наслідки, що виникли не тільки з його вини, а й в інших випадках, крім непереборної сили.

Таким чином, виявлено загальне в тлумаченні понять «підприємницька діяльність» і «суб'єкт підприємницької діяльності» в законодавстві України і

зарубіжних держав, а саме – особиста і економічна самостійність фізичної особи-підприємця.

На підставі вищевикладеного пропонуємо наступне визначення поняття «підприємницька діяльність», а саме: «Підприємницька діяльність – це діяльність суб'єкта підприємництва (фізичної або юридичної особи), визнаного дієздатним та зареєстрованого відповідно до законодавства України, який здійснює самостійно, на власний розсуд і ризик, систематичну діяльність, пов'язану з вільним розпорядженням та управлінням належним йому майном, виробленням продукції, наданням певних, не заборонених законодавством послуг, на підставі відповідних договорів, для отримання прибутку» [26].

Вивчення проблеми цивільно-правового регулювання організаційних відносин здійснювалося наукою цивільного права при загальній характеристиці предмета цивільного права, при визначенні видів цивільно-правових організаційних відносин, а також у зв'язку з розглядом окремих правових явищ, в рамках яких вони знаходять своє правове визначення.

Концепція цивільно-правового регулювання організаційних відносин була висунута на теоретичному рівні ще за радянських часів вченим цивілістом О. А. Красавчиковим. Деякі аспекти організаційних відносин, окремі юридичні конструкції та цивільно-правові організаційні відносини зазнали самостійного аналізу в ряді дисертацій [93; 158; 178].

Зміни, що відбулися за останні десятиліття, – корінні соціально-економічні перетворення, які потягли за собою зміни в цивільному законодавстві, поява нового наукового інтересу до численних правових явищ (наприклад, до цивільних правовідносин фізичних осіб-підприємців) за відсутності в науці цивільного права комплексного дослідження, присвяченого правовому регулюванню цивільних організаційних відносин при набутті статусу фізичної особи-підприємця, викликають потребу в теоретичному осмисленні і практичному аналізі цілого ряду питань, що

стосуються цивільно-правових організаційних відносин фізичних осіб-підприємців.

Питання про відносини, що входять до предмету цивільного права, представляє собою, безумовно, один із ключових і одночасно неоднозначних питань в теорії цивільного права, незважаючи на, здавалося б, достатній ступінь його наукової розробленості.

У цивілістичній науці усталений (або не незаперечний) характер знайшла позиція щодо предмету цивільного права, який трансформувався в положення чинного цивільного законодавства.

Наразі учасники цивільних правовідносин нерідко вступають в такі відносини, які, з одного боку, виникають у сфері цивільного права і можуть бути віднесені до предмету цивільного права, а з іншого боку, в силу їх специфіки, безумовно, не є ні майновими відносинами, ні особистими немайновими відносинами. В якості таких суспільних відносин виступають організаційні відносини. Слід зазначити, що ці відносини, що виникають і функціонують в суспільстві в умовах ринкової економіки, безумовно, відрізняються від тих організаційних відносин, які склалися в нашому суспільстві в умовах системи командно-адміністративної економіки.

Це інші за своєю суттю організаційні відносини, вони будуються абсолютно на інших принципах, не пов'язаних, як це було раніше, з принципами централізованого планування і жорсткої ієрархічності.

Перманентне ускладнення динамічного розвитку суспільних відносин між фізичними особами-підприємцями, як учасниками цивільних організаційних правовідносин у підприємницькій діяльності, гостро ставить питання про необхідність трохи інакше, з урахуванням сучасних реалій, поглянути на структуру предмета цивільного права, що має своїм неминучим логічним наслідком внесення відповідних змін у цивільне законодавство шляхом конкретизації суспільних відносин, а також включення в предмет цивільного права інших, крім зазначених у ЦК України, відносин.

Звісно, своєрідною є позиція законодавця щодо нормативно-правового обґрунтування належності організаційних відносин до числа тих суспільних відносин, які структурно входять до предмету цивільно-правового регулювання.

Дослідженню проблем регулювання підприємницької діяльності в організаційно-правовому аспекті була присвячена наукова робота Н. О. Саніахметової, яка вперше здійснила комплексне дослідження в цьому напрямку. Вчена звертала увагу на слабкість і недосконалість правової бази підприємництва та неузгодженість нормативно-правових актів, положення яких негативно впливають на розвиток і правове забезпечення підприємницької діяльності в Україні [157]. Також вчена звертала увагу на малодослідженість адміністративно-правового захисту в системі регулювання підприємництва в Україні. Підтримуючи необхідність опрацювання в українській юридичній науці вказаної проблеми, у подальшому багато наукових досліджень було присвячено дослідженню захисту законних прав та інтересів суб'єктів господарювання, малого бізнесу, приватних підприємців і фізичних осіб як суб'єктів господарювання.

Так, І. М. Ямкова у своєму дослідженні «Адміністративно-правове забезпечення діяльності фізичних осіб-підприємців в Україні» приділила велику увагу дослідженню адміністративно-правового захисту діяльності фізичних осіб-підприємців шляхом адміністративно-правового забезпечення, закріплених у Конституції України прав та інтересів фізичних осіб-підприємців як суб'єктів господарювання. Науковець розкриває: «...зміст поняття адміністративно-правового забезпечення через механізм адміністративно-правового забезпечення – сукупність адміністративно-правових засобів функціонування єдиної системи адміністративно-правового регулювання з метою створення для суб'єктів господарювання сприятливих умов для реалізації ними права на підприємницьку діяльність, забезпечення публічного інтересу держави і суспільства в цілому» [218].

Також питанням адміністративно-правової охорони прав та інтересів фізичних осіб-підприємців як суб'єктів господарювання приділяв увагу у своїх дослідженнях М. В. Шиленко, який підкреслював, що адміністративно-правовий захист прав та інтересів фізичних осіб-підприємців має «подвійну правову природу залежно від того, в якій правовій площині досліджується вказана категорія» [213]. М. В. Шиленко проводив дослідження з точки зору публічного права.

Дослідження щодо захисту прав суб'єктів господарювання проводив і О. П. Подцерковний, який запропонував тлумачити поняття «захист прав суб'єктів господарювання» як сукупність взаємозалежних правових засобів і форм для забезпечення захисту законних прав суб'єктів господарювання, які були порушенні [194, с. 426]. Іншої думки дійшла О. В. Аушева, яка звернула увагу на те, що «захист прав суб'єктів господарювання в конкретних відносинах – це не стільки наявність сукупності правових засобів, способів і форм, передбачених законодавством, скільки результат їх застосування, який і стає фактично забезпеченням цих прав для суб'єктів господарювання з боку органів публічної влади» [11].

Особливостям розвитку в Україні малого підприємництва було присвячено дослідження В. І. Кікоть, який вивчав еволюцію підприємництва України на всіх етапах її суспільного життя, у тому числі в період економічної кризи в роки становлення незалежності. Так, науковець відобразив основні параметри належності підприємств до суб'єктів малого підприємництва – фізичних осіб-підприємців – та їх роль в розвитку економіки держав. На підставі своїх досліджень В. І. Кікоть зробив такі висновки: «Визначення сутності малого підприємництва, природно, з урахуванням історичних передумов, важливо з точки зору чіткого розуміння його особливостей і ролі в розвитку тієї чи іншої соціально-економічної системи. Загальновизнаними перевагами малого підприємництва є мобільність, гнучкість, здатність швидко пристосовуватися до зміни попиту споживачів, оперативність в освоєнні виготовлення нової продукції малими

партіями і незначні експлуатаційні витрати при цьому. Малим підприємствам, в тому числі й фізичним особам-підприємцям властиві можливості саморозвитку, показником чого є ділова активність населення» [70].

Підводячи підсумок викладеному можна зазначити, що підприємництво – ініціативна діяльність, яка постійно прагне до пошуку нового. Держава всіляко сприяє розвитку цього інституту, але, все ж, існує ряд проблем, які потрібно усувати. На наш погляд, доцільно законодавчо закріпити в ЦК термін «фізична особа-підприємець», бо це головний фігурант підприємницької діяльності [26].

Також вважаємо, що слід внести теоретичні уточнення щодо поняття «підприємницька діяльність», оскільки в ЦК України залишається неясним питання, що розуміється під «систематичним отриманням прибутку». Хотілося б відзначити, що підприємницька діяльність фізичних осіб-підприємців в Україні – реальність, від її розвитку, ставлення суспільства і держави до цієї сфери економіки залежить розвиток всієї країни в цілому.

Підприємницька діяльність – це перш за все інтелектуальна діяльність енергійної та ініціативної людини, яка володіючи певними матеріальними цінностями використовує їх для організації бізнесу. Отримуючи користь для самої себе фізична особа-підприємець діє на благо суспільства.

Перехід української економіки до ринкових відносин неминуче пов'язаний зі встановленням і розвитком підприємництва. Успіх у підприємницькій діяльності досягається знаннями, практикою, необхідними матеріальними засобами і психологічними якостями особистості.

Крім того обов'язковою є державна регламентація підприємницької діяльності. Чинні на території нашої держави організаційно-правові форми підприємницької діяльності мають бути спрямовані на спрощення досягнення головної мети підприємницької діяльності – отримання прибутку. Вони повинні бути зрозумілі й доступні для втілення. Людина, яка вирішила вступити в світ підприємницької діяльності, яка вирішила проявити свою

активність, не повинна стикатися на цьому шляху з величезним адміністративним бар'єром. І основне завдання держави полягає в правильній організації самого процесу формування суб'єктів підприємницької діяльності, зокрема фізичних осіб-підприємців. Допомога і підтримка підприємницької діяльності – основні напрямки, за якими має йти країна, котра проголосила ринкову економіку.

Проаналізувавши основні особливості організаційно-правових форм підприємницької діяльності, а також прав і обов'язків окремих суб'єктів підприємницької діяльності та їх засновників, можна зробити висновок, що наразі найбільш зручними формами підприємницької діяльності, спрямованими на отримання прибутку як на основну мету своєї діяльності, є фізичні особи-підприємці та господарські товариства. Вони можуть найбільш гнучко реагувати на зміну зовнішніх факторів, таких як кон'юнктура ринку, зміни законодавства, відносини з партнерами тощо.

Не випадково при створенні в Україні ринкової інфраструктури, починаючи з 1991 року, найбільше поширення і розвиток отримали саме такі форми підприємницької діяльності, як фізичні особи-підприємці. Вони почали найбільш інтенсивно розвиватися з 1992 року, переважно у вигляді малих підприємств у сферах торгівлі та посередницьких послуг. Саме фізичні особи-підприємці стали запорукою просування України на шляху побудови ринкових відносин.

Основоположником самостійного розгляду організаційних відносин, побудованих на засадах рівності та координації в предметі цивільного права, справедливо вважається О. А. Красавчиков, який звернувся до розроблення цієї проблеми більше тридцяти років тому.

Автор запропонував чотири групи цивільно-правових відносин, які, на його думку, повинні входити до сфери правового регулювання предмета цивільного права: 1) передумовні службові стосунки або розвиток майнових відносин (наприклад, спеціальні договори авіатранспортних підприємств, навігаційні договори та інше); 2) делеговані стосунки, які наділяють

повноваженнями одних осіб для вчинення певних дій від імені інших осіб (наприклад, видача та відкликання довіреності); 3) контрольні стосунки, що дають можливість одному суб'єкту цивільно-правових відносин контролювати іншого суб'єкта цих відносин (наприклад, контроль замовника, авторський нагляд проєктних організацій тощо); 4) інформаційні стосунки, в силу яких сторони зобов'язані обмінюватися певною інформацією (наприклад, обов'язок продавця попередити покупця про права третіх осіб на продане майно і інше) [81, с. 53–57; 167, с. 12–14].

Крім того автор зазначає, що оскільки майнові відносини пов'язані із засобами або продуктами виробництва, то лише ті норми, які регулюють поведінку людей і водночас стосуються коштів або продуктів виробництва, мають справу з майновими відносинами. З останнім, однак, не можна погодитися хоча б тому, що цивільне право, як відомо, включає до свого складу чимале число норм, які не мають такої спрямованості і лише в кінцевому рахунку, за допомогою інших цивільно-правових норм, що стикаються з поведінкою майнового змісту.

Це означає, що відносини, безпосередньо ними регульовані, хоча і пов'язані з майновими, виконуючи для них свого роду службову функцію, самі вже не є майновими, а організаційними відносинами. Крім того ми вважаємо, що завдяки такому ходу міркувань автора правилами про організаційні відносини слід було б визнати і багато інших цивільно-правових норм: наприклад, про правосуб'єктність, яка виражає не самі майнові відносини, а одну з їхніх найважливіших передумов (наприклад, про представництво, за винятком норм, що передбачають компенсацію витрат і виплату винагороди представнику, і таких прикладів можна наводити скільки завгодно).

Таким чином, в результаті утворилася б не незначна кількість цивільно-правових організаційних відносин, позначена О. А. Красавчиковим словом «деякі», а їх безліч, що поступається за своїми масштабами лише майновим

відносинами і вже аніяк не вкладається в ту чотиричленну класифікацію, яку запропонував учений [62, с. 93–94].

Згодом Н. Д. Єгоров, вважаючи, що організаційні відносини в тому сенсі, в якому мав їх на увазі О. А. Красавчиков, точніше іменувати не організаційними, а координаційними, вказав на пов'язаність організаційної діяльності з певними витратами, які в умовах товарного виробництва набувають товарної форми. Звідси координаційно-вартісні відносини розглядаються ним як вид майнових відносин [57, с. 11–12]. Однак автор, як нам здається, змішує відносини, що об'єктивно знаходяться у «вертикальній» і «горизонтальній» площинах правового регулювання, а це, по суті, викликає сумніви щодо зроблених ним висновків.

Разом з тим слід звернути увагу на деякі основні моменти: в цілому будь-які суспільні відносини, в тому числі й майнові, характеризуються як певним ступенем їх організованості, так і проходженням через стадію становлення, перш ніж вони сформуються остаточно. Досить прибрати окремі організуючі елементи – і перестануть існувати й самі майнові відносини. В рамках, окреслених законодавством, держава може за допомогою юридичних норм організовувати майнові відносини по-різному.

Можна зобов'язати підрядника інформувати замовника про обставини, що загрожують придатності й міцності роботи, але можна і не зобов'язувати його до цього. Однак при виключенні такого обов'язку було б завдано шкоди майновим відносинам замовника, що негативно позначилося б на правовій організації відповідних відносин, а позбавлені всяких моментів організованості, вони не виступали б уже ні як правові, ні як чисто суспільні відносини.

Таким чином, О. А. Красавчиков таку складову невід'ємної властивості суспільних відносин, як організованість, посилаючись на конкретні способи правової організації окремих майнових відносин, відсікає від останніх і оголошує особливими цивільно-правовими відносинами.

Наша позиція з цього питання, в принципі, не є новою для науки цивільного права, бо свого часу аналогічне пояснення цієї проблеми було надано, зокрема, О. С. Іоффе [62; 63]. Крім того цю позицію поділяють й інші дослідники в галузі цивільного права (наприклад, подібний підхід при вирішенні цього питання характерний для харківської та одеської шкіл цивілістів (В. П. Маслов, В. І. Борисова, О. І. Харитонов, В. Л. Яроцький, І. В. Спасибо-Фатєєва та інші) [5; 17, с. 133–140; 168; 169, с. 58–66; 170, с. 122–132; 186; 187; 195; 198; 219]. Але водночас концепція О. А. Красавчикова знаходила своїх прихильників. Наприклад, такий же погляд на проблему можна зустріти у М. А. Гуревич, О. О. Ізбаш, Р. Сидельникова, П. Гринько та інших [48; 64, с. 6; 162]. Поряд з цим розвиток поглядів з цієї проблеми не обійшовся без компромісних побудов, автори яких то поділяють концепцію організаційних відносин, то не згодні з нею.

Якщо звернутися до чинного цивільного законодавства, то не важко помітити, що число організаційно-правових приписів значно зросло. Крім того, в навчальній літературі останнім часом стали особливо підкреслювати так звані «Корпоративні відносини з управління приватним майном корпорацій» [15; 76; 78; 200] – господарських товариств і товариств, а також виробничих кооперативів, які відрізняються майновим характером і протиставляються корпоративним відносинам з переважними організаційними, а тому особистим немайновим характером, існуючим в деяких некомерційних організаціях – громадських і релігійних організаціях, об'єднаннях юридичних осіб та у фізичних осіб-підприємців [77; 168; 169, с. 58–66; 170, с. 122–132].

У зв'язку з цим ще раз наголошуємо: наша позиція з цієї проблеми однозначна – розглядати організаційні відносини як самостійний елемент предмета цивільно-правового регулювання не правильно, оскільки не можна відривати організаційний елемент від майнового і протиставляти йому. Це стосується в тому числі й нині чинних правової доктрини та законодавства.

Тобто одна справа, коли в предметі цивільного права розглядаються майнові відносини з наявним організаційним початком як єдине ціле, тобто зазначені елементи не протиставляються при цьому один одному (і це, на наш погляд, цілком виправдано і логічно), та інша справа – коли організаційний елемент все-таки намагаються протиставити майновому.

Правовий статус фізичної особи-підприємця як суб'єкта підприємницької діяльності значною мірою характеризується особливостями процесу виникнення, здійснення і припинення його діяльності.

Праці, присвячені правовому регулюванню підприємницької діяльності фізичних осіб-підприємців, посідають вагоме місце в правовій науці. При цьому, наявні в доктрині дослідження до недавнього часу здебільшого стосувалися правового становища колективних підприємців, а в дослідженнях у сфері підприємницького права основний акцент традиційно робився на розкриття механізму правового регулювання господарських товариств [20; 21; 80; 209, с. 38–40; 215; 120].

При цьому необхідно відзначити, що не так давно з'явилася тенденція глибшого підходу до наукового аналізу статусу фізичної особи-підприємця (зокрема О. Г. Юшкевич [217], Л. П. Котяш [79], О. О. Коломієць [74] та інші). Однак більшість наявних робіт як і раніше присвячена в основному практичній діяльності фізичної особи-підприємця (питання реєстрації, ліцензування, звітності, оподаткування тощо), в той час як специфіці правової регламентації цивільних організаційних відносин при визначенні статусу фізичної особи-підприємця в цілому та питанням її комплексного цивільно-правового регулювання приділяється недостатньо уваги.

Наприклад, О. О. Коломієць у своєму дослідженні особливу увагу приділила питанням «визначення поняття підприємницької діяльності та правового статусу фізичних осіб-підприємців, систематизації законодавства, що регулює їх діяльність, цивільно-правовим проблемам державної реєстрації та її скасування, визначенню особливостей реалізації ними права власності на підприємство як єдиний майновий комплекс, його спадкування

та розпорядження у процесі здійснення права спільної сумісної власності подружжя» [74]. Також науковцем було визначено поняття та характерні ознаки підприємницьких договорів, їх види, порядок укладення, виконання та припинення договорів за участю фізичних осіб-підприємців, їх відповідальність за зобов'язаннями. На підставі аналізу наукової літератури, нормативних актів і судової практики сформульовано конкретні пропозиції, спрямовані на вдосконалення правового регулювання діяльності фізичної особи-підприємця.

О. Г. Юшкевич приділяв увагу дослідженню понятійної проблеми державної реєстрації фізичних осіб-підприємців. Так, вчений зазначав, що в доктрина має безліч визначень державної реєстрації та характеристик її ролі у формуванні правового статусу фізичної особи-підприємця без утворення юридичної особи.

Присутність ознаки державної реєстрації серед сутнісних ознак підприємницької діяльності видається багато в чому формальною, легалізує цю діяльність, бо недотримання процедури реєстрації не є перешкодою для визнання тієї чи іншої діяльності громадянина підприємницькою. Насправді державна реєстрація громадянина як фізичної особи-підприємця не є абсолютною гарантією реалізації його права на здійснення підприємницької діяльності, а може розцінюватися лише як умовна процедура, котру особі необхідно дотримати для легітимації її права на самостійну підприємницьку діяльність.

При нині чинній нормативно-правовій базі, як і раніше, невирішеними залишаються деякі проблеми щодо процедури реєстрації фізичних осіб-підприємців. Зокрема, залишається відкритим питання про порядок державної реєстрації в якості фізичних осіб-підприємців осіб, що не володіють повною дієздатністю.

У чинному законодавстві існує колізія між визначенням підприємницької діяльності як самостійної (ст.ст. 34, 50 ЦК України) і можливістю здійснювати підприємницьку діяльність вже з

шістнадцятирічного віку (ст. 35 ЦК України), що свідчить про недосконалість цивільного законодавства в частині визначення моменту виникнення у громадянина права бути зареєстрованим у статусі фізичної особи-підприємця.

Отже, державну реєстрацію громадянина в статусі фізичної особи-підприємця необхідно розглядати як спеціальний (спеціально встановлений законом) спосіб виникнення цивільних прав та обов'язків, регульований одночасно сферою адміністративного – публічного права, та цивільного права – приватного.

Розділ 2. ПОНЯТТЯ ТА ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЦИВІЛЬНИХ ОРГАНІЗАЦІЙНИХ ПРАВОВІДНОСИН ПРИ НАБУТТІ СТАТУСА ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ-ПІДПРИЄМЦЯ

2.1. Поняття і зміст цивільних організаційних правовідносин за участю фізичної особи-підприємця за цивільним законодавством України

Механізм організації правових зв'язків передбачає встановлену і внутрішньо узгоджену послідовність застосування правових засобів. Його завдання – забезпечити досягнення поставленої мети, тобто домогтися стану організованості. З організаційної точки зору вирішення завдання незалежно від його конкретного змісту, будь то право, політика, економіка тощо, зводиться насамперед до побудови різного поєднання елементів, яке відповідало б найкращому способу досягнення поставленої мети. При цьому організаційний процес повинен здійснюватися без затримок, зайвих тимчасових розривів і не виходити за межі визначених часових меж. На цю ж обставину звертають увагу деякі вчені, на думку яких стан організованості передбачає усунення або скорочення часових розривів між етапами робіт або між окремими операціями і дозволяє зробити діяльність наскільки можливо безперервною. Однак результатом організації є не лише безперервність діяльності.

Як об'єкт юридичного захисту цивільні інтереси фізичних осіб-підприємців, що не опосередковані суб'єктивними правами, підлягають класифікації на різні види. Істотною підставою для такого поділу слугує мета задоволення юридично захищених правових інтересів, що виражено виникає з цивільно-правового режиму. Отже, цивільно-правові інтереси фізичних осіб-підприємців діляться на правові можливості щодо задоволення пасивних або активних інтересів.

Перший вид уявляє собою правовий засіб реалізації інтересів, спрямованих на забезпечення юридичної охорони наявного положення

фізичної особи-підприємця. На наш погляд, такі правові інтереси можуть бути:

- майновими – недоторканність фактичного володіння, користування споживною вартістю належного майна, навіть не зважаючи на його втрату;
- немайновими – недоторканність нематеріальних благ;
- організаційними – визначеність наявного правового стану.

Що стосується інтересів третьої групи, то областю існування таких інтересів і є організаційні відносини. Складаючись в області цивільного права поряд з майновими й особистими немайновими відносинами, організаційні відносини мають на меті впорядкування або нормалізацію останніх як відносин організації. Така спрямованість визнається в юридичній науці кваліфікуючою ознакою організаційних відносин.

Виникаючі в результаті організаційні цивільно-правові відносини поділяються на такі:

- організаційно-утворюючі, внаслідок становлення та реалізації яких відбувається зав'язок і подальший розвиток майнових правовідносин (правовідносини з організаційних договорів, правовідносини щодо укладення договорів тощо);
- організаційно-делегуючі, через реалізацію яких відбувається наділення певними повноваженнями одних осіб щодо здійснення дій від імені інших (обрання органів юридичної особи, видача та відкликання довіреності тощо);
- організаційно-контрольні, права за якими дають можливість особі контролювати дії іншої особи, яка перебуває з першою в певних цивільних правовідносинах (відносини сторін за договором підряду, комісії тощо);
- організаційно-інформаційні, які створюють умови з обміну необхідною інформацією між сторонами майнових правовідносин (повідомлення, що тягнуть юридичні наслідки).

На наш погляд, особливості правових засобів задоволення згаданих інтересів обумовлені їх виконанням шляхом використання охоронної функції цивільного права. У зазначених правових засобах з'являються цивільно-правові заборони та санкції, які стримують правову ініціативу суб'єктів цивільного права.

Другий вид уявляє собою правовий засіб реалізації інтересів, спрямованих на забезпечення вигідної зміни існуючого положення фізичної особи-підприємця. Звісно ж, що такі правові інтереси не можуть мати особистий (немайновий) характер. Особисті немайнові відносини мають відмінні риси: відсутність економічного змісту (нематеріальний характер), спрямованість на охорону особистості, включаючи виявлення, розвиток і збереження індивідуальності особистості, наявність у них особливого об'єкта у вигляді духовного блага, специфіка підстав виникнення і припинення. Ці правові властивості істотно ускладнюють практичну реалізацію теоретичних пропозицій з регулювання таких відносин договірним (зобов'язальним) правом.

Що стосується названих у ч. 1 ст. 201 ЦК України нематеріальних благ (життя і здоров'я, гідність особистості, особиста недоторканність, честь і добре ім'я, ділова репутація та ін.), то такі об'єкти невіддільні від особистості і не слугують ніякому іншому інтересу поза особистого немайнового. У зв'язку з цим у сфері цивільного права ніяких правових засобів для примноження або відчуження подібних благ існувати не може.

Відповідно, активні інтереси можуть бути або майновими, або організаційними.

При цьому відкритим є перелік інтересів, що мають майновий характер. Такі інтереси полягають у споживчій вартості благ (товарів і грошей) і задовольняються в товарно-грошових відносинах. Отже, використання правових засобів для придбання майна, заснованих на правовій ініціативі, – основна властивість регулювання саме товарно-грошових відносин.

Свою чергою, активні організаційні інтереси фізичної особи-підприємця полягають у зміні її правового статусу, а саме: в набутті, зміні або припиненні цивільних прав та обов'язків у статусі фізичної особи-підприємця.

Такі інтереси виникають у сфері організаційних відносин, які визначають порядок виникнення і розвитку речових, зобов'язальних та інших організаційних правовідносин фізичних осіб-підприємців, тобто в організаційно-утворюючих відносинах. Маючи юридичний характер, ці інтереси фізичної особи-підприємця полягають у правотворенні, у зв'язку з чим правову можливість їх задоволення необхідно називати юридичним інтересом фізичної особи-підприємця.

Через особливості методів цивільного права активні організаційні відносини фізичної особи-підприємця задовольняються юридичними діями зацікавленої фізичної особи, які вчиняються нею з власної волі та розсуду. Відповідно, перенесення таких відносин у правову форму обумовлено попередньо вчиненими фізичною особою-підприємцем заходами (приготуваннями). Правова можливість задоволення підлягає захисту тільки тоді, коли фізична особа приступила до реалізації свого інтересу щодо набуття статусу фізичної особи-підприємця. Справа в тому, що як наявність волі до здійснення своїх прав та інтересу, так і спосіб їх реалізації стають доступними оточуючим лише за умови вираження цієї волі. Отже, фактична підстава виникнення правової можливості задовольнити активний організаційний інтерес щодо набуття статусу фізичної особи-підприємця передбачає приготування до його здійснення.

Майнові правовідносини – явище системне, якому властива певна структура, що відображає певні взаємозв'язки, взаєморозташування елементів системи, її устрій, будову. Необхідність в організації такої системи виникає тоді, коли наявна комбінація елементів і зв'язків не задовольняє організаторів – суб'єктів організаційних правовідносин. «Рішення» організаційних завдань зводиться до встановлення такого поєднання

правових зв'язків між суб'єктами майнових відносин, за якого результат їх взаємопов'язаної діяльності стає більшим, ніж сума результатів діяльності кожного окремо.

Тому стан організованості правовідносин передбачає вироблення таких правил поведінки, які за допомогою встановлення правових зв'язків дозволяють скласти «активні», тобто корисні зусилля суб'єктів найбільш оптимальним і ефективним чином. Отже, крім безперервності організаційні правовідносини передбачають ефективне поєднання правових зв'язків.

Ефективність правових зв'язків може бути досягнута тільки тоді, коли будуть усунені перешкоди в організаційних правовідносинах. Виявлення та ліквідація шкідливих для організаційного процесу перешкод є необхідною стадією механізму організації. Цивільне право і правова наука в цілому активно користуються поняттям «механізм» для пояснення функціонування і розвитку тих чи інших правових явищ.

Організаційними відносинами в цивільному праві прийнято вважати відносини, що виникають з організаційних договорів, через які опосередковується система зв'язків, спрямованих на організацію майнових відносин [181]. Більшість авторів, що вивчають проблематику організаційних відносин в сучасному цивільному праві, розглядають такі відносини виключно або переважно через аналіз організаційних договорів, що значно звужує коло цих відносин і не додає об'єктивної теоретичної значущості в аспекті виявлення особливостей організаційних відносин у цивільному праві [1]. Деякі юристи вивчають окремо представництво [92], порядок укладення договору або акцентують увагу на самій процедурі, не ставлячи собі за мету в цілому усвідомити особливості організаційних відносин у цивільному праві.

На наш погляд, організаційні відносини пронизують практично всі інститути цивільного права, водночас самі при цьому утворюють самостійну підгалузь цивілістики, що спочатку зумовлює їх специфіку.

За загальним поняттям, цивільні правовідносини є вольовими майновими чи особистими немайнові відносинами, що врегульовані нормами

цивільного права, в якому його учасники юридично пов'язані наявністю взаємних суб'єктивних прав і обов'язків, які в подальшому і визначають поведінку учасників у рамках наявних між ними правовідносин.

Цивільні правовідносини встановлюються в результаті взаємодії між людьми. Взаємодія здійснюється відповідно до належних їм суб'єктивних прав і обов'язків. Суспільні відносини в результаті їх правового регулювання набувають правову форму.

Класифікація цивільних правовідносин має не тільки теоретичне, а й практичне значення. Вона проводиться за різними підставами.

I. За змістом:

1) майнові – мають економічний зміст, пов'язані з володінням майном або його переданням іншій особі. Зумовлюють особливі способи захисту суб'єктивних прав цивільних правовідносин – відшкодування заподіяних збитків;

2) немайнові – не мають економічного змісту, виникають з приводу нематеріальних благ. Захист – всі способи, крім відшкодування заподіяних збитків;

II. Залежно від структури міжсуб'єктного зв'язку:

1) відносні – уповноваженій особі протистоять як зобов'язані суворо певні особи (одна або декілька) (часткова власність). Право уповноваженої особи може бути порушено з боку строго означених осіб, які беруть участь у цих правовідносинах;

2) абсолютні – уповноваженій особі протистоїть невизначене число зобов'язаних осіб (авторські правовідносини). Право уповноваженої особи може бути порушено будь-якою особою. Право уповноваженої особи захищено від будь-кого;

III. Залежно від способу задоволення інтересів уповноваженої особи:

1) речові – інтереси уповноваженої особи задовольняються за рахунок корисних властивостей речі шляхом її безпосереднього впливу на річ. Зобов'язані особи виконують пасивну роль, уповноважені – активну;

2) зобов'язальні – інтерес задовольняється лише за рахунок певних дій зобов'язаної особи з надання уповноваженій особі відповідних матеріальних благ. Зобов'язані особи повинні зробити певні дії на користь уповноваженої особи;

IV. За часом дії:

- 1) термінові – обмежені певним терміном;
- 2) безстрокові – не обмежені певним терміном;

V. За складом:

- 1) прості – одній особі належить право, іншій особі – обов'язок (займ);
- 2) складні – обидві сторони мають права і обов'язки (договір купівлі-продажу).

Цивільно-правові норми пов'язані з цивільними правовідносинами через настання передбачених нормами права необхідних обставин, які називаються цивільними юридичними фактами. Юридичний факт пов'язує цивільні правові норми і цивільні правовідносини. Без юридичних фактів не встановлюються, не припиняються, не змінюються жодні цивільні правовідносини.

Юридичні факти, з якими пов'язано виникнення, зміна і припинення цивільних правовідносин, називаються підставами цивільних правовідносин.

У вітчизняній доктрині права при визначенні місця організаційних відносин у системі цивільних правовідносин висловлено думку, що такі відносини можуть існувати лише в галузях публічного права, у першу чергу в адміністративному праві. З'являючись та існуючи у сфері державного управління, будучи відносинами влади і підпорядкування, організаційні відносини належать виключно до предмету адміністративного права і визначаються як «...відносини між вищими і нижчими органами державного управління, а також між ними і оперативними господарськими організаціями і підприємствами, які здійснюють безпосередню господарську та підприємницьку діяльність у сфері виробництва, розподілу і обміну...» [7; 199, с. 7–26; 50–61]. Іншими словами, організаційні відносини являють

собою відносини управлінські, в яких владний суб'єкт організовує діяльність підлеглого суб'єкта. Однак незважаючи на те, що основний масив таких відносин становить предмет адміністративного права, організаційні відносини регулюються й іншими галузями права.

На наш погляд, організаційні відносини пронизують практично всі інститути цивільного права, при цьому утворюють самостійну підгалузь цивілістики, що від початку зумовлює їх специфіку.

Цивільному праву, як і іншим галузям, що входять до системи права України, притаманні певні функції, під яким розуміється ті значення і роль, які виконує цивільне право в процесі надання державною владою регулюючого впливу на учасників економічних суспільних відносин.

Виходячи з усталеного в праві загальнотеоретичного підходу, функції права, в тому числі й цивільного, «є єдиною цілісною системою і класифікуються всередині неї на наступні групи:

- 1) основні юридичні функції права, до яких відносяться регулятивна статична функція, регулятивна динамічна функція, охоронна функція;
- 2) неосновні юридичні функції права, до яких відносяться компенсаційна функція, обмежувальна функція, відновлювальна функція;
- 3) основні соціальні функції права, до яких відносяться економічна функція, політична функція, виховна функція» [201, с. 976].

Наведена система функцій відображає напрямки впливу норм цивільного права на учасників суспільних відносин, що складаються у сфері виробництва, обміну і споживання матеріальних благ, безпосередньо потреба у врегулюванні яких є підставою виникнення і розвитку цивільного права.

Так, суспільні відносини, що виникають з приводу виробництва, обміну і споживання необхідних для життєдіяльності матеріальних благ, а саме – продуктів харчування, одягу, знарядь праці тощо, існували між людьми з моменту їх появи, що обумовлено життєвими потребами людини.

Однак норми цивільного права, за допомогою яких держава впливає на учасників зазначених відносин, з'явилися не відразу, а з утворенням держави,

тобто з моменту, коли людство досягло певного рівня розвитку, стало здатним створювати право.

Функції права висловлюють найбільш істотні, головні риси права, і спрямовані на здійснення корінних завдань, що стоять перед правом на певному етапі його розвитку. При цьому слід зазначити, що ступінь розвитку права в цілому, і цивільного права зокрема, залежить від ступеня розвитку держави і суспільства в даний час, і насамперед від напрямку політичного розвитку, обраного державною владою. У функціях цивільного права проявляються іманентні йому на кожному конкретному етапі його розвитку найбільш суттєві риси і специфічні властивості – те, що потрібно від цивільного права як засобу регулювання поведінки учасників майново-вартісних товарно-грошових суспільних відносин у певний період існування держави.

Далі розглянемо кожен функцію окремо з урахуванням її місця в системі функцій цивільного права в контексті сучасного рівня розвитку цивілістичної доктрини і системи цивільного законодавства, дослідимо взаємозв'язок і взаємодію системи функцій цивільного права з іншими функціями системи права України.

Як уже зазначалося, до основних юридичних функцій цивільного права належать регулятивна і охоронна функції. При цьому регулятивна функція поділяється на регулятивну статичну і регулятивну динамічну функції.

Враховуючи положення цивільного законодавства України, відносини, в яких присутні ознаки організаційних цивільних відносин, вбачаються: при наділенні громадянина ім'ям (ст. 28 ЦК України); при державній реєстрації громадянина як індивідуального підприємця (ч. 2 ст. 50 ЦК України); при банкрутстві фізичної особи-підприємця (ст. 53 ЦК України); при обмеженні дієздатності неповнолітнього (ч. 5 ст. 26 ЦК України); при визнанні фізичної особи недієздатною (ч. 1 ст. 39 ЦК України); при обмеженні цивільної дієздатності громадянина (ст. 36 ЦК України); при встановленні опіки та піклування (ст. 60, 61 ЦК України); при призначенні опікуна або

підкувальника (ст. 63 ЦК України); при визнанні особи безвісно відсутньою (ст. 43 ЦК України); при оголошенні фізичної особи померлою (ст. 46 ЦК України); при встановленні реєстрації актів цивільного стану (ст. 49 ЦК України); при державній реєстрації юридичної особи в єдиному державному реєстрі юридичних осіб (ст. 89 ЦК України), при визначенні цивільної правоздатності юридичної особи (ст. 91 ЦК України); при злитті, приєднанні, поділі та перетворенні юридичної особи (ст. 106 ЦК України), ліквідації юридичної особи (ст. 110 ЦК України); при встановленні черговості задоволення вимог кредиторів юридичної особи (ст. 112 ЦК України), при представництві (ст. 237 ЦК України) [87; 197; 205; 207, с. 75–80; 208].

Наведені відносини пов'язані із забезпеченням правосуб'єктності фізичних осіб підприємців, так чи інакше стосуються визначення правового статусу суб'єктів цивільних відносин, тому доцільніше їх об'єднати в одну загальну групу організаційних відносин. У дослідницьких цілях пропонується надати назву цій групі організаційних відносин – «статусні організаційні відносини» [31].

Крім вищезазначеного, ознаки організаційних відносин вбачаються: при державній реєстрації прав на нерухомі речі (ст. 182 ЦК України); при ухиленні від нотаріального посвідчення або державної реєстрації правочину (ст. 165 ЦК України); при застосуванні позовної давності (ст. 256 ЦК України); при початку строку позовної давності після переривання перебігу позовної давності (ст. 264 ЦК України).

Такі організаційні відносини спрямовані на визначення правового режиму об'єктів цивільних прав і угод, отож пропонуємо позначити їх як «режимні організаційні відносини» [31].

Виділені нами статусні та режимні організаційні відносини є базовими організаційними відносинами і повноправними цивільно-правовими відносинами. Саме базові організаційні відносини вважаємо самостійними і незалежними цивільно-правовими відносинами, які потребують цілісного осмислення і доктринального визнання.

Як уже зазначалося, більшість сучасних юристів, визначаючи особливості організаційних відносин у цивільному праві, не аналізують базові організаційні відносини, а мають на увазі здебільшого організаційні договори. Своєю чергою, базові організаційні відносини і організаційні відносини, що виникають з організаційних договорів, є кардинально різними за своєю правовою природою і мають суттєві особливості.

За суб'єктним складом, однією з особливостей базових організаційних відносин є присутність в них публічно-правового суб'єкта: органу опіки та піклування, органу, уповноваженого на державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб підприємців, на державну реєстрацію прав на нерухоме майно та правочинів з ним тощо. Варто відзначити, що присутність публічно-правового суб'єкта проявляється тут у невластивій цивільному праву формі, бо не будь-який представник публічно-правового утворення може бути учасником базових організаційних відносин (як, наприклад, у майнових, речових відносинах), а лише «поіменований» законом [192].

По суті, публічно-правовий суб'єкт виступає «виконавцем», він зазвичай імперативно конкретизований і уповноважений публічними нормами на виконання функцій, через які реалізуються цивільні організаційні відносини [38, с. 43–47].

З іншого боку, суб'єктом базових організаційних відносин може виступати будь-яка особа, за волевиявленням якої зазвичай ініціюються вказані відносини. Вважаємо, що саме ця сторона спочатку має приватний інтерес щодо втілення організаційних відносин, тому ця зацікавлена сторона може бути позначена як «ініціатор».

Так, ініціатором видачі довіреності може бути виключно представник, ініціатором державної реєстрації як фізичної особи-підприємця – фізична особа, ініціатором державної реєстрації переходу права власності щодо будинку – продавець чи покупець; відповідно, на стороні виконавця виступає конкретний публічний суб'єкт – нотаріус, податковий орган або територіальний орган державної реєстрації, які не мають права відмовити

ініціатору в розгляді його ініціативи (при дотриманні формальних вимог) [191].

Такий чіткий поділ ролей не властивий всім організаційним відносинам (зокрема тим, що виникають з організаційних договорів) і не характерний, в принципі, цивільним правовідносинам. Однак певною мірою за аналогією з конструкцією публічного договору своєрідна ієрархія вписується в рамки цивілістики з метою забезпечення правосуб'єктності учасників і стабільності цивільного обороту – зрештою, в інтересах фізичної особи-підприємця.

Розглядаючи об'єкт організаційних відносин, що виникають з організаційних договорів, багато юристів звертають увагу на його немайновий характер [181; 214].

Зазначена особливість простежується і в базових організаційних відносинах: статусні відносини спрямовані на визначення правового стану суб'єктів цивільних правовідносин, режимні відносини виникають з приводу встановлення легітимного режиму об'єктів цивільних прав і правочинів [190].

Вважається, що суб'єкти цивільного права, зокрема фізичні особи-підприємці, можуть мати не тільки майнові потреби, а й особистий організаційний інтерес. При цьому організація правовідносин є таким же благом, як і будь-яка майнова потреба, тому цілком обґрунтовано вона є приводом для вступу в організаційні відносини. Враховуючи, що майновий інтерес і організаційна потреба – це два самостійних блага, майнові та організаційні правовідносини не можуть збігатися і є самостійними цивільними правовідносинами.

У зв'язку з цим представляється невірним ототожнення об'єкта організаційних та організованих відносин і віднесення до об'єкта організаційних відносин у цивільному праві різноманітних матеріальних і нематеріальних благ, що виступають об'єктом в основних «організованих» правовідносинах [90], зокрема розгляд організаційних відносин у складі майнових цивільно-правових [202].

На наш погляд, об'єктом статусних організаційних правовідносин можна вважати й самі суб'єктивні права, що виступають як зовнішній предмет. На можливість визнання об'єктом цивільних правовідносин самих суб'єктивних прав звертають увагу деякі цивілісти в навчальній літературі, з котрими цілком можна погодитися [181]. Наприклад, у правовідносинах з емансипації об'єктом виступає саме суб'єктивне право неповнолітньої особи, яка досягла шістнадцяти років, стати повністю дієздатною [202].

Для регулювання організаційних відносин застосовуються як імперативний, так і диспозитивний методи. Якщо з приводу першого питань не виникає, то диспозитивне регулювання організаційних відносин у деяких авторів викликає сумніви.

Так, на думку І. А. Бірюкова та Ю. О. Заїки, «...природа організаційних відносин зумовлює їх правове регулювання за допомогою зобов'язуючих приписів, що спираються на владні повноваження органу державного управління. Тому що організаційні відносини, які складаються в різних сферах діяльності людини, як би тісно вони не були пов'язані з майново-вартісними відносинами, регулюються нормами адміністративного права, в якому застосовується метод влади і підпорядкування» [11].

Ряд дослідників приватних галузей права виділяє у сфері їх регулювання організаційні суспільні відносини, які мають чималу питому вагу серед інших суспільних відносин. Тут доречно звернутися до деяких теоретичних напрацювань науки трудового права, зокрема до концепції складної структури предмета галузі. Суть цієї концепції в загальному вигляді полягає в тому, що оскільки всі суспільні відносини не можна було звести лише до трудових (у вузькому сенсі) відносин між працівниками і роботодавцями, то виникла необхідність визначити інші відносини, які становлять предмет трудового права. В результаті науковцями зроблено висновок, що предмет трудового права складається з трудових, організаційно-трудова, майнових трудових, процедурно-процесуальних

трудових відносин [184]. Зрештою ця теорія знайшла своє закріплення в чинному трудовому законодавстві.

Я. М. Шевченко відзначав, що хоча значна частина організаційних відносин у суспільстві і регулюється адміністративним правом, це не виключає актуальності цивільно-правового регулювання тих організаційних відносин, які будуються на засадах координації [181; 211], і з такою думкою можна погодитися. Вивчаючи норми цивільного права, що регламентують відносини у попередніх договорах, рамкових договорах, договорах простого товариства, акціонерних угодах та інших договорах, закономірно виникає питання про те, яке місце посідають відносини, які впливають з таких договорів, у предметі цивільно-правового регулювання.

Оскільки очевидним є їх немайновий характер, то віднесення таких відносин до майнових не уявляється можливим. Особисті немайнові відносини, що справедливо характеризуються наукою цивільного права як абсолютні, також не можуть включати в себе відносини, що впливають з будь-яких договорів (відносні відносини) [165]. Не можна назвати такі відносини і корпоративними. Однак якщо цивільне право регулює ці відносини, то вони не можуть не входити до його предмету. Тому і постає питання про сутність таких відносин. Ці відносини різноманітні за своїм змістом, за особливостями регулювання, відображають специфіку того чи іншого інституту цивільного права.

Водночас з позиції чинного цивільного законодавства до предмету його регулювання входять три групи відносин (майнові, особисті немайнові та корпоративні), серед яких не знайшлося місця відносинам організаційним.

Організаційні правовідносини мають цілу низку спільних ознак.

По-перше, таким правовідносинам притаманний допоміжний, службовий характер. Вони не є самоціллю, але покликані забезпечити виникнення і необхідну динаміку інших цивільних правовідносин.

По-друге, організаційні правовідносини не можуть існувати окремо від інших цивільних правовідносин, без яких існування організаційних

правовідносин стає безглуздим (наприклад, не було б сенсу в стосунках за попереднім договором, якщо б вони не опосередковували виникнення правовідносин з основного договору). Підтвердження цієї тези можна знайти і в системі цивільного права, де відсутні підгалузь або інститут організаційного права.

По-третє, особливістю змісту організаційних правовідносин є немайновий характер прав і обов'язків їх суб'єктів.

По-четверте, організаційні правовідносини спрямовані на виникнення і впорядкування майнових, особистих немайнових і корпоративних правовідносин.

По-п'яте, в організаційних правовідносинах відсутні явно виражені зобов'язання, оскільки обов'язки в організаційних правовідносинах мають не зустрічний, а взаємний характер.

По-шосте, організаційні правовідносини мають не тільки безпосередню мету – впорядкувати правовідносини, а й опосередковану мету – організувати відносини.

Ці правовідносини можна охарактеризувати як немайнові (зміст таких відносин становлять права й обов'язки, що мають переважно немайновий характер, хоча іноді й пов'язані з майновими, але майновий компонент у цьому випадку грає допоміжну роль); відносні (оскільки суб'єктний склад таких правовідносин завжди чітко визначений); регулятивні (оскільки опосередковують нормальний цивільний оборот); можуть бути відносинами активного або пасивного типу; можуть бути простими і складними.

Майнові відносини тісно пов'язані із засобами виробництва, продуктами виробництва та іншими результатами праці. Для організаційних відносин наявність зв'язку із засобами або продуктами виробництва не характерна. В організаційних відносинах часто присутні певні майнові моменти, але вони не є ключовими, як це має місце в майнових відносинах. Тобто зв'язок з майном в організаційних відносинах має місце, але носить

опосередкований характер, обумовлюється тісним зв'язком організаційних відносин з майновими.

В юридичній літературі як інші специфічні ознаки майнових відносин називають їх вартісний характер, тобто підкреслюється їх зв'язок із законом вартості. Суть цього закону полягає у взаємній оцінці учасниками цивільних правовідносин їх вартості у вигляді кількості та якості праці, втілених в те благо, з приводу якого ці відносини складаються. В організаційних відносинах цей закон не діє, оскільки їх суб'єкти не протистоять один одному, як контрагенти в майнових відносинах, – передбачається, що в рамках організаційних відносин вони будуть спільно діяти задля створення відносин між собою або впорядкування вже наявних відносин.

Головною відмінністю особистих немайнових відносин є їх тісний зв'язок з особистістю, оскільки в них отримують прояви індивідуальні якості (властивості) особи – носія відповідного права. Організаційні відносини не мають такої ознаки. Крім того, особисті немайнові відносини є абсолютними, оскільки уповноваженій особі (особистості) протистоїть необмежена кількість осіб, зобов'язаних дотримуватися права цієї особи на життя, здоров'я, честь, гідність та ін. При цьому організаційні відносини, як уже зазначалося, є відносними.

Корпоративні відносини зовсім недавно були включені до предмету цивільного права на законодавчому рівні, хоча багато дослідників цивільного права вже розглядали такі як складову цього предмета [163]. Існує безліч точок зору на природу корпоративних відносин. Проаналізуємо деякі з них.

Певні дослідники відносять корпоративні відносини до організаційних. Так, О. І. Харитонova стверджує, що існують такі організаційні відносини, які опосередковують економічні відносини з привласнення матеріальних благ (майнові організаційні відносини). До них належать корпоративні відносини [188]. Я. С. Марущак вважає, що корпоративні відносини – це самостійний вид цивільних правовідносин, які мають яскраво виражений організаційно-майновий характер [89].

Віднесення корпоративних відносин до групи організаційних відносин представляється вірним з таких причин. Більшість вчених вважають корпоративні відносини неоднорідними. Корпоративні відносини визначаються як відносини, пов'язані з участю в корпоративних організаціях або з керуванням ними. Тобто основним правом учасника корпорації є право брати участь у справах організації або керувати нею. Це право становить основу корпоративних відносин, які й виникають насамперед для того, щоб забезпечити можливість засновникам і учасникам корпорації на законних підставах брати участь в управлінні цією корпорацією. З практичної точки зору відносини, що складаються з приводу виникнення, змін чи припинення прав участі в товаристві, доцільно включати до складу корпоративних правовідносин, тому що це забезпечить цілісність правового регулювання. Такий підхід реалізовано у ст. 167 ГК України, за якою корпоративними відносинами є відносини, що виникають, змінюються та припиняються щодо корпоративних прав, а не відносини щодо їх здійснення [46; 72; 109; 123]. При цьому право брати участь у справах організації або керувати нею має організаційний характер, оскільки спрямоване на координацію дій учасників щодо корпорації, а також на визначення і впорядкування дій самої корпорації, іншими словами – на організацію діяльності корпорації та її членів.

Таким чином, організаційна складова в корпоративних відносинах виступає на перший план. Майнові права учасника корпорації (як і інші права – інформаційне, право на вихід тощо) впливають із цього основного права. Майновий елемент корпоративних відносин полягає переважно у внесенні грошового внеску в капітал корпорації та отриманні дивідендів або прибутку [60, с. 28–32; 141].

Суттєвою особливістю, не властивою цивільно-правовим відносинам, є імперативний характер норм, що регулюють організаційні відносини. На наш погляд, це не применшує цивільно-правової сутності вказаних відносин і не

має вважатися винятком із загального правила про диспозитивний метод правового регулювання.

Вважається, що імперативне регулювання втілюється в цивільному праві здебільшого за допомогою організаційних відносин – це закономірний і необхідний засіб закріплення основних інститутів цивільного права: правового статусу учасників цивільного і правового режиму об'єктів цивільних прав і угод. З огляду на те, що суб'єкти цивільного права є обов'язковими учасниками інших цивільних правовідносин, а об'єкти – невід'ємним їх елементом, без встановлення єдиних вимог до базових одиниць всього цивільного права неможливо забезпечити стабільні цивільні відносини.

Більшість дослідників вважає, що організаційні відносини завжди тісно пов'язані з тими відносинами, на впорядкування яких вони спрямовані, ці відносини часто кваліфікують як передумови виникнення, розвитку та реалізації майнових і деяких немайнових відносин [181].

На нашу думку, базові організаційні відносини не виявляють тісного зв'язку з іншими цивільними відносинами і безпосередньо не організовують інші відносини, тому варто переглянути сформульований підхід до визначення організаційних відносин у цивільному праві.

Певною мірою відносини, що розглядаються, мають спрямованість на впорядкування інших (не тільки майнових) цивільно-правових відносин, оскільки без суб'єкта, правове становище якого визначають статусні організаційні відносини, не виникне ніяких правовідносин. Але ця спрямованість досить опосередкована.

Особливу увагу варто звернути на міжгалузеві властивості організаційних відносин, не характерні для цивільних правовідносин. Базові організаційні відносини, на наш погляд, є провідником міжгалузевих зв'язків у цивільному праві, без якого обійтися ніяк не можна.

Організаційні відносини представляють особливу цінність і одночасно специфіку для цивільного права. Формальною особливістю базових

організаційних відносин є їх тісний зв'язок з процедурою, котра, як правило, передбачає наступні умови:

- 1) спеціалізований спосіб реалізації: шляхом подання зацікавленим суб'єктом заяви і надання певних документів та/або виконання конкретних умов;
- 2) письмова форма закріплення – зацікавленій особі видається документ на паперовому носії, що містить обов'язкові атрибути;
- 3) чітко встановлені порядок і терміни реалізації.

Слід зазначити, що сама процедура деталізується, як правило, в спеціальних законодавчих актах за допомогою процесуальних або адміністративно-правових норм, що не дозволяє визнати чимало організаційних відносин цивільно-правовими. Наприклад, процедура реєстрації як фізичної особи-підприємця регламентується нормами Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» [121].

На наш погляд, не слід ототожнювати процедуру здійснення організаційних відносин, яка може носити публічний характер, і саме цивільні матеріально-правові організаційні відносини, які є підставою виникнення такої процедури і має виключно цивільно-правову природу.

Так, «зародження» організаційних відносин початково обумовлено приватним інтересом – необхідністю визначення статусу суб'єкта або об'єкта цивільних правовідносин або цивільно-правового правочину. Матеріально-правові норми, які закладають основу правового регламентування організаційних відносин, спочатку мають цивільно-правову «прописку». Тобто процедура здійснення організаційних відносин є наслідком виникнення цивільно-правових відносин організаційного спрямування і сама по собі не є для зацікавленої особи метою, а уявляє собою засіб досягнення мети, закладеної спочатку на цивілістичному рівні.

Проте з точки зору правозастосовної практики, не можна розглядати невід'ємні елементи наявної правової дійсності відокремлено один від одного

і розгалужувати їх за галузевим принципом. Для збалансованого правового регулювання необхідний цілісний і системний підхід. Тому не варто ігнорувати переплетіння цивільно-правових організаційних відносин з процедурними організаційними відносинами публічного спрямування і неминучим проявом міжгалузевих зв'язків у цьому правовому явищі.

Таким чином, особливості, позначені на прикладі базових організаційних відносин, потрібно прийняти і врахувати при доктринальному пошуку особливого методологічного підходу, який би забезпечував ефективну регламентацію та реалізацію цивільних організаційних відносин.

Отже, ми приходимо до наступних висновків: організаційні відносини не тотожні ані майновим, ані особистим немайновим відносинам. По суті, вони є немайновими відносинами, не пов'язаними з особистістю.

Корпоративні відносини є різновидом організаційних відносин, але склад організаційних відносин аж ніяк не вичерпується ними. Чималу питому вагу в складі організаційних відносин посідають відносини, що випливають з різних цивільно-правових договорів (організаційно-договірні відносини).

В організаційно-договірних відносинах саме той чи інший договір виходить на перший план. Без укладення договору відносини такого роду (відносини з постачання, з транспортних перевезень та ін.) не можуть виникнути. Також до складу організаційних відносин включаються переддоговірні відносини. Виходить, що організаційні відносини, уявляючи собою самостійну групу відносин, об'єднують в собі переддоговірні, організаційно-договірні та цивільні відносини.

Зазначені види організаційних відносин можуть містити в собі майнові елементи, які не применшують їх організаційної сутності. Таким чином, організаційні відносини охоплюють як зазначені, так і непомінені відносини, що дозволяє прийти висновку про необхідність розширення предмета цивільно-правового регулювання за рахунок переддоговірних і організаційно-договірних відносин.

Особливістю цивільно-правових організаційних відносин є те, що вони зазвичай не можуть існувати відокремлено від майнових, корпоративних і особистих немайнових відносин. Виходячи з цього, до предмету цивільно-правового регулювання входять три групи організаційних відносин: 1) організаційно-майнові; 2) організаційно-корпоративні; 3) організаційно-немайнові.

Особливості правової природи відносин суб'єктів підприємницької діяльності зумовлюють специфіку відносин його суб'єктів – фізичних осіб-підприємців, дають можливість виділити цивільні організаційні відносини фізичних осіб-підприємців у самостійний вид цивільно-правових відносин, а зазначені угоди кваліфікувати як організаційні цивільні договори, що опосередковують відносини, пов'язані з упорядкуванням суспільних відносин фізичних осіб-підприємців [36, с. 154–157]. Юридичним результатом належного виконання організаційно цивільних зобов'язань є формування фізичних осіб-підприємців [38, с. 43–47].

Організаційні відносини мають місце як на стадії створення (набуття статусу), так і в поточній діяльності фізичних осіб-підприємців. Немає сумнівів, що створення фізичної особи-підприємця не може бути породжено внаслідок події. Базовою складовою процесу утворення фізичної особи-підприємця є правомірні дії осіб, що ініціюють її створення, – угоди засновника, акти уповноважених державних органів, які надають цій ініціативі правову силу шляхом реєстрації фізичної особи-підприємця.

В цьому аспекті організаційні відносини необхідні для того, щоб були реалізовані наступні правовідносини – майнові та немайнові, які призводять, наприклад, до появи нового суб'єкта права – фізичної особи-підприємця. Поява фізичної особи-підприємця пов'язана з категорією набуття статусу фізичної особи-підприємця, яка представляє собою комплекс процедур і різних правових відносин, що складаються як між засновниками фізичної особи-підприємця, так і за їхньою особистою участю.

Необхідно звернути увагу на той факт, що протягом усього періоду розвитку права процедурні відносини щодо набуття статусу фізичної особи-підприємця як особливий вид відносин рідко піддавалися спеціальному доктринальному дослідженню. Категорія «набуття статусу» фізичної особи-підприємця часто підміняється поняттям «реєстрація» фізичної особи-підприємця.

Необхідно відрізнити форму (процедуру створення фізичної особи-підприємця) і зміст об'єкта правового регулювання (саме фізична особа-підприємець). Лише комплексне вивчення дозволить встановити узагальнену регламентацію процедур створення фізичних осіб-підприємців, а також науково визначити їх вплив на правоздатність цих суб'єктів права.

У відповідних нормативних актах зарубіжного законодавства більшість норм процедурного характеру міститься не в загальній частині акту, а в особливій частині, яка розкриває порядок створення фізичних осіб-підприємців в окремих організаційно-правових формах.

Організаційні відносини тому і регулюються цивільним правом, що вони здебільшого невід'ємні від зобов'язань, складають з ними одне нерозривне ціле й існують тільки тому, що існує зобов'язання. Організаційні відносини правовідносини, як правило, самотійної цінності не уявляють. Кожного разу, коли є необхідність надати правову форму організаційним відносинам, законодавець встановлює спеціальний інститут (або окремі норми) в загальному або спеціальному цивільному законі, допускаючи безоплатну правову зв'язаність суб'єктів тільки як тимчасове виключення. О. А. Красавчиков стверджував, що організаційно-правові відносини немов би обслуговують інші цивільні правовідносини, вони не є самоціллю, а уявляють собою певний організаційно-правовий засіб, що використовується сторонами з метою впорядкування своїх основних (майнових і особистих немайнових) відносин [82, с. 163].

Так, при укладанні договору на підставі організаційного договору можуть виникнути майнові відносини. Зокрема, з договору про організацію

перевезення вантажів виникають відносини щодо пред'явлення вантажовласником вантажу до перевезення. Такі майнові відносини виникають у зв'язку з реалізацією організаційних відносин з організації укладення договору.

Безумовно, неможливо переоцінити значення майнового елемента в конструюванні регульованих цивільним правом суспільних відносин, адже саме майнові відносини складають ядро предмета цивільно-правового регулювання. Але і «вторинна» складова, яка обслуговує форму організаційних відносин, як нам здається, анітрохи не повинна нівелювати їх соціальну значимість як бажаних доходів, орієнтованих на виникнення конкретної впорядкованості майнових і особистих немайнових відносин.

Погодимося з думкою О. С. Іоффе, що «організованість є невід'ємна властивість всіх суспільних відносин, і не можна її відсікати від відносин майнових, оголошуючи при цьому особливим цивільно-правовим організаційним ставленням» [61, с. 163]. Однак це висловлювання потребує певного уточнення, зокрема виникає питання: а якщо вже існує правовідношення, коли воно самостійне, як розмежувати лише «властивість» відносин від якості, котра додає йому самостійності?

Під властивістю розуміють якість, ознака, що становлять відмінну рису кого-небудь або чого-небудь. На слухне міркування Б. М. Гонгалю [44, с. 23], О. А. Красавчиков у статті «Організаційні цивільно-правові відносини» [82, с. 163] говорив саме про відносини, а не про організованість як властивість суспільних явищ. Організованість позначалась як безпосередня мета організаційних відносин. С. Н. Братусь підкреслював, що управління та організаційна діяльність – це не метод правового регулювання, а особливий вид суспільних відносин [70, с. 56]. Таким чином, у цивільному праві слід говорити про суспільні відносини, які є організаційними, а не про властивості відносин.

Організаційні відносини, виступаючи проміжною ланкою у становленні й розвитку майнових відносин, є невід'ємною частиною будь-

яких відносин. Тут важливо знайти межу, коли деякі «природні дії» є лише нерозривною частиною певних відносин, а коли вони переходять до розряду самостійних організаційних відносин. Наприклад, укладаючи договір, особа шукає контрагента, розглядає пропозиції, веде переговори з потенційним продавцем.

Така організація в доктрині поки не виділяється (і в нормах права відповідно) як організаційні відносини. Але, скажімо, для забезпечення діяльності аудитора на якомусь етапі розвитку суспільства виявилось важливим прописати норми про те, що перш ніж він вдасться до професійної діяльності, слід укласти договір про страхування відповідальності. Відносини зі страхування майбутньої відповідальності виступають організуючим компонентом і тягнуть за собою подальші відносини.

Є і більш виражені організаційні відносини, наприклад, відносини з приводу державної реєстрації права власності на придбаний об'єкт нерухомості. Таким чином, перехід від рівня до рівня (більш високого і зафіксованого в нормах права) залежить, мабуть, від потреб самих людей і суспільства, пов'язаний із загальним ускладненням життя.

За функціональною спрямованістю доречно виокремити дві групи організаційних відносин: 1) ті, що слугують передумовою формування «організаційних» правовідносин; 2) спрямовані на впорядкування та забезпечення належного розвитку вже наявних організаційних правовідносин (майнових зв'язків).

Через права й обов'язки, що становлять зміст організаційних правовідносин, такі правовідносини впливають на інші породжувані угодою цивільно-правові наслідки. Організаційні правовідносини в процесі свого здійснення впорядковують вихідні суспільні відносини таким чином, що створюється реальна можливість встановлення саме тих прав і обов'язків, до яких прагнуть особи, які беруть участь в угоді, і саме в тому обсязі, який вони побажали мати.

Таким чином, на сьогодні юридична доктрина дає кваліфікацію організаційних договорів тільки як правотворчих юридичних фактів.

Організація виникнення цивільних правовідносин передбачає впорядкування дій учасників майбутніх правовідносин, які повинні бути здійснені ще до того, як юридичний факт з'явиться, тобто відносини, що опосередковують укладення цивільно-правового договору. Укладення договору зазвичай являє собою сукупність організаційних правовідносин, в основі виникнення яких лежать односторонні угоди щодо правомочності. Укладення договору припиняє дію односторонніх угод, які «поглинаються» договором. Об'єктом подібних правовідносин є організація певної послідовності не тільки угод, але і фактичних дій.

Під механізмом правового регулювання слід розуміти систему юридичних засобів, організованих найбільш послідовним чином з метою упорядкування суспільних відносин, сприяння задоволенню інтересів суб'єктів права.

Уперше системний погляд на правове регулювання організаційних правовідносин було викладено в роботі С. С. Алексєєва «Механізм правового регулювання в соціалістичній державі» [6, с. 50–57]. Автор запропонував наступні стадії й елементи:

1) на першій стадії регламентуються суспільні відносини, які потребують правового опосередкування. Як елементи цієї стадії позначаються правові норми;

2) друга стадія – «дія юридичних норм, в результаті яких виникають або змінюються правові відносини». Цій стадії відповідають такі елементи, як правовідносини;

3) на третій стадії відбувається реалізація прав і обов'язків.

Ці положення лягли в основу численних праць, присвячених дослідженню правового регулювання організаційних відносин. Зрештою найчастіше називають такі елементи правового регулювання організаційних відносин: норми права; юридичний факт або фактичний склад з таким

вирішальним фактом, як організаційно-виконавчий правозастосовний акт; правовідносини; акти реалізації прав і обов'язків; охоронний правозастосовний акт [179].

Отже, на першій стадії відбувається регламентація суспільних відносин. У нашому випадку особливістю цієї стадії слід назвати те, що засобом його правового впливу виступають не тільки норми права, призначені для регулювання майнових чи немайнових відносин при набутті статусу фізичної особи-підприємця, але й правові норми, що регулюють організаційні відносини при набутті статусу фізичної особи-підприємця. Різниця цих норм обумовлює неоднаковий характер регульованих ними цивільно-правових відносин. Приклади, коли норми цивільного права направлені на регулювання організаційних відносин, було наведено вище.

У вище зазначених і їм подібних нормах позначені юридичні факти, які забезпечують перехід до другої стадії правового регулювання організаційних відносин при набутті статусу фізичної особи-підприємця і пускають у хід самі норми права. Прикладами можуть слугувати видання довіреності, укладання договорів, оголошення результатів торгів та ін. З моменту вчинення таких юридичних дій виникають цивільно-правові організаційні правовідносини. Особливістю цієї стадії є те, що вона ускладняється додатковим елементом – мається на увазі, що майнові та особисті немайнові правовідносини виникають не безпосередньо, а опосередковано.

Іншими словами, тут у наявності два взаємозалежних елементи: «організаційні правовідносини» та «організовані правовідносини». Кожному з них корелює своя група правових норм, для виникнення будь-якого з них потрібен певний юридичний факт. Причому виникають названі правовідносини послідовно один за іншим. Таким чином, організаційні правовідносини є факультативним елементом цієї стадії правового регулювання таких відносин.

Слід зазначити, що організаційні правовідносини є діяльнісним утворенням. Організаційні відносини складаються з приводу організації

інших цивільних і суспільних відносин. Ще до потрапляння у сферу правового регулювання такі відносини характеризуються наявністю організаційного потенціалу. Після правового впливу на організаційні відносини до організованості, яка має не правовий характер, додається організаційний потенціал права.

Особливості третьої та наступних стадій правового регулювання організаційних цивільних правовідносин зумовлюються змістом організаційних правовідносин, що формує порядок виникнення та реалізацію суб'єктивних прав фізичних осіб-підприємців.

Організація правових зв'язків являє собою оптимальне поєднання суб'єктивних цивільних прав і обов'язків, які, своєю чергою, регламентують форму і міру можливої (належної) поведінки. Саме поведінка є або дією, або бездіяльністю. Оскільки в цьому випадку йдеться про правовідносини як про динамічну конструкцію, то бездіяльність поки що не становить особливого інтересу з метою подальшого дослідження. Що стосується дії, то під нею розуміють елементарну частину процесу, котра має якісну визначеність.

Суб'єкти організаційних правовідносин, виступаючи організаторами, наповнюють суб'єктивні права й обов'язки суб'єктів організованих правовідносин конкретним змістом. Наприклад, перш ніж видати довіреність, в ній прописують певні дії, які може вчиняти представник. Норми права регулюють лише порядок видачі довіреності та визначають її форму, не визначаючи її змісту. Правила проведення торгів у формі конкурсу та аукціону передбачені ЦК України. Разом з тим організатор торгів визначає місце і час проведення конкурсу, предмет торгів, коло учасників (по суті, коло можливих суб'єктів організованого правовідносини) тощо. Від правильного набору і поєднання цих організаційних дій правового характеру залежить зміст суб'єктивних прав і обов'язків суб'єктів організаційних правовідносин, а іноді й сама можливість їх виникнення. Правильне поєднання дій учасників організаційних правовідносин може набувати форми операцій, які представляють собою, з одного боку, сукупність

взаємопов'язаних дій, які здійснюються цілеспрямовано, а з іншого боку – елементарну складову процесу, під час якого можуть вирішуватися самостійні завдання і забезпечуватися значущі результати. Як зазначалося вище, ефективність дій організаторів залежить не тільки від того, яким чином визначено послідовність дій корисного характеру, але і від виявлення та усунення шкідливих перешкод (у тому числі протиправних дій).

Слід розглянути процес правового регулювання організаційних правовідносин у випадках, коли організаційні правовідносини є елементарними і входять до складу інших складних цивільних правовідносин. Їх основною функцією в здійсненні правового регулювання є забезпечення формування, руху і припинення цивільних правовідносин, зокрема цивільних організаційних правовідносин фізичних осіб-підприємців. У даному випадку особливості проявляються на другій стадії здійснення правового регулювання організаційних правовідносин – при набутті статусу фізичної особи-підприємця. Слід вважати, що теоретичне значення категорії «правове регулювання» полягає в тому, що воно дозволяє окреслити рух і динаміку не тільки всіх частин правової надбудови, а й кожен з цих частин окремо, в тому числі й правовідносини. І з цієї точки зору елементарні організаційно-правові відносини при набутті статусу фізичної особи-підприємця є засобом, за допомогою якого суб'єкти впливають на формування складних майнових (особистих немайнових) цивільних правовідносин у цілому, а також на їх зміну та припинення.

2.2. Поняття та ознаки фізичних осіб-підприємців як суб'єктів цивільного права

Розвиток ринкової економіки зумовив появу нових соціальних зв'язків, що потребують правового регулювання. Регулятором таких цивільних зв'язків виступає цивільне право. Отже, цивільні зв'язки є цивільно-правовими відносинами, які, своєю чергою, складаються з елементів –

суб'єктів і об'єктів правовідносин. Суб'єктом права є індивід або організація, які володіють закріпленим в законі комплексом прав і обов'язків та здатні вступати у правові відносини.

Найбільш часто використовується поділ суб'єктів права на фізичних осіб і юридичних осіб [203]. Громадяни (фізичні особи) є природними суб'єктами права, вони виникли й існують незалежно від приналежності до певних форм політичних товариств. На противагу цій категорії суб'єктів виступають юридичні особи (організації), які являють собою штучні суб'єкти і можуть існувати тільки там, де існує право. Це підтверджується також моментом виникнення цих двох категорій суб'єктів і моментом припинення їх правоздатності. Фізична особа-підприємець за загальним поняттям розглядається як дієздатна особа, що зареєстрована в установленому порядку і здійснює на свій ризик та під свою майнову відповідальність самостійну професійну господарську діяльність. Однак у цивільному законодавстві України немає визначення фізичної особи-підприємця як суб'єкта цивільного права, а лише визначено його права, обов'язки та відповідальність. Така сама ситуація склалась і в ГК України.

З метою надання визначення поняття «фізична особа-підприємець» як суб'єкта цивільного права слід для початку надати відповідне визначення поняття «підприємницька діяльність» відповідно до цивільного законодавства України. Аналіз цивільного та господарського законодавства України констатує відсутність чіткого визначення таких понять, як «фізична особа-підприємець» та «підприємницька діяльність».

У ГК України надається визначення поняття «підприємництво», яке розглядається як систематична, ініціативна, самостійна господарська діяльність, яка здійснюється суб'єктами господарювання на їх власний ризик з метою досягнення результатів економічного і соціального характеру та отримання прибутку. Таке ж саме визначення надається в Законі України «Про підприємництво» [139]. У ЦК України визначення поняття «підприємництво» відсутнє.

Українські вчені В. Ф. Опришко, Ф. П. Шульженко, С. І. Шимон [107] у своїх дослідженнях розглядають підприємницьку діяльність у порівнянні з господарською діяльністю та визнають схожий зміст цих понять. Надаючи характерні ознаки підприємницької діяльності, ці науковці надають визначення поняття «підприємництво». В дослідженнях О. Л. Ануфрієвої, Т. Г. Плачевської, Г. М. Лагоцької [10] також розглядається підприємницька діяльність, при цьому науковці надають визначення саме поняття «підприємництво».

На нашу думку, поняття «підприємництво» та «підприємницька діяльність» є омонімами (однакові за звучанням, однак різні за змістом). Так, підприємницька діяльність в нашому розумінні є діяльністю суб'єкта цивільних правовідносин у сфері підприємництва з метою отримання прибутку від своєї діяльності, а підприємництво є діяльністю суб'єктів цивільних правовідносин з метою реалізації інноваційних ідей для систематичного отримання прибутку від виробництва, продажу товарів (вироблених або придбаних для подальшого продажу) та надання послуг.

Отже, враховуючи думку інших вчених, не можна погодитися з їх позицією щодо тотожності понять «підприємництво» та «підприємницька діяльність», оскільки будь-яка діяльність суб'єктів цивільних правовідносин спрямована на отримання прибутку.

Разом з тим, враховуючи позицію вчених і керуючись положеннями ст.ст. 50–54, 906 ЦК України [203] та ст.ст. 43–44 ГК України [46] пропонуємо таке визначення поняття «підприємницька діяльність»: підприємницька діяльність – це діяльність зареєстрованих в установленому порядку фізичних і юридичних осіб, які самостійно, ініціативно та систематично здійснюють свою господарсько-підприємницьку діяльність з урахуванням можливих ризиків такої діяльності та особистої майнової відповідальності, з метою досягнення очікуемого результату, який передбачає отримання прибутку в результаті реалізації на ринку виготовленої, переробленої або придбаної для подальшого продажу

продукції, в результаті використання майна, а також в результаті виконання послуг.

Із цього визначення можна виокремити п'ять основних складових підприємницької діяльності:

- 1) це самостійна діяльність (здійснювана за власним бажанням і у власних інтересах);
- 2) це діяльність, здійснювана в цивільному обороті від свого імені, на власний ризик і під власну майнову відповідальність;
- 3) це діяльність, спрямована на систематичне отримання прибутку;
- 4) отримання прибутку відбувається від користування майном або продажу речей, вироблених, перероблених або придбаних для продажу, а також від надання послуг;
- 5) послуги призначені для реалізації іншим особам.

За ЦК України, підприємницькою діяльністю має право займатися фізична або юридична особа, при цьому акцентується увага на те, що фізична особа повинна мати повну цивільну дієздатність та бути зареєстрованою з відповідним статусом. Однак не слід забувати, що фізична особа-підприємець – це перш за все фізична особа, яка є природним суб'єктом цивільного права. Звідси, відповідно до ЦК України, для виступу в підприємницькій діяльності в статусі фізичної особи-підприємця особа повинна бути дієздатною, бути легітимізованою шляхом її державної реєстрації як фізичної особи-підприємця без статусу юридичної особи.

У сучасній літературі при визначенні поняття «фізична особа-підприємець» вказується, що для його розкриття необхідно усвідомити суть поняття «суб'єкт цивільного права».

Під суб'єктом цивільного права прийнято розуміти учасника цивільних правовідносин, наділеного певними правами і обов'язками. Суб'єкти цивільного права наділяються певними юридичними властивостями, серед яких зазвичай виділяють такі властивості, як правоздатність та дієздатність.

Юридична наука виробила критерії визначення суб'єктів права, до числа яких, по-перше, належать ознаки відокремленості особи від інших, її автономність; по-друге – індивідуалізація; по-третє – волездатність; по-четверте – прояв особи зовні як учасника правовідносин, правової комунікації, що передбачає визнання особи стороною правовідносин; по-п'яте – передбачається ставлення до особи як до найважливішої соціально-правової цінності.

Виходячи із зазначеного, розгляд питання про фізичну особу-підприємця як суб'єкта цивільного права слід почати з визначення цього поняття.

Вважається, що до жодної з категорій цивільних правовідносин фізична особа-підприємець повністю належати не може. Право звернення до реєструючого органу може розглядатися як елемент загальної правоздатності фізичних осіб. Цим правом володіє вже виключно фізична особа-підприємець, але як громадянин вона не перестає бути фізичною особою і не втрачає своєї правосуб'єктності.

Фізична особа-підприємець визначається як суб'єкт підприємництва. Вивчення суб'єкта підприємницької діяльності передбачає попередній аналіз статусу суб'єкта цивільного права, правовий режим якого повністю поширюється і на суб'єкта підприємницької діяльності. Іншими словами, перш ніж стати суб'єктом підприємницької діяльності, особа є суб'єктом цивільного права.

Окремі українські вчені під суб'єктом підприємницької діяльності, яким є фізична особа-підприємець, розуміють такий суб'єкт цивільного права, який на свій ризик здійснює самостійну діяльність, спрямовану на систематичне отримання прибутку від користування майном, продажу товару, виконання робіт або надання послуг, і який зареєстрований в цій якості у встановленому законом порядку [10; 107].

Фізичною особою-підприємцем може бути будь-яка дієздатна фізична особа України, якій законодавчими актами не заборонено здійснювати

підприємницьку діяльність. Право фізичних осіб здійснювати підприємницьку діяльність закріплено Конституцією України.

За відправну точку, з якої починається діяльність фізичної особи-підприємця, прийнято вважати момент державної реєстрації особи як фізичної особи-підприємця.

Процедура державної реєстрації фізичної особи-підприємця як суб'єкта підприємницької діяльності, який насамперед є суб'єктом цивільного права, має конструктивне значення.

При державній реєстрації фізичної особи-підприємця заявником може бути тільки фізична особа, яка звертається за державною реєстрацією або зареєстрована як фізична особа-підприємець. Іншими словами, громадянин не має права уповноважити іншу особу надати від свого імені до органу державної реєстрації необхідні для державної реєстрації документи. Правоздатність фізичної особи-підприємця починається з моменту державної реєстрації фізичної особи в цій якості.

Якщо розглядати можливість здійснювати підприємницьку діяльність лише як істотне доповнення цивільної правосуб'єктності особи, то слід зазначити – вплив цієї можливості на цивільну правосуб'єктність фізичної особи настільки великий, що змушує переглянути деякі, здавалося б, непорушні правила. Втрачаються настільки звичні та стабільні орієнтири у визначенні правового становища особи, її юридичних можливостей. Наприклад, починає набувати сенсу твердження, що дієздатність громадянина не виникає в повному обсязі з моменту повноліття, тобто настання вісімнадцятирічного віку. Дійсно, якщо вважати, що право займатися підприємницькою діяльністю є елементом загальної правоздатності фізичної особи, то, відповідно, своїми діями придбати це право особа повинна з моменту виникнення дієздатності в повному обсязі. Однак закон встановлює, що право займатися підприємницькою діяльністю особа набуває не з моменту настання повноліття, а з моменту державної реєстрації її як фізичної особи-підприємця.

Отже, якщо вважати можливість займатися підприємницькою діяльністю за елемент загальної правоздатності особи, то повна дієздатність не настає з моменту повноліття. Більш того, в такому випадку повна дієздатність може не виникнути взагалі, якщо особа не виявить бажання займатися підприємницькою діяльністю як фізична особа-підприємець.

Підприємницька діяльність передбачає спроможність особи бути власником, укладати договори, створювати юридичні особи, бути суб'єктом виключних прав на результати інтелектуальної діяльності тощо. Це право за своєю структурою цілком можна порівняти з правоздатністю в цілому.

Правоздатність фізичної особи-підприємця пов'язується з моментом державної реєстрації фізичної особи в цій якості, що дозволяє ставити питання про належність його до категорії штучних суб'єктів громадянського права, якими є юридичні особи. Однак не слід забувати, що фізична особа-підприємець – це насамперед фізична особа, яка є природним суб'єктом цивільного права.

Таким чином, до жодної з цих категорій фізична особа-підприємець повністю віднесена бути не може. Постає питання про виокремлення її в окремий суб'єкт цивільного права. В літературі існує думка, що це неможливо і недоцільно, оскільки право займатися підприємницькою діяльністю входить до загальної правоздатності фізичної особи.

Однак ми дотримуємось іншої позиції, стверджуючи, що з виникненням повної дієздатності як здатності набувати права і створювати обов'язки, правоздатність та дієздатність фізичної особи-підприємця не виникає. Їх виникнення законодавець пов'язує з додатковими діями. На наш погляд, безпосередньо право звернення до органу реєстрації може розглядатися як елемент загальної правоздатності фізичних осіб, а не саме право здійснення підприємницької діяльності.

Цим правом володіє вже виключно фізична особа-підприємець, воно, на наш погляд, становить зміст його правоздатності. Безумовно, зареєструвавшись як фізична особа-підприємець громадянин не перестає

бути фізичною особою і не втрачає своєї правосуб'єктності. При цьому в окремих правовідносинах він виступає як самостійний суб'єкт, що володіє іншим правовим статусом. Тут ми стикаємося з тим, що, по суті, в одній особі поєднуються два різних правових статуси. Це свого роду фікція, коли одна особа є, по суті, двома різними суб'єктами громадянського права.

Будучи фізичною особою-підприємцем, фізична особа може займатися підприємництвом як основною, так і додатковою діяльністю (відповідно до законодавства). Зараз права фізичної особи-підприємця відповідно до цивільного законодавства значно розширено, оскільки до підприємницької діяльності громадян, здійснюваної без утворення юридичної особи, застосовуються правила ЦК України, які регулюють діяльність юридичних осіб – комерційних організацій, якщо інше не випливає із закону, інших правових актів чи суті правовідносини. Це означає, що всі права й обов'язки, які мають і несуть комерційні організації, набуває і фізична особа-підприємець. Наприклад, він може здійснювати найм працівників на підставі договору підряду, комісії, доручення тощо, займатися всіма видами діяльності, не забороненими законом.

Разом з тим, пропонуємо визначення поняття «фізична особа-підприємець». Так, фізична особа-підприємець – це дієздатна фізична особа, зареєстрована в установленому порядку в статусі фізичної особи-підприємця без статусу юридичної особи, яка здійснює на свій ризик і під свою майнову відповідальність самостійну, професійну, підприємницьку діяльність з метою отримання прибутку від такої діяльності, має певні права й обов'язки, обумовленні підприємницькою діяльністю [37].

Прибуток від реалізації товарів (робіт, послуг), майнових прав (за винятком основних засобів, нематеріальних активів) Податковий кодекс України визначає як позитивну різницю між виручкою від їх реалізації, зменшеною на суми податків і зборів, що сплачуються з виручки, і витратами з виробництва та реалізації товарів (робіт, послуг), майнових прав, що враховуються при оподаткуванні [102].

З метою оподаткування використовується також поняття «валовий дохід». При цьому валовий дохід некомерційних організацій визначається як сума отриманого від здійснення підприємницької діяльності прибутку від реалізації товарів (робіт, послуг), майнових прав і позареалізаційних доходів, зменшених на суму позареалізаційних витрат.

При визначенні прибутку, отриманого від здійснення підприємницької діяльності, враховуються витрати, пов'язані з підприємницькою діяльністю цих організацій. Некомерційні організації ведуть окремий облік виручки від реалізації товарів (робіт, послуг), майнових прав і позареалізаційних доходів, а також витрат, пов'язаних з їх підприємницькою діяльністю.

2.3. Правові засади та порядок набуття статусу фізичної особи-підприємця

Основою правового забезпечення статусу фізичної особи-підприємця є норми, що регулюють питання статусу суб'єкта права і суб'єкта цивільного права, а в основі вивчення статусу фізичної особи-підприємця лежить правова категорія цивільної правоздатності. Правоздатність громадянина-підприємця слід розуміти як визнану державою та закріплену в законі юридичну можливість особи володіти суб'єктивними правами й обов'язками, необхідними для здійснення будь-яких видів підприємницької діяльності, не заборонених законодавством.

Основне призначення права полягає в перетворенні за допомогою юридичної техніки одиниць і явищ, фізично існуючих в реальному світі, в універсальні юридичні категорії. Держава в особі своїх органів і посадових осіб на підставі чинного законодавства визначає, на якій підставі і за яких умов реальні (існуючі фізично) суб'єкти стають юридично-значимими – здатними набувати і здійснювати цивільні права, створювати, змінювати і виконувати цивільні обов'язки.

У сучасних соціально-економічних, політичних, ринкових умовах все більше зростає роль суб'єктів цивільних відносин – фізичних осіб-

підприємців, і зумовлено це низкою об'єктивних причин. Економічна ситуація в країні сприяє утворенню та реєстрації суб'єктів того чи іншого виду підприємницької діяльності.

Фізичним особам-підприємцям відводиться особливе місце в економічній системі будь-якої країни, оскільки воно є одним із найефективніших інструментів, які сприяють просуванню економіки: вирішуючи проблему трудової зайнятості населення, індивідуальне підприємництво сприяє, в тому числі, сталому розвитку як окремого регіону, так і держави в цілому.

Виконавча і законодавча влада усвідомлює важливість такого напрямку в розвитку країни, як поліпшення середовища для функціонування фізичних осіб-підприємців. Останнім часом ухвалено ряд нормативних документів, покликаних полегшити часові та фінансові витрати фізичних осіб-підприємців на реєстрацію і отримання окремих видів дозволів.

Так, Закон України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» від 22 березня 2012 року № 4618-VI [142] висвітлює державну політику у сфері розвитку малого і середнього підприємництва в Україні.

Незважаючи на різноманіття нормативно-правових актів, що регламентують питання реєстрації фізичної особи-підприємця, багато питань у цій галузі сьогодні на законодавчому рівні недостатньо відрегульовані, є очевидні прогалини в законодавстві та суперечливість законодавчих норм. Зокрема, необхідно відзначити проблематику відсутності або неповноти правових норм у галузі регулювання відносин у сфері реєстрації фізичної особи-підприємця.

Підприємницька діяльність громадянина без утворення юридичної особи має ряд особливостей.

Згідно ч. 2 ст. 50 ЦК України фізична особа набуває статусу фізичної особи-підприємця з моменту її державної реєстрації.

Закон передбачає, що до підприємницької діяльності громадян, здійснюваної без утворення юридичної особи, застосовуються правила, що регулюють діяльність комерційних юридичних осіб. Підприємець може здійснювати будь-які не заборонені законом угоди, укладати контракти, в тому числі трудові і підрядні договори з найманими працівниками та виконавцями, відкривати рахунки в кредитних установах і розпоряджатися грошовими коштами, що знаходяться на них, проводити інші дії.

Однак часто забувають, що за своїм правовим статусом фізична особа-підприємець у першу чергу є громадянином, фізичною особою. Тому правила, встановлені для юридичних осіб, застосовуються до підприємницької діяльності громадян лише настільки, наскільки інше не впливає з правових актів чи суті відносини.

Фізична особа-підприємець в Україні – це фізична особа, що займається будь-якою прибутковою діяльністю і зареєстрована як фізична особа-підприємець. Під підприємницькою діяльністю потрібно розуміти будь-яке виробництво товарів і послуг для продажу [10]. Засоби від такого продажу становлять дохід підприємця. Цей дохід може розподілятися на розсуд власника на особисті потреби, накопичення, закупівлі для виробництва та інші витрати.

Головною відмінністю фізичних осіб-підприємців від інших осіб, які займаються підприємницькою діяльністю, є повна господарська і юридична самостійність, тобто у підприємця немає вищого керівництва.

Фізична особа-підприємець в Україні – це особа, яка має повну дієздатність, що означає володіння цивільними правами (в тому числі правом укладення договорів) і здатність цими правами скористатися [92].

Фізична особа-підприємець залишається саме фізичною, а не юридичною особою, тобто:

– у особи, зареєстрованої як фізична особа-підприємець, немає поділу майна на таке, що перебуває в комерційному обороті та особисте майно;

- у фізичної особи-підприємця немає керівного органу; фізична особа-підприємець самостійно управляє своїми господарськими та іншими операціями;
- фізична особа-підприємець не має фірмової назви, а виступає під своїм справжнім ім'ям;
- фізична особа-підприємець реєструється тільки за місцем проживання (реєстрації), зазначеним у посвідченні особи.

Слід враховувати, що фізичній особі-підприємцю дозволяється мати у власності лише майно, яким має право володіти громадянин. На відміну від юридичної особи, він як громадянин може успадковувати і заповідати своє майно. Він має можливість працювати в державних і приватних організаціях, займатися будь-якою законною діяльністю, якщо тільки цю посаду або роботу дозволено поєднувати з підприємництвом.

Особливе значення для фізичних осіб-підприємців має вибір виду діяльності. Цей вибір фіксується на стадії реєстрації та може в подальшому бути змінений (наприклад, у разі розширення сфери своєї діяльності). Заняття діяльністю, яка не зареєстрована в установленому порядку, вважається незаконним, з усіма наслідками і санкціями, що випливають.

Щоб уточнити, до якої категорії належить конкретний вид діяльності, особа, яка виявила бажання зареєструватись як фізична особа-підприємець, може звернутися до Загальнодержавного Класифікатору видів економічної діяльності (КВЕД-2020) на офіційному сайті ДРС України [69].

Фізична особа-підприємець вправі розпочати свою діяльність одразу після отримання свідоцтва про реєстрацію в цьому статусі, це відбувається на наступний день після прийняття документів органом Державної реєстрації.

Позитивні аспекти відкриття фізичної особи-підприємця полягають в мінімальному пакеті реєстраційних документів. Потрібні тільки паспорт і довідка про присвоєння ідентифікаційного коду. Немає потреби пред'являти установчі документи, не потрібні засновники і статутний капітал [141].

Серед інших незаперечних переваг – швидка процедура відкриття (24 години з моменту надходження документів до уповноваженого органу). А також можливість найму працівників і вибору відповідної системи оподаткування.

Крім цього, до фізичної особи-підприємця не висуваються вимоги наявності юридичної адреси. Вона реєструється за зареєстрованим місцем проживання. Не потрібно відкривати рахунок у банку, немає потреби в печатці. Вести бухгалтерську звітність можна самостійно, без залучення фахівця.

Реєстрація суб'єкта підприємницької діяльності потрібна з різних точок зору. Це і легалізація підприємницької діяльності, якою людина збирається займатися, і мінімізація оподаткування, і чиста совість перед державою щодо сплати податків і зборів.

Зареєструватися як фізична особа-підприємець може самостійно кожен громадянин, який досяг 18 років і має зареєстроване місце проживання. Але можна отримати статус підприємця ще раніше, з 16 років. Правда, за умови згоди від батьків.

Закрити статус фізичної особи-підприємця – значить припинити діяльність у цьому статусі та виконати всі зобов'язання, що виникли у зв'язку з цією діяльністю.

Закриття (ліквідація) фізичної особи-підприємця – процедура, що займає від 2 до 6 місяців. Ліквідації завжди передуює перевірка. Головним перевіряючим стає податкова інспекція за місцем реєстрації, а також Фонд соціального захисту, деякі інші органи в межах своєї компетенції.

Запуск будь-якого підприємства починається з реєстрації. Найбільш проста форма ведення бізнесу на початковому етапі – статус фізичної особи-підприємця. Працювати в цьому статусі доцільно з організаційних і фінансових позицій – це своєрідний тестовий режим ведення бізнесу, який нескладно закрити в разі невдачі та легко реорганізувати в інші форми (ТОВ, ВАТ тощо) в разі зростання і розвитку.

Для набуття статусу фізичної особи-підприємця необхідно, щоб громадянин мав цивільну правоздатність (здатність мати цивільні права й обов'язки) і дієздатність (здатність реалізовувати своїми діями цивільні права й обов'язки).

Суб'єктами підприємницької діяльності є фізичні особи, які не обмежені в правах у порядку, що визначається законодавчими актами України, в тому числі іноземні громадяни та особи без громадянства в межах прав і обов'язків, передбачених чинним законодавством України. Тобто фізичною особою-підприємцем може стати будь-який громадянин у дієздатному віці (при досягненні 18-річного віку). Він самостійно (одноосібно) приймає рішення про ведення підприємницької діяльності та її припинення. Фізична особа-підприємець здійснює бізнес особисто від свого імені та несе особисту відповідальність за його результати [92]. Є одноосібним власником майна, використовуваного в процесі підприємницької діяльності.

З одного боку, фізична особа-підприємець є звичайним громадянином, що має всі цивільні права, гарантовані йому Конституцією України, а також різними законами і підзаконними актами. З іншого ж боку, фізична особа-підприємець може виступати як суб'єкт підприємницької діяльності, тобто використовувати практично всю сукупність прав, передбачених нормативними правовими актами для суб'єктів підприємницької діяльності, перш за все юридичних осіб, бо пріоритет завжди віддається їм [23, с. 72–77].

Причому поєднання цивільних і підприємницьких прав носить постійний характер, аж до ступеня змішування. Наприклад, громадянин, зареєстрований як фізична особа-підприємець, приходять до торгівельної організації та купує товар. Така купівля може бути здійснена ним як для власних потреб, так і для здійснення підприємницької діяльності – зовні оцінити це не уявляється можливим. Водночас у деяких ситуаціях поділ прав і обов'язків має більш чіткий характер, наприклад, при сплаті податків – простим громадянином і фізичною особою-підприємцем.

Таким чином, правовий статус фізичної особи-підприємця характеризується приналежністю до фізичних осіб, на яких лежить і частина прав юридичної особи. Тому питання, чи є фізична особа-підприємець юридичною особою, не є коректним, оскільки законодавство містить чітке формулювання статусу фізичної особи-підприємця, тлумачити яке двояко не можна.

При цьому зазначимо, що саме приналежність фізичної особи-підприємця до категорії юридичних осіб не підлягає подвійному розумінню, в той же час подвійність правового положення громадянина, що має статус фізичної особи-підприємця, ніким не заперечується.

Відмежування фізичних осіб-підприємців від юридичних осіб чітко простежується в законодавчій базі, що практично виключає змішання цих двох організаційно-правових норм. Наприклад, нерідко можна зустріти норми, де перераховуються суб'єкти, на яких вони поширюються: «юридичні особи, фізичні особи-підприємці». Але при цьому підприємець має право діяти як юридична особа, в тому числі відкривати розрахункові рахунки, мати власну печатку, укладати договори, оформляти різні ліцензії, дозволи, допуски для здійснення окремих видів діяльності, виконувати будь-які види діяльності, які не суперечать законодавству, для отримання прибутку.

Фізичним особам-підприємцям доступна більшість видів діяльності, які можуть здійснювати і юридичні особи. Крім того, деякі види здійснюються виключно фізичними особами-підприємцями, наприклад, приватні детективні послуги вправі надавати тільки громадяни, зареєстровані як фізичні особи-підприємці та які отримали ліцензію на надання цих послуг.

Фізична особа-підприємець як фізична особа має можливість працювати за наймом, виступати засновником юридичних осіб тощо. При здійсненні підприємницької діяльності фізична особа-підприємець має можливість виступати і як підприємець, і як громадянин.

Поширеною є практика, коли громадянин, який має статус фізичної особи-підприємця, укладає договори з фізичними особами не як підприємець,

а як така ж фізична особа, що в ряді випадків дозволяє здійснювати операції на більш вигідних для нього умовах, наприклад, уникнувши обов'язку сплатити податки. Тому статус фізичної особи-підприємця часто досить вигідний, оскільки дозволяє його власнику здійснювати підприємницьку діяльність практично як юридичній особі, водночас отримувати можливість скористатися правами, доступними кожному громадянину, а не організації.

Різниця між фізичною особою-підприємцем та юридичною особою полягає в менших свободах комерційної діяльності. Однак разом з цим фізична особа-підприємець має пільгове оподаткування, може самостійно розпоряджатися не тільки своїм особистим майном, а й тим, яке задіяне в комерційних цілях.

Державна реєстрація фізичної особи-підприємця проводиться за місцем його знаходження, тобто місця, де він постійно або переважно проживає.

Для державної реєстрації як фізичної особи-підприємця до органу реєстрації надається: заява про державну реєстрацію; особиста фотографія; оригінал або копія платіжного документу, що підтверджує сплату держмита (0,5 базової величини).

Заява складається за затвердженою формою і в ній підтверджується, що громадянин, який звернувся за державною реєстрацією як фізична особа-підприємець [121]:

- не має непогашеної або не знятої судимості за злочини проти власності та порядку здійснення економічної діяльності;
- немає невиконаного судового рішення про звернення стягнення на майно даного громадянина;
- на момент державної реєстрації дана особа не є власником майна (засновником, учасником, керівником) юридичної особи, яка перебувала в стані економічної неспроможності (банкрутства);
- на дату державної реєстрації не був фізичною особою-підприємцем, визнаним економічно неспроможним (банкрутом), з дати виключення якого з

Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців пройшло менше року;

– на дату державної реєстрації не був власником майна (засновником, учасником) юридичної особи, фізичною особою-підприємцем, заборгованість якого була визнана безнадійним боргом і списана відповідно до законодавчих актів, з дати виключення якого з Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців пройшло менше трьох років [182].

Документи на державну реєстрацію фізичної особи-підприємця подаються шляхом особистого звернення, тобто громадянином, який реєструється як фізична особа-підприємець. При поданні документів при собі необхідно мати паспорт або інший документ, що засвідчує особу.

Разом з тим, Положенням про державну реєстрацію допускається подання документів для реєстрації фізичної особи-підприємця за допомогою поштового відправлення та за участю представника. У випадку подання документів уповноваженою особою-представником підпис особи, яка підписала заяву про державну реєстрацію фізичної особи-підприємця, має бути нотаріально посвідчена, а представник особи повинен мати довіреність, засвідчену нотаріусом [26, с. 269–272].

Необхідно зупинитися на проблематиці електронної реєстрації, яка також спрямована на вдосконалення чинного законодавства в питаннях державної реєстрації фізичних осіб-підприємців. На сьогоднішній день у сфері електронної реєстрації відзначаються зрушення щодо державної реєстрації фізичних осіб-підприємців за допомогою мережі Інтернет.

Новації українського законодавства свідчать про підвищення уваги держави до формування інформаційного суспільства в Україні, розширення сфери застосування публічних послуг, що надаються органами державної влади, органами місцевого самоврядування та підприємствами, установами, організаціями, які належать до сфери їх управління в електронному форматі. Однак розвиток надання електронних адміністративних послуг стримується

наявністю численних проблем правового, матеріально-технічного та організаційного характеру.

Правові передумови запровадження електронних послуг органами державної влади та органами місцевого самоврядування в Україні обумовлені ухваленням Законів України «Про електронні документи та електронний документообіг» [128], «Про електронні довірчі послуги» [127], «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» [138] та, як наслідок, внесення відповідних змін до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб» (що діяв на той період часу), норми якого щодо електронної реєстрації є основоположними у чинній редакції Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» [121].

На окрему увагу заслуговує розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції розвитку системи електронних послуг в Україні» від 16 листопада 2016 року № 918-р, де надано визначення поняття «електронна послуга», що розглядається як адміністративна й інша публічна послуга, яка надається суб'єкту звернення в електронній формі за допомогою засобів інформаційних, телекомунікаційних, інформаційно-телекомунікаційних систем [149].

Згідно зазначеного розпорядження, до пріоритетних послуг, запровадження надання яких в електронній формі передбачалося першочергово, віднесені, зокрема, послуги у сфері державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців. На виконання зазначеного та реалізацію на практичному рівні в Україні було створено портал електронних сервісів, який забезпечує надання електронних адміністративних послуг Міністерства юстиції України як для пересічних громадян так і для представників бізнесу.

Відносини, що виникають у сфері державної реєстрації бізнесу, регулюються Конституцією України, зазначеним Законом та нормативно-правовими актами, укладеними відповідно до зазначеного Закону.

Починаючи з 2016 року Міністерство юстиції України поступово запроваджує надання адміністративних електронних послуг через портал електронних сервісів, на теперішній час можна скористатися наступними електронними сервісами у сфері державної реєстрації бізнесу: 1) державна реєстрація юридичної особи (за модельним статутом); 2) державна реєстрація фізичної особи-підприємця.

Відповідно до норм Закону, державна реєстрація юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців – це офіційне визнання шляхом засвідчення державою факту створення або припинення юридичної особи, засвідчення факту набуття або позбавлення статусу підприємця фізичною особою, зміна відомостей, що містяться в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань про юридичну особу та фізичну особу-підприємця, а також проведення інших реєстраційних дій, передбачених Законом.

Чинна редакція Закону закріплює можливість надання документів для державної реєстрації як у паперовій, так і в електронній формі. Згідно норм Закону документи в електронній формі можуть подаватися заявником через портал електронних сервісів у порядку, визначеному Міністерством юстиції України. У розумінні Закону портал електронних сервісів – це вебсайт, організований як системне багаторівневе об'єднання різних ресурсів і сервісів для забезпечення максимального доступу до інформації та послуг у сфері державної реєстрації, тобто це єдиний державний портал надання адміністративних послуг згідно з єдиними встановленими вимогами, відкритими форматами та протоколами. Сервіси являють собою програмні інтерфейси, за допомогою яких забезпечується: доступ до визначених даних з державних реєстрів, опрацювання електронних документів від суб'єктів

звернення та обмін даними з іншими інформаційними системами під час надання електронних послуг.

Порядок державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців і громадських формувань, що не мають статусу юридичної особи, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 09.02.2016 року № 359/5 [134], визначає загальний порядок проведення державної реєстрації за заявами в електронній формі.

Державна реєстрація створення юридичної особи в електронному форматі доступна для юридичних осіб, які створюються з наміром діяти на підставі модельного статуту, тобто ті юридичні особи, які створюються у вигляді товариства з обмеженою відповідальністю та обирають модельний статут, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 16.11.2011 року № 1182 [132; 150]. Такі обмеження пов'язані з тим, що система електронної реєстрації набирає обертів поступово та працює фактично у тестовому режимі. Державна реєстрація первинної електронної реєстрації фізичної особи, яка має намір стати підприємцем у загальному порядку, здійснюється без будь-яких обмежень [27, с. 111–113; 28, с. 25–28; 32, с. 169–176; 40, с. 34–38].

Механізм державної реєстрації бізнесу через портал електронних сервісів передбачає подання відповідної електронної заяви, тобто подання визначених Законом документів для відповідної державної реєстрації з дотриманням вимог Закону України «Про електронні довірчі послуги» [35, с. 38–40].

Після формування заяви та долучення до неї документів для державної реєстрації в електронній формі такі заява та документи за допомогою програмних засобів ведення Єдиного державного реєстру блокуються для можливості редагування з моменту підписання електронним цифровим підписом та надсилаються автоматично суб'єкту державної реєстрації, який здійснює відповідні повноваження за місцезнаходженням юридичної особи або місцем проживання фізичної особи-підприємця. Моментом прийняття

заяви та документів суб'єктом державної реєстрації вважається дата і час реєстрації заяви у Єдиному державному реєстрі.

Державний реєстратор за заявою в електронній формі розглядає документи, подані на державну реєстрацію, та у разі відсутності підстав для зупинення розгляду документів та/або відсутності підстав для відмови проводить відповідну реєстраційну дію. Відповідно до ст. 26 Закону строк розгляду документів, поданих для державної реєстрації щодо юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців становить 24 години після надходження документів, крім вихідних і святкових днів. Справляння адміністративного збору за державну реєстрацію створення юридичної особи та державну реєстрацію фізичної особи-підприємцем не передбачено.

Державний реєстратор приймаючи заяву на державну реєстрацію формує опис поданих документів заявником за допомогою програмних засобів ведення Єдиного державного реєстру, який містить код доступу до результатів надання адміністративної послуги у сфері державної реєстрації. Код доступу являє собою унікальну цифрову послідовність символів (від 6 до 12), що генерується в автоматичному режимі та використовується для доступу до результатів розгляду документів через портал електронних сервісів. За зазначеним кодом доступу заявник має змогу отримати результат розгляду його документів та сформувати виписку з Єдиного державного реєстру про державну реєстрацію створення юридичної особи або фізичної особи-підприємця у разі прийняття позитивного рішення державним реєстратором.

За результатом розгляду заяви в електронній формі та документи, які були подані для такої державної реєстрації, не повертаються заявнику.

Таким чином, у зазначеній сфері правових відносин державою поступово реалізується політика, яка гарантує відповідність стандартам ЄС, забезпечення прозорого, швидкого та ефективного надання послуг кожній особі, як у сфері ведення бізнесу та поліпшення клімату для його подальшого

розвитку, так і в сфері надання електронних адміністративних послуг у цілому [25].

Однак аналізуючи досвід держав-членів ЄС у досліджуваній сфері в цілому варто зазначити, що надання адміністративних послуг в електронній формі зазвичай відбувається через єдині онлайн сервіси (а не на окремих вебпорталах державних органів), де зібрана велика кількість популярних електронних послуг як для громадян, так і для бізнесу. Надання електронних послуг на загальнодержавному рівні за допомогою єдиного вебпорталу сприяє підвищенню зручності пошуку необхідної послуги й уніфікації вимог для отримання подібних послуг, незалежно від органу державної влади, який надає ці послуги. Однак на локальному рівні органи місцевого самоврядування створюють можливості щодо надання додаткових адміністративних послуг, що належать до їхньої компетенції та здійснюються з урахуванням місцевих особливостей і потреб.

Створення в Україні окремих електронних сервісів, які забезпечують надання адміністративних послуг органами державної влади й місцевого самоврядування, є позитивним явищем на початковому етапі реформування системи електронних адміністративних послуг. Зрозуміло, що в подальшому кінцевою метою розвитку їх надання має бути інтеграція окремих електронних сервісів надання адміністративних послуг у єдиний загальнодержавний вебпортал, оскільки надання певних адміністративних послуг в електронній формі за допомогою офіційних вебсайтів органів державної влади або через окремі вебпортали надання електронних адміністративних послуг також не видається доцільним через створення передумов для розпорошеності інформації та тягне за собою додаткові витрати бюджетних коштів на створення нових вебресурсів.

Однак спочатку доцільно втілити в життя законодавчо проголошені можливості отримання електронних послуг, у тому числі й у сфері державної реєстрації бізнесу. На теперішній час чинна редакція Закону на правовому рівні закріплює можливість здійснення електронної реєстрації, окрім

державної реєстрації створення юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців, ще й внесення відповідних змін до відомостей про юридичну особу та фізичну особу-підприємця, а також державну реєстрацію припинення вказаних суб'єктів господарювання, але, на жаль, на практичному рівні ці сервіси не працюють.

Як уже зазначалося, електронна реєстрація може здійснюватися лише через портал електронних сервісів, який згідно Закону в частині функціональної можливості щодо здійснення державної реєстрації в електронному форматі повинен забезпечувати: подання документів в електронній формі для державної реєстрації; контроль за повнотою заповнення заяви про державну реєстрацію; перегляд стану розгляду поданих документів; доступ до відомостей та документів, визначених Законом; оприлюднення результатів надання адміністративних послуг; перегляд, копіювання та роздрукування виписки, інших документів та відомостей з Єдиного державного реєстру; сплату адміністративного збору через мережу Інтернет у режимі реального часу; функціонування персонального кабінету.

Точкою доступу до порталу електронних сервісів є персональний кабінет юридичної особи, іншої організації та фізичної особи-підприємця. Фактично, персональний кабінет являє собою сторінку в мережі Інтернет суб'єкта господарювання безпосередньо на порталі електронних сервісів, яка призначена для подання документів в електронній формі, для проведення реєстраційних дій та отримання відомостей про результати розгляду цих документів.

В контексті правозастосовної практики і відповідно до чинного законодавства в Україні для полегшення процедури реєстрації юридичних осіб і фізичних осіб-підприємців постановою Кабінету Міністрів України «Питання Єдиного державного веб-порталу електронних послуг та Єдиного державного порталу адміністративних послуг» від 4 грудня 2019 року № 1137 [99] було введено в обіг Єдиний державний вебпортал електронних послуг «Портал Дія», у відповідності до чого особа, яка виявила бажання

zareestruvatis' yak fizичna-osoba pidpriyemets', mozhe skoristatis' Єдиним derzhavnim vebportalom elektronnikh poslug «Portal Dіya» ta podati dokumenti dlya derzhavnoї reestracії fizичnoї osobi-pidpriyemtsya v elektronnій formі cherez personalniiy kabinet «Onlayn-budinku yusticiї» <https://online.minjust.gov.ua/> [95].

U vsіkh pererakhovanih viще – kрім останнього – varіantah podannya dokumentiv dlya reestracії u statusі fizичnoї osobi-pidpriyemtsya paket dokumentiv skladayetsya tіlky z pasporta hromadyanina Ukraїni ta іdentifikacійного kodu, a takozh іх kopії.

U razі provedennya derzhavnoї reestracії v statusі fizичnoї osobi-pidpriyemtsya v elektronnій formі cherez personalniiy kabinet «Onlayn-budinku yusticiї», osobi neobхідno okрім vkazanih viще dokumentiv mati elektronniiy cifroviiy pidpis (dalі EЦP), yakii є specialno generovanim elektronnim klyuchem dostupu do onlayn servisu dlya pidtverdzhennya osobistostі [51, s. 17–21; 126]. Faktичno EЦP – це povnoцінний analog pidpisu vid ruki, tіlky onlayn, ale termін її дії – рік. Її mozha vikoristovuvati dlya zapevnennya budь-yakikh elektronnikh dokumentiv, napriklad, shob zahoditi v osobistiiy kabinet platnika podatkiv na сайті Derzhavnoї фіскальної служби. Tam fizичna osoba-pidpriyemets' mozhe svoєchasno і bez cherg podavati podatkovu zвітність. Takozh mozha podavati elektronni deklaracії na сайті Naціонального агентства запобігання корупції. Kрім того, EЦP znadobitsya dlya otrimannya vipisok z Pensійного fondu, derzheestriv ta іnshih ustanov. Z elektronnim pidpisom mozha brati uchast' v elektronnikh torгах і derzhzakupivlі [34, s. 57–60; 129].

Oformiti EЦP mozha v akreditovanih tsentrakh sertifikacії klyuchiv UKRINFORM, organah yusticiї або v akreditovanih tsentrakh sertifikacії klyuchiv «PrivatBanku». EЦP mozha оформити bezkoshovno onlayn za dopomogoyu mobіlного dodatku «Privat24».

Razom z tim, neщодавно (z 01.01.2022) nabuli chinnostі polozhennya Zakonu Ukraїni «Pro elektronni dovіrchі poslugи» [127], yakі priпинyayut дію

електронних цифрових підписів (ЕЦП) і замінюють їх на кваліфіковані електронні підписи (КЕП) на захищеному носії.

Фізична особа-підприємець вважається зареєстрованою з дня подання документів, представлених для державної реєстрації та внесення запису до Єдиного державного реєстру України (ЄДР). Свідоцтво про державну реєстрацію видається не пізніше робочого дня, наступного за днем подання документів для державної реєстрації.

Слід також звернути увагу, що після отримання свідоцтва про державну реєстрацію фізичної особи-підприємця, незважаючи на те, що згідно з положенням Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та Громадського Формування» від 15 травня 2003 року № 755-IV наявність печатки не є обов'язковою, підприємець може звернутися до відповідних організацій за її виготовленням. Отримання будь-яких додаткових дозволів або погоджень ескізів печатки з реєструючим органом не потрібно.

Єдиний державний реєстр увібрав у себе інформацію про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців, селянських (фермерських) господарств. Цей реєстр переслідує різні цілі, основними з них слід назвати: отримання загальної інформації про державну реєстрацію вищевказаних суб'єктів за допомогою мережі Інтернет; отримання офіційної довідки з ЄДР про конкретну юридичну особу / фізичну особу-підприємця у формі електронного документа, підписаного посиленням кваліфікованим електронним підписом.

Таким чином, уряд веде роботу на інтернет-ресурсі, де надає великий спектр державних послуг; проте, фактично, більшість державних послуг, наданих у рамках роботи цього інтернет-ресурсу, можуть бути здійснені за допомогою особистої присутності заявника. З метою вирішення питань, пов'язаних зі створенням та державною реєстрацією юридичних осіб і фізичних осіб-підприємців, необхідним видається глобальне переміщення процедури реєстрації в електронну форму. Електронна реєстрація дозволяє

звести час реєстрації до мінімуму [28]. Отже, послуги у сфері державної реєстрації бізнесу поступово переходять в електронний формат та перебувають на стадії поступового розвитку, як і більшість адміністративних послуг, що можуть надаватися державними органами або органами місцевого самоврядування [4; 98]. Подальша побудова системи електронних послуг в Україні дійсно забезпечить формування ефективного механізму для задоволення інтересів фізичних осіб та юридичних осіб через розвиток і підтримку доступних, прозорих, швидких і найменш затратних електронних послуг [30].

Таким чином, розвиток фізичних осіб-підприємців є вкрай важливим і актуальним для України з кількох причин.

По-перше, фізична особа-підприємець – це джерело створення нових робочих місць. В умовах необхідності скорочення зайвої чисельності працівників на державних і напівдержавних підприємствах приватний бізнес може абсорбувати вивільнення робочої сили і згладити гостроту соціальних проблем на ринку праці.

По-друге, розвиток фізичної особи-підприємця – важливий напрямок структурної перебудови економіки. Гнучкість, висока адаптивність, ефективність роблять фізичну особу-підприємця важливим партнером великих підприємств – з одного боку через субконтрактацію або аутсорсинг, а з іншого – їх розвиток сприятиме скороченню частки промислової сфери і/або його перебудови, а також зростанню сфери надання послуг.

По-третє, успішний розвиток фізичної особи-підприємця – важливе джерело формування дохідної частини місцевих і державного бюджетів при одночасному скороченні витрат на підтримку наявної, часто неефективної структури виробництва та зайнятості.

По-четверте, розвиток інституту фізичної особи-підприємця сприяє зростанню реальних доходів населення, формуванню середнього класу, зниженню утриманських настроїв в суспільстві, зростанню самозайнятості, скороченню відтоку висококваліфікованих фахівців (трудової міграції) в

країни зарубіжжя. Водночас підприємницький клімат України нерідко критикується місцевими та міжнародними експертами як несприятливий і за багатьма напрямками «врегульований» державою.

На підставі проведеного аналізу проблем, пов'язаних з державною реєстрацією фізичних осіб-підприємців і можливих шляхів їх вирішення, можна зробити наступний висновок: у рамках чинного законодавства, спрямованого на регламентацію питань, пов'язаних з державною реєстрацією фізичних осіб-підприємців, на сьогоднішній день розроблено досить ефективні механізми та інструменти, що сприяють вдосконаленню цієї процедури, але, тим не менш, в питаннях правозастосовної практики ще існують прогалини, котрі слід усувати на законодавчому рівні [24; 28; 32; 152; 153].

У встановленому законом порядку фізична особа-підприємець як звичайний громадянин може бути за рішенням суду обмежена в правоздатності (наприклад, коли суд забороняє йому займатися певною діяльністю), дієздатності, визнана недієздатною, безвісно відсутньою або померлою з усіма наслідками, що випливають з цього.

Наразі держава вживає заходів, спрямованих на підтримку малого бізнесу, в тому числі фізичних осіб-підприємців, яким повинні надаватися пільгові кредити, виробничо-технологічне, інформаційне та кадрове сприяння. Зокрема, для фізичних осіб-підприємців встановлено спрощений режим оподаткування. Фізичні особи, які займаються підприємницькою діяльністю без створення юридичної особи, набувають річний патент, вартість якого перераховується до відповідного бюджету. Крім того, вони звільнені від сплати податку на додану вартість.

Перед юридичними особами фізичні особи-підприємці мають і інші переваги, надані їм як громадянам окремими правовими актами. Наприклад, що дуже важливо в невеликих містах або селищах, фізичні особи-підприємці, які здійснюють господарську діяльність у межах власного житлового будинку (при використанні частини цього будинку під виробничі майстерні) і

не застосовують найману працю, розраховуються за електроенергію, в тому числі на виробничі потреби, за тарифами, встановленими для населення.

Кредитори фізичної особи-підприємця, що мають вимоги, пов'язані з її підприємницькою діяльністю, мають переважне право на задоволення претензій перед іншими кредиторами цього громадянина. Фізична особа-підприємець, яка не в змозі заплатити борги, пов'язані з її підприємницькою діяльністю, може бути за рішенням суду визнана неплатоспроможною (банкрутом). З моменту винесення судом такого рішення реєстрація громадянина як фізичної особи-підприємця втрачає силу.

Після завершення розрахунків з кредиторами визнана банкрутом фізична особа-підприємець звільняється від виконання решти зобов'язань, що виникли в зв'язку з її підприємницькою діяльністю. При цьому вона також звільняється від боргів, не пов'язаних з підприємницькою діяльністю, якщо ці борги були пред'явлені та враховані під час процедури визнання її банкрутом.

Борги фізичної особи-підприємця, не пов'язані з підприємницькою діяльністю та не заявлені в процесі її банкрутства, а також вимоги особистого характеру, наприклад, вимоги громадян, перед якими вона несе відповідальність за шкоду, заподіяну життю чи здоров'ю, зберігають свою силу.

Громадянин, який здійснює підприємницьку діяльність без створення юридичної особи і який не пройшов державну реєстрацію, не має права посилалися стосовно укладених ним угод на те, що він не є підприємцем. Суд може застосувати до таких оборудок правила, встановлені для зобов'язань, що виникають з підприємницької діяльності (ч. 3 ст. 50 ЦК України). Всі спори за участю громадян, включаючи підприємців, які не зареєстровані в установленому порядку, розглядає суд загальної юрисдикції.

Стаття 50 ЦК України відносить право займатися підприємницькою діяльністю до обсягу загальної правоздатності громадян. Підприємницька правоздатність полягає в здатності мати права і нести обов'язки щодо

здійснення підприємницької діяльності та управління своєю економічною активністю. Реалізація цього права здійснюється фізичною особою-підприємцем в особливому статусі з дотриманням спеціально встановленої процедури державної реєстрації, проте право на здійснення підприємницької діяльності пропонується відносити до обсягу загальної правоздатності громадянина, а не спеціальної.

Таким чином, зміст підприємницької правоздатності громадянина, зареєстрованого як фізична особа-підприємець без утворення юридичної особи, полягає в його можливості реалізовувати свої цивільні права і виконувати обов'язки в обсязі, необхідному для здійснення будь-яких не заборонених законом видів підприємницької діяльності, крім тих, для яких коло можливих суб'єктів обмежено тільки юридичними особами.

Для формування статусу фізичної особи-підприємця найбільшу значимість має цивільна дієздатність як складова частина правового статусу фізичної особи, в той час як правоздатність є лише передумовою для реального здійснення фізичною особою підприємницької діяльності. Саме дієздатність трансформує правову потенцію в дійсні підприємницькі правовідносини, що породжують значимі правові наслідки.

Розділ 3. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЦИВІЛЬНИХ ОРГАНІЗАЦІЙНИХ ВІДНОСИН ПРИ НАБУТТІ СТАТУСУ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ-ПІДПРИЄМЦЯ

3.1. Проблемні питання, які виникають з організаційних цивільних правовідносин при набутті статусу фізичної особи-підприємця

Вирішальна роль в регулюванні підприємницької діяльності та підприємництва належить державному регулюванню, без якого сучасна економічна система, в тому числі підприємницька діяльність, існувати не може.

Україна здійснила перехід від командно-адміністративної до ринкової системи господарювання. Усвідомлення об'єктивної необхідності переходу до ринкових відносин передбачає обов'язковість створення відповідних умов, організаційно-економічних механізмів для здійснення підприємницької діяльності. Підприємництво – це невід'ємна частина розвитку ринкової економіки, це важливий фактор формування середнього класу суспільства. Важливу роль у цьому відіграють фізичні особи-підприємці.

Підприємства малого та середнього бізнесу впливають на рівень зайнятості ЄС, слугуючи важливим джерелом створення нових робочих місць. Крім того, багато європейських підприємств по праву можуть вважатися світовими гравцями на галузевих ринках, тому що їх експорт сягає 13% їхнього товарообігу, а близько 20% підприємств залучені до зовнішньої торгівлі або мають зв'язки з аналогічними підприємствами інших країн.

Малий і середній бізнес допомагають державі вирішувати економічні проблеми (створення конкурентного середовища, функціонування приватного капіталу, привабливість для іноземних інвестицій) та соціальні (створення додаткових робочих місць, вирішення проблем бідності).

В 60–70-х рр. XX ст. у національних економіках розвинених країн зріс вплив великих підприємств. Чимало економістів стверджувало, що цей вплив

і надалі буде зростати, але все відбулося навпаки. На сьогодні великі підприємства функціонують із залученням малих і середніх підприємств, що беруть на себе частку зобов'язань із виробництва та реалізації товарів і послуг народного споживання, котрі не є для них вигідними (гальмують розвиток підприємництва, потребують залучення інших спеціалістів, передбачають значні витрати часу тощо) [58].

Високий рівень розвитку малого та середнього підприємництва в країнах ЄС є необхідною умовою успішного функціонування ринкової економіки. Державне регулювання доповнює ринковий механізм. Головною метою держави є розроблення відповідної соціальної, економічної, законодавчої основи. Тому вивчення досвіду країн ЄС щодо розвитку і становлення малого та середнього підприємництва сприяє розвитку державної політики шляхом поєднання, узгодження, комбінування різних форм, методів, засобів регулювання та підтримки, головними серед яких є: законодавчо-правова інституційна, фінансово-кредитна підтримка, цільове субсидування, пільгове кредитування, гарантії перед кредитними товариствами, цільове бюджетне фінансування, створення різних кредитно-фінансових та інвестиційних організацій, сприятлива податкова політика, інформаційно-консультативна, організаційно-управлінська підтримка, технологічне навчання, технічна допомога, стимулювання зусиль у сфері самоорганізації підприємницької діяльності фізичних осіб-підприємців. Такі засоби так чи інакше передбачені програмами стимулювання малого та середнього бізнесу в більшості розвинених країн [97, с. 47].

В країнах, що входять до складу ЄС, існує спеціалізована мережа організацій, завданням яких є регулювання та підтримка розвитку малого й середнього підприємництва. Частина цих організацій належить до державної форми власності, а більшість з цих організацій є приватними установами.

Своєю чергою, в країнах ЄС до органів державної влади, що займаються розвитком малого та середнього підприємництва і несуть за це безпосередню відповідальність, належать міністерства або спеціальні відділи

з питань малого та середнього підприємництва, які функціонують всередині міністерств. Як правило, політика розвитку малого і середнього підприємництва впроваджується Міністерством економічних справ або Міністерством промисловості й торгівлі. Проте створено й інші міністерства, зокрема Міністерство зайнятості, Міністерство економіки, Центр громадської технології, спеціальні громадські банки тощо, на які покладено обов'язок здійснювати заходи з підтримки підприємництва, допомоги цим підприємствам з вирішення питань зайнятості, навчання, міжнародної торгівлі тощо.

В Україні значна частина наведених вище завдань і цілей передбачена законодавчими актами, указами, програмами розвитку малого та середнього бізнесу.

С. О. Жирко зазначає, що аналіз досліджень політики підтримки розвинених країн у цьому напрямку показує, що головна її мета – збалансування інтересів держави і бізнесу. Для здійснення державного регулювання правовідносин фізичних осіб-підприємців потрібно застосувати спеціальне законодавство, розробити й реалізувати систему цільових програм фінансового, інформаційного, технологічного, зовнішньоекономічного сприяння розвитку цього сектору економіки. У цих програмах використати особливі схеми фінансування, вжити заходи щодо вирівнювання положення фізичних осіб-підприємців на ринку порівняно з юридичними особами-підприємцями, які є більшими за структурою. Велике значення має правове регулювання. З метою стимулювання розвитку фізичних осіб-підприємців треба розробити і впровадити нові юридичні моделі. Одним із найбільш важливих напрямків регулювання та надання сприяння розвитку фізичних осіб-підприємців є державна фінансова підтримка. Вона може здійснюватись як у вигляді прямого субсидування, так і шляхом створення змішаних засобів підтримки, надання гарантій щодо повернення кредитів, видачі їх під пільгові відсотки, участі в капіталі малих і середніх фірм. Усі ці заходи

підкріплюються податковою політикою. Її сутність складається в установленні пільгового податку на прибуток для фізичних осіб-підприємців.

Важливе значення має надання інформаційних послуг, а також сприяння інноваціям шляхом передання технологій, упровадження результатів досліджень. Професійне утворення і навчання на дрібних і середніх підприємствах має свої особливості й труднощі, тому навчання й перепідготовка кадрів для самостійної підприємницької діяльності посідають ключове місце в політиці сприяння та розвитку підприємництва. Для того, щоб розвивати в людині підприємницькі здатності, з раннього віку необхідно давати знання про бізнес.

На рівні конкретної людини стоїть завдання надати повну інформацію й необхідні навички потенційним фізичним особам-підприємцям. Потрібно створити мережу навчальних і консультаційних пунктів, до завдання яких буде входити надання допомоги фізичним особам-підприємцям у розробленні їх стратегії в умовах ринку.

На рівні фірм особлива увага повинна приділятися створенню такого середовища, в якому фірми могли б максимально швидко зростати і розвиватися, а також можливості безперешкодного виділення з великих фірм малих і середніх підприємств, у тому числі фізичних осіб-підприємців.

Таким чином, регулювання й підтримка малого та середнього підприємництва полягає, переважно, в розробленні відповідної законодавчої та нормативної бази, в організації спеціальних органів підтримки, розширенні доступу до фінансових ресурсів і інновацій, забезпеченні повної та своєчасної інформації, організації навчання працівників [58].

Слід відзначити, що державне регулювання економіки здійснюється за допомогою методів, які передбачають вплив держави в особі законодавчих і виконавчих органів на сферу підприємництва, інфраструктуру ринку, некомерційний сектор економіки з метою створення умов їх діяльності [151].

При визначенні сутності державної підтримки фізичних осіб-підприємців слід виходити з наступного: по-перше, підтримка є складовою

державного регулювання підприємницької діяльності фізичних осіб-підприємців. По-друге, фізична особа-підприємець – один із провідних факторів економічних перетворень, і його підтримка є вигідною не лише самим фізичним особам-підприємцям, а й усій економіці та державі в цілому.

Таким чином, державна підтримка є складовою системи регулювання розвитку фізичних осіб-підприємців, спрямованої на формування сприятливого для розвитку цього сектору економіки середовища, і реалізується відповідними загальнодержавними, регіональними та місцевими органами влади з метою узгодження інтересів держави і фізичних осіб-підприємців.

Економічна криза, яка розпочалася в Україні з вересня 2008 року, набирає все більших обертів. При цьому криза набуває дедалі ширших вимірів, поширюючись на грошово-кредитну, фіскальну, соціальну сфери, погіршуючи соціальне самопочуття та очікування суб'єктів ринку, а також пересічних українців. Багатовимірність кризи в Україні вказує на те, що глибина падіння вітчизняної економіки суттєво перевищила аналогічні показники не лише країн СНД, але, мабуть, і більшості країн світу, які також потерпають від світової фінансової кризи, засвідчують необхідність врахування генези та проявів негативних процесів в Україні, внутрішніх суперечностей, які лежать в їх основі.

Слід відзначити, що світова фінансова криза 2008–2009 рр. виявила неефективність сучасних методів регулювання економіки в умовах її глобалізації, передусім це стосується регулювання діяльності фізичних осіб-підприємців. Це було викликано значною взаємозалежністю економік окремих країн, у тому числі й України, від зовнішніх ринків, що своєю чергою доводить високу залежність її економіки від стану світової економіки [108, с. 46].

Одним із пріоритетних напрямків подальшого удосконалення державної регуляторної системи є створення умов для її адаптації до європейських норм і підходів. Реалізації цього завдання призначено Закони:

«Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності», «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні», «Про ліцензування певних видів господарської діяльності», «Про споживчу кооперацію» [143] та ін. Сприяння розвитку підприємницької діяльності включає не тільки виважену податкову політику, а й забезпечення відповідності законодавства швидкозмінним умовам господарювання. При цьому метою адміністративного регулювання залишається стимулювання нарощування обсягів внеску до бюджету з боку підприємницького сектора.

У цьому контексті важливим завданням є законодавче формування сприятливого інвестиційно-інноваційного клімату для малого та середнього підприємництва з використанням стимулюючих преференцій, податкових важелів та уповноважених органів. До законодавчих рішень, спрямованих на розвиток інвестиційної та інноваційної діяльності, державну підтримку секторів, належать Закони: «Про інноваційну діяльність», «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» та «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків».

Необхідно взяти до уваги, що державна підтримка підприємницької діяльності – це важіль концентрованого впливу на економічні умови в напрямку регламентації та фіскального контролю окремих галузей. Означеним цілям слугують ухвалені та доповнені законодавчі акти: «Про державне регулювання видобутку, виробництва і використання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та контроль за операціями з ними», «Про металобрухт», «Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, пов'язаної з реалізацією та експортом лісоматеріалів», «Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів» та ін.

Посилення державної підтримки підприємницької діяльності спостерігається в умовах світової економічної кризи. З цією метою в Україні ухвалено закони: «Про першочергові заходи щодо запобігання негативним

наслідкам фінансової кризи та про внесення змін до деяких законодавчих актів України», «Про запобігання впливу світової фінансової кризи на розвиток будівельної галузі та житлового будівництва».

Вдосконалення державної політики розвитку підприємницької діяльності фізичних осіб-підприємців має передбачати перегляд Закону України «Про Національну програму сприяння розвитку малого підприємництва в Україні», а саме: вдосконалення нормативно-правової бази у сфері підприємницької діяльності; формування єдиної державної регуляторної політики у сфері підприємницької діяльності; активізація фінансово-кредитної та інвестиційної підтримки фізичних осіб-підприємців; сприяння створенню інфраструктури розвитку фізичних осіб-підприємців; впровадження регіональної політики сприяння розвитку фізичних осіб-підприємців тощо [108, с. 50].

Україна зробила важливий крок до створення сприятливого середовища для ведення бізнесу та розвитку малого і середнього підприємництва. Цим кроком став Указ Президента «Про Стратегію сталого розвитку «Україна-2020» від 12.01.2015 року.

Середньостроковою метою реформ у цій сфері було створення сприятливого середовища для ведення бізнесу, розвитку малого і середнього підприємництва, залучення інвестицій, спрощення міжнародної торгівлі та підвищення ефективності ринку праці. Необхідно скоротити кількість документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності та видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню, скасувати регуляторні акти, які ускладнюють ведення підприємницької діяльності, скоротити кількість органів державного нагляду (контролю), забезпечити надання послуг для громадян та бізнесу в електронному вигляді.

З метою розширення та спрощення доступу українських товарів на ринки держав-членів ЄС необхідно привести систему технічного регулювання у відповідність до європейських вимог і завершити

реформування системи державного контролю за безпечністю та якістю харчових продуктів.

Для підтримки інвестиційної активності та захисту прав інвесторів потрібно забезпечити ефективний захист права приватної власності, у тому числі судовими органами, гармонізувати із законодавством ЄС положення законодавства України щодо захисту прав національних та іноземних інвесторів і кредиторів, захисту економічної конкуренції, запровадити стимулюючі механізми інвестиційної діяльності, виходячи із найкращої світової практики [177].

Також з 02.08.2017 набрав чинності Закон України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» від 01.07.2014 року № 1555-VII, який встановлює правові засади проведення моніторингу державної допомоги суб'єктам господарювання, здійснення контролю за допустимістю такої допомоги для конкуренції, спрямований на забезпечення захисту та розвитку конкуренції, підвищення прозорості функціонування системи державної допомоги.

Цікавим для контролю за наданням державної допомоги є «Портал державної допомоги», розроблений Антимонопольним комітетом України за підтримки проєкту міжнародної технічної допомоги ЄС для збору інформації про чинну та нову державну допомогу, що містить реєстр державної допомоги, реєстр рішень, реєстр справ тощо (<http://pdd.amc.gov.ua/main/home/amkuforms>).

Головним органом у системі органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію політики у сфері підприємництва в Україні, є Міністерство економічного розвитку України, відповідно до пункту 1 Положення «Про Міністерство економічного розвитку і торгівлі України», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 20.08.2014 року № 459.

Також потрібно зауважити, що відповідно до чинного законодавства, фінансова державна підтримка суб'єктів малого підприємництва на

державному рівні реалізується в рамках бюджетної програми «Мікрокредитування суб'єктів малого підприємництва», головним розпорядником та відповідальним виконавцем якої є Державна регуляторна служба України (відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для мікрокредитування суб'єктів малого підприємництва» від 27.07.2011 року № 794).

Разом з тим, підтримка малого та середнього підприємництва має координуватися Регіональними фондами підтримки підприємництва, створеними у межах Українського фонду підтримки підприємництва – структури, яка за державні кошти впроваджує затверджені урядом заходи та програми, спрямовані на забезпечення для фізичних осіб-підприємців можливості отримати освітню, консультаційну, гарантійну і, зокрема, пільгову фінансово-кредитну підтримку.

З метою подальшого поліпшення сприятливого середовища для ведення бізнесу та розвитку малого і середнього підприємництва Верховною Радою України було внесено проєкт Закону України від 07.08.2018 № 9015 «Про Стратегію сталого розвитку України до 2030 року» [144]. Основою для розроблення Стратегії стали 17 глобальних Цілей сталого розвитку на період до 2030 року, Стратегія сталого розвитку «Україна-2020» та Оновлена стратегія сталого розвитку ЄС. Стратегія також ґрунтується на SWOT-аналізі та аналізі прогалин політики, законодавчих актів, програм і планів у восьми сферах діяльності: економіка, соціальна політика, природокористування та охорона довкілля, сільське господарство, енергетика, транспорт, регіональний і місцевий розвиток, освіта та наука.

З викладеного можна зробити висновок, що необхідність державного регулювання підприємницької діяльності зумовлена, перш за все, певним комплексом економічних недоліків, конфліктів, які виникають в умовах нескоординованого, слабо контрольованої та регульованої в масштабі

суспільства діяльності фізичних осіб-підприємців у рамках механізму вільної конкуренції.

За твердженнями деяких науковців, «Державне регулювання має здійснюватися за певними критеріями, але не всі норми в законодавстві України відповідають їм» [65].

Також велике значення для правової системи та економіки України має Інститут банкрутства. Так, організації та фізичні особи-підприємці, які не можуть виконувати зобов'язання перед своїми контрагентами і, як наслідок, заподіюють їм, а також державному бюджету збитків, виключаються з цивільних правовідносин. Їх підприємницька діяльність, що завдає шкоди іншим учасникам цивільних правовідносин, припиняється.

У грудні 2012 року Всесвітній Банк вказав на основні проблеми, що знайшли своє відображення у звіті про банкрутство фізичних осіб [224].

Основна проблема, з якою неминуче стикається законодавець при вирішенні питання про доцільність запровадження на рівні національного законодавства інституту споживчого банкрутства, – це необхідність несення істотних витрат з боку держави на функціонування такої системи.

Очевидні переваги для боржників і їх сімей складаються в можливості отримання тимчасового мораторію в частині задоволення вимог кредиторів, збереження особливо цінного майна, насамперед житла, і подальшої можливості повного звільнення від заборгованості (*fresh start*). Крім цих переваг, Всесвітній Банк звернув увагу і на переваги для кредиторів, а також для суспільства, бо неможливість погашення боргів конкретними фізичними особами тягне за собою негативні системні наслідки для суспільства в цілому. Споживче банкрутство допомагає в боротьбі з роздуванням вартості банківських активів [224].

Розгляд однієї справи, в якій беруть участь всі кредитори конкретного боржника, з точки зору економії ресурсів суду є набагато ефективнішим, ніж розгляд окремих спорів за участю кожного з кредиторів. У ситуації, коли незалежний арбітр (конкурсний керуючий) підтвердить, що боржник не в

зможі погасити борг, або запропонує більш раціональний, довгостроковий план виплат, може бути зменшено ступінь соціальної напруги, пов'язаної з переслідуванням боржника.

У звіті Світового Банку виділено три головні цілі, які потрібно враховувати при побудові системи банкрутства фізичних осіб:

- 1) процедура повинна служити реабілітації боржника, полегшенню тягаря заборгованості;
- 2) необхідно забезпечити справедливий розподіл активів між кредиторами;
- 3) процедура має отримати довіру не тільки в очах кредиторів, але і в очах суспільства [224].

Для реалізації зазначених цілей більшість процедур неплатоспроможності включає в себе наступні дії: призупинення стягнення заборгованості; визначення фінансового становища боржника; збір інформації про вимоги кредиторів; встановлення графіка платежів або прийняття рішення про повне звільнення від обов'язку. Комісія ООН з права міжнародної торгівлі (ЮНСІТРАЛ) підготувала Керівництво для законодавчих органів з питань законодавства про неспроможність. Викладені в ньому окремі базові підходи до фізичних осіб-підприємців застосовні і до споживчого банкрутства [156].

Активи, що виключаються з конкурсної маси фізичної особи, повинні бути чітко обумовлені, а число винятків і їх вартісний обсяг мають бути зведені до мінімуму, необхідного для захисту особистих прав боржника. При визначенні таких винятків розглядається питання про допустимі зобов'язання в галузі прав людини, включаючи зобов'язання за міжнародними договорами, які покликані захищати боржника і відповідних членів сім'ї та які можуть зачіпати передбачувані виключення [110].

У питанні про режим особистих активів, які перебувають у спільній власності боржника та його дружини, використовуються різні підходи.

Один із підходів полягає в повному їх виключенні зі складу майнової маси.

Інший підхід передбачає: якщо виробництво відкрито стосовно активів одного з подружжя, то частина загальних активів, що належать другому, може стати частиною конкурсної маси у справі про неспроможність, якщо відповідно до інших правових норм за межами законодавства про неспроможність ці активи можуть бути поділені з метою виконання судових рішень.

Вибір між цими двома підходами залежить від фактору легкості поділу активів. Використовуються різні підходи до питання про звільнення від зобов'язань боржника – фізичної особи. Згідно з деякими законами, неспроможний боржник не може бути звільнений від відповідальності до сплати всіх боргів.

Згідно із законодавством інших держав, боржник залишається відповідальним за непогашені вимоги з урахуванням будь-якого застосовного терміну позовної давності (який в деяких випадках може бути досить тривалим і складати, наприклад, 10 років), після закінчення якого звільнення може бути надано. Незалежно від обраного підходу всі закони обмежують можливість звільнення від зобов'язань.

У різних законах ці обставини варіюються, але до їх числа можуть бути віднесені випадки, коли боржник здійснив шахрайські дії, брав участь у злочинній діяльності, порушував трудове або екологічне законодавство, не брав участі сумлінно в провадженні у справі про неспроможність або не співпрацював з керуючим у справі про неспроможність, не надавав, або активно приховував, або приховував інформацію про майно, брав кошти в борг, не маючи ніяких вагомих підстав вважати, що зможе повернути їх.

Деякі види боргів можуть виключатися зі сфери застосування звільнення від зобов'язань, наприклад, деліктні вимоги, вимоги, що виникають з угод про аліменти, а також борги, що виникають із шахрайських

дій, борги, засновані на штрафах або пені, якщо альтернативне покарання передбачається у вигляді тюремного ув'язнення, а також борги за податками.

Крім того, виключення може застосовуватися у випадках, коли загальна сума боргу перевищує певний монетарний максимум. Певні умови можуть бути покладені на боржника або встановлені стосовно його діяльності як умови звільнення від зобов'язань.

Такі умови можуть включати обмеження щодо можливості боржника залучати нові кредити, залишати країну, або ж заборона займатися власною підприємницькою діяльністю на певний строк. Звільнення від зобов'язань може також надаватися за умови, що боржник згодом не придбає значного нового стану, за рахунок якого можуть бути виплачені попередні борги. Тривалість терміну застосування цих обмежень буває різною залежно від стану боржника.

Роль суду в процедурі банкрутства регулюється по-різному.

У деяких країнах велика частина споживчих банкрутств розглядається в адміністративному порядку. Однак більшість правопорядків сходиться на думці, що судовий розгляд процедури є необхідним, оскільки визнання особи банкрутом зачіпає цивільні права й обов'язки значного кола осіб, в тому числі і кредиторів, які не брали участь у процедурі. Для випадків безнадійних боржників як компроміс пропонується участь суду тільки на окремих етапах. При цьому процедури щодо таких боржників у ряді правопорядків повністю субсидуються державою.

Спори про банкрутство фізичних осіб-підприємців належать до підвідомчості судів, що вирішують як загальні, так і економічні суперечки. Що стосується загальних підходів до фінансування процедур споживчого банкрутства, то їх можна поділити на чотири типи: повністю державне фінансування всіх процедур; державне субсидування фахівців, залучених до процедури; повне фінансування боржниками; відсутність державної підтримки на тлі гарного фінансування судової системи. Останній тип фінансування застосовується в більшості інститутів права зарубіжних країн.

Як основна довгострокова мета споживчого банкрутства у Звіті Світового Банку розглядається необхідність забезпечення економічного відновлення сумлінного боржника (*economic rehabilitation*) [224].

У Звіті Світового Банку сформульовані наступні основні умови «економічного відновлення»: звільнення від надмірної заборгованості (надання можливості почати з нуля – *fresh start*); відсутність дискримінації (надання особам, які пройшли процедуру банкрутства, такого ж правового режиму після банкрутства, як і іншим громадянам); наявність передумов для можливості запобігання надмірної заборгованості в майбутньому.

Чинне законодавство України про банкрутство детально і чітко регламентує процедуру економічної неспроможності.

Разом з тим детальна нормативна регламентація процедури банкрутства значно і виправдано її ускладнює. Складнощі в здійсненні процедури банкрутства додає ще й той факт, що справа про банкрутство розглядається в економічному суді, у зв'язку з чим на заяву про банкрутство поширюються вимоги, встановлені ГПК, ЦК, ЦПК України для позовної заяви. Отже, для подання заяви про банкрутство особі необхідно володіти певними знаннями в області юриспруденції.

Боржники – фізичні особи-підприємці, які вирішать звернутися із заявою про своє банкрутство, не володіючи достатньою кількістю коштів для задоволення вимоги кредиторів, будуть змушені звертатися до професійних юристів за наданням юридичної допомоги у зв'язку з порушенням справи про банкрутство.

Таким чином, неспроможні боржники ще до порушення процедури банкрутства будуть змушені нести витрати щодо її здійснення, при тому що вони мають явний недолік грошових коштів. Крім того, чинний Закон встановлює, що обов'язковою умовою для подання заяви про банкрутство є надання декількох кандидатур керуючого. Керуючий – юридична особа або індивідуальний підприємець – здійснює свою діяльність на комерційній основі, отже повинен отримати винагороду за здійснення цієї діяльності.

При цьому в разі банкрутства організацій боржнику чи кредитору набагато простіше знайти кандидатуру керуючого у зв'язку з тим, що організації мають у своєму розпорядженні значно великі активи. Але наразі значно зросла кількість неплатоспроможних організацій, у яких відсутні будь-які активи, що спричинило проблеми з пошуком керуючого навіть для організацій. У випадку ж з фізичною особою, яка не здійснює підприємницьку діяльність, така проблема буде зустрічатися значно частіше. Ще однією проблемою впровадження інституту банкрутства фізичних осіб є додаткове навантаження на суди.

Справи про банкрутство належать до категорії найбільш складних справ, що потребують відповідного досвіду суддів. У зв'язку з цим при вирішенні питання про впровадження в Україні цього інституту необхідно враховувати неминуче збільшення навантаження на суди, які розглядають справи про банкрутство.

Одночасно не можна заперечувати і той факт, що процедура банкрутства буде значною мірою захищати інтереси боржника і може не гарантувати інтереси кредиторів, у зв'язку з чим процедура банкрутства може перетворитися на легальний спосіб ухилення боржників від виконання зобов'язань.

Однак, по-перше, розгляд питання про впровадження інституту банкрутства фізичної особи не повинно сприйматися з боку держави як міра, що сприяє зняттю відповідальності в цивільному обороті.

По-друге, очевидно, що така процедура не може бути дешевою для боржника. З огляду на принцип уніфікації законодавства, який послідовно проводиться державами-членами ЄАЕС, при розгляді питання про доцільність запровадження інституту банкрутства фізичних осіб-підприємців в Україні необхідно використовувати досвід і правові наслідки впровадження подібного інституту насамперед у країнах ЄС.

Впровадження цього інституту доцільно в довгостроковій перспективі після реалізації заходів з підвищення рівня фінансової грамотності населення

та в разі, якщо така новація буде викликана економічною або соціальною необхідністю.

Зараз багато фізичних осіб-підприємців прописано в одному місті, а працювати планують зовсім в іншому. У зв'язку з цим у них виникає питання: чи можна зареєструватися не за місцем прописки, чи можна стати на облік у тій податковій, де працюєш, а не прописаний; чи можна зареєструвати Книгу обліку і реєстратор розрахункових операцій (далі РРО) в податковій за місцем діяльності, чи можна подавати звіти таким податківцям тощо.

Існує два варіанти держреєстрації підприємця:

1) електронний:

- через сервіс «Онлайн-будинок юстиції» – online.minjust.gov.ua/
- або через сайт igov.org.ua/service/1495/general. Правда, цей варіант працює тільки для прописаних у Донецькій, Дніпропетровській і Тернопільській областях.

Електронний спосіб державної реєстрації дасть можливість фізичній особі стати фізичною особою-підприємцем «дистанційно», незалежно від того, де ця особа знаходиться і де прописана (ч. 2 ст. 4 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» [121]).

Але для того, щоб ним скористатися, обов'язково потрібно мати електронний цифровий підпис (ЕЦП).

2) паперовий – всі необхідні документи (заява про державну реєстрацію фізичної особи-підприємця, заява про вибір спрощеної системи оподаткування – при необхідності).

Якщо фізична особа має бажання стати платником єдиного податку, можна подати заяву про вибір спрощеної системи оподаткування разом із заявою про державну реєстрацію. Втім, таку заяву можна подати і пізніше, але вже податківцям (за місцем реєстрації місця проживання):

- державному реєстратору;

- в центр надання адміністративних послуг (реєстрація безкоштовна);
- до виконавчого комітету місцевих рад, якщо прийнято відповідне рішення про це (крім адміністрацій міст обласного значення);
- нотаріусу (доведеться заплатити за послуги нотаріуса);
- або акредитованим суб'єктам держреєстрації (їх перелік можна знайти на сайті minjust.gov.ua/spysok-akred-sdr).

Однак, щоб скористатися цим способом, доведеться відвідати державного реєстратора (або ЦНАП тощо) особисто, маючи при собі паспорт. Причому зареєструватися можна тільки в тому відділенні, яке розташовано за місцем реєстрації місця проживання фізичної особи-підприємця.

Виняток – фізичні особи, які зареєстровані за місцем проживання в Автономній Республіці Крим, або на тимчасово окупованій території Луганської та Донецької областей, або на лінії зіткнення. Вони можуть зареєструватися де завгодно, незалежно від реєстрації місця їх проживання (наказ Міністерства Юстиції України № 3359/5 [117]).

Згідно ч. 2 ст. 4 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань», зареєструватися можна в обласному центрі, якщо фізична особа зареєстрована за місцем проживання в області (виняток – м. Київ, там реєструють тільки зареєстрованих за місцем проживання в самому місті).

Однак на практиці в міських ЦНАП говорять, що можуть зареєструвати тільки жителів міста. А тим, хто зареєстрований за місцем проживання в області, потрібно звертатися в обласні ЦНАП за місцем реєстрації місця проживання.

Якщо особа, яка має намір набути статус фізичної особи-підприємця, не може звернутися за місцем реєстрації місця проживання особисто (і не може використовувати електронний варіант державної реєстрації), вона може:

- відправити документи з представником, попередньо забезпечивши його нотаріально завіреною довіреністю;
- відправити документи поштою (в цьому випадку підпис майбутньої фізичної особи-підприємця на заяві про державну реєстрацію має бути завірений нотаріально).

Також виникають питання щодо реєстрації у статусі фізичної особи-підприємця на території України іноземного громадянина, в якого немає реєстрації місця проживання на території України. Іноземець дійсно може зареєструватись у статусі фізичної особи-підприємця і здійснювати підприємницьку діяльність на території України. При цьому раніше були проблеми із заповненням заяви про державну реєстрацію, оскільки там потрібно було вказувати постійний або тимчасовий вид на проживання, свідоцтво біженця тощо, а оформити такі документи вельми не просто.

У листі Міністерства Юстиції України від 23.01.2018 року № 1028/8.4.3/Ін-18 [84] роз'яснюється, що місцезнаходження фізичної особи-підприємця можна підтвердити (якщо немає реєстрації за місцем проживання) «договором найму будівлі або іншої капітальної споруди, інформацією з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно про право власності на об'єкт нерухомого майна». Отже, тепер іноземцю потрібно тільки оформити ПІН (індивідуальний податковий номер), договір оренди житла або приміщення і подати заяву про державну реєстрацію як фізичної особи-підприємця – і він стане повноцінним підприємцем.

В Україні хочуть суттєво спростити процедуру реєстрації фізичних осіб-підприємців – суб'єктів підприємницької діяльності. У Верховній Раді було зареєстровано законопроект № 9483, який зобов'язує податківців реєструвати фізичних осіб-підприємців як платників єдиного податку в день подання відповідної заяви [116].

В результаті аналізу вказаного проєкту слід зауважити, що за чинними правилами податковий період для знову зареєстрованих фізичних осіб-підприємців першої та другої груп, які обрали для своєї діяльності спрощену

систему оподаткування, починається з першого числа місяця, який слідує за місяцем подання такого прохання. Іншими словами, – пояснює автор проєкту, нардеп від «Народного фронту» Юрій Береза, – почати фактичну діяльність підприємець відразу після реєстрації не може [115].

Гірше того, за період простою, який може тривати до місяця, така фізична особа-підприємець зобов'язана сплатити ЄСВ (відповідно до Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» [135; 172] мінімальна ставка податку становить 22% від мінімальної заробітної плати, яка з 1 січня 2020 року становить 4 723 грн. З 1 січня 2020 року мінімальна ставка ЄСВ становить 1 039,06 грн). За такі зміни народні депутати проголосували ще в грудні 2019 року, а в силу вони вступили в січні 2020 року. Тобто заробляти гроші після реєстрації люди не можуть, а платити податки – зобов'язані.

Щоб усунути колізію, а заодно стимулювати українців активніше освоювати приватний бізнес, народний депутат України Юрій Береза пропонує змінити чинні правила: «Насамперед – зобов'язати податкову починати відлік податкового періоду з моменту подачі заяви підприємцем щодо обрання спрощеної системи і ставки єдиного податку. З цього ж моменту держава зобов'язана буде вважати такого підприємця платником-спрощенцем. Крім того, автор проєкту пропонує звільнити нових фізичних осіб-підприємців від сплати єдиного податку за місяць, в якому відбулась їх реєстрація. Тобто фактично подарувати їм один "безподатковий" місяць» [115].

Одночасно з цим, в Україні є й інші проблеми, пов'язані з діяльністю фізичних осіб-підприємців, зокрема існує схема, коли роботодавець з метою мінімізації оподаткування або оформляє своїх співробітників як фізичних осіб-підприємців, або не оформляє їх зовсім і працює «в чорну». Перелік «індикаторів» покриває безліч випадків, коли цивільно-правовий договір з фізичною особою-підприємцем укладено там, де де-факто існують трудові правовідносини.

З метою захисту українців від недобросовісних роботодавців та зростання економіки України уряд запропонував проєкт закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту прав працівників та протидії застосуванню незадекларованої праці» [112], який було опубліковано на початку лютого 2020 року на сайті Міністерства соціальної політики України. В ньому міститься ряд положень, за допомогою яких чиновники можуть змусити компанії перевести співробітників з фізичних осіб-підприємців на трудові відносини.

Законопроект, зокрема, пропонує надавати відносинам між замовником і виконавцем статус трудових у разі, якщо мають місце хоча б три пункти з нижченаведених:

- періодично (два і більше разів) особі надається винагорода у грошовій або натуральній формі за виконану роботу (надані послуги) в інтересах іншої особи;

- особисте виконання особою роботи (надання послуг) за конкретною кваліфікацією, професією, посадою за дорученням та під контролем особи, в інтересах якої виконуються роботи (надаються послуги), або уповноваженої нею особи;

- винагорода за виконувану роботу (надані послуги) є єдиним джерелом доходу особи або становить 75 і більше відсотків її доходу протягом 6 календарних місяців;

- робота виконується (послуги надаються) на визначеному особою, в інтересах якої виконуються роботи (надаються послуги), або уповноваженою нею особою, робочому місці з дотриманням правил внутрішнього трудового розпорядку;

- особа виконує роботи (надає послуги) подібні до роботи, що виконується штатними працівниками роботодавця;

- організація умов праці, зокрема надання засобів виробництва (обладнання, інструментів, матеріалів, сировини, робочого місця),

забезпечується особою, в інтересах якої виконуються роботи (надаються послуги) або уповноваженою нею особою;

– тривалість робочого часу та часу відпочинку встановлюється особою, в інтересах якої виконуються роботи (надаються послуги) або уповноваженою нею особою.

Таким чином, майже будь-якому більш-менш регулярному співробітництву можна присвоїти статус трудових відносин. Отже держава вимагатиме, щоб між замовником і виконавцем укладався трудовий договір.

Але водночас ініціатива може виявитися небезпечною для цілої галузі, яка посідає третє місце в структурі ВВП держави. Бо так склалося історично, що у сфері ІТ, яка в Україні представлена переважно аутсорсингом, відносини з працівниками оформлені саме через фізичних осіб-підприємців.

Крім вищевикладеного, на сьогоднішній день правовий статус фізичної особи-підприємця пов'язаний з низкою проблем правового характеру, зокрема з проблемами правового статусу фізичної особи-підприємця, що впливають з вікових умов ведення господарювання.

Дієздатність громадянина настає в 18 років (ст. 34 ЦК України), також повна дієздатність настає при вступі громадянина в шлюб. Дискусія ведеться з приводу особи, яка не досягла 18 років або не вступила в шлюб. Чи не заперечується вік 16 років, тому що з цього моменту настають всі види відповідальності, необхідні для здійснення підприємницької діяльності.

Емансипація – визнання громадянина дієздатним, коли застосовуються такі умови: неповнолітній, який досяг 16 років, якщо він працює за трудовим договором або зайнятий підприємницькою діяльністю з дозволу законних представників. Визнання повністю дієздатним відбувається двома органами: рішенням органу опіки та піклування (за наявності згоди обох батьків, усиновителя чи піклувальника), рішенням суду, якщо такої згоди немає.

У нормах Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадського формування» не згадується про порядок державної реєстрації, вік особи, з якого орган державної реєстрації

(податковий орган) може зареєструвати юридичну особу або фізичну особу-підприємця.

Це створює поле для дискусій. У ст. 18 вищезазваного закону визначено необхідні для цього документи: згода законних представників (нотаріально засвідчена), копія свідоцтва про укладення шлюбу, копія рішення органу опіки і піклування або рішення суду.

ЦК України встановлює жорсткі обмеження, які полягають в тому, що неповнолітні можуть здійснювати значні угоди за згодою законних представників. Неповнолітній у віці від 14 років (неемансипована) не є самостійним (а це обов'язкова ознака підприємницької діяльності), тому що він повинен отримати згоду законних представників. Підприємницька діяльність являє собою діяльність, здійснювану у вигляді промислу на постійній основі. І яким чином неповнолітній буде здійснювати підприємницьку діяльність? Він займається економічною діяльністю, але не підприємницькою. Немає жодного прикладу, коли неповнолітній у віці 14 років був би зареєстрований як фізична особа-підприємець.

Тим самим ми розмежовуємо підприємницьку діяльність і економічну.

Будь-яка фізична особа-підприємець несе відповідальність за своїми зобов'язаннями особистим майном, якого також немає у неповнолітніх громадян. Навіть в разі настання дієздатності у 16-річних осіб у зв'язку зі вступом у шлюб за відсутності особистого майна – за фактом здійснення ними підприємницької діяльності буде незаконним.

Стан здоров'я сам по собі не є перешкодою для державної реєстрації особи як індивідуального підприємця. Але не мають права займатися підприємницькою діяльністю особи, визнані недієздатними (вони самостійно не беруть участі в здійсненні операцій, від їх імені угоди укладають опікуни (ст. 41 ЦК України)), або обмежені в дієздатності рішенням суду особи, які самостійно вправі здійснювати лише дрібні побутові правочини (ст. 37 ЦК України).

У Законі України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та Громадського Формування» такі підстави відмови в реєстрації громадян фізичними особами-підприємцями, як недієздатність і обмежена дієздатність, прямо не вказані. Але це не означає, що в реєстрації за такими підставами їм відмовити не можна. Законодавство про державну реєстрацію складається з норм Конституції України, Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та Громадського Формування» і укладеним у відповідності до них інших нормативних правових актів (Ст. 3 Закону). Із змісту наведених вище норм ЦК України випливає, що недієздатність і обмежена дієздатність громадян – очевидні перешкоди для здійснення підприємницької діяльності – повинні розглядатися як підстави для відмови в реєстрації [18; 87; 125; 197; 205].

Разом з тим ми вважаємо, що в Законі про реєстрацію ці факти слід було б вказати як обставини, що перешкоджають реєстрації, так само як і механізм виявлення, перевірки обставин, що перешкоджають реєстрації.

Треба мати на увазі, що існують також обмеження (протипоказання) для осіб дієздатних, але які страждають різними серйозними захворюваннями, наприклад, до роботи на висоті, під землею, що потребує швидкої реакції та обережності (на транспорті, в охороні зі зброєю та ін.). Але подібні обставини, що перешкоджають виконанню конкретної роботи, виявляються не в момент реєстрації, а при отриманні водійських прав, прав на носіння зброї, а в установлених випадках – при атестації фахівців, видання ліцензії.

Крім аспектів, пов'язаних з віком і станом здоров'я, існує проблема громадянства особи, яка бажає зареєструватися в статусі фізичної особи-підприємця. У ЦК України використовується термін «громадянин» для позначення будь-якої особи – суб'єкта цивільного права. У цивільних правовідносинах фізичними особами виступають не тільки громадяни України, а й іноземні громадяни та особи без громадянства (апатриди).

Статус іноземних громадян і осіб без громадянства в Україні визначається Законом України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» та іншими законами. Як впливає зі змісту ст. 3 зазначеного закону, іноземні громадяни та особи без громадянства користуються в Україні правами і несуть обов'язки нарівні з її громадянами, за винятком випадків, передбачених Конституцією України, законами чи міжнародними договорами України. Тут йдеться, перш за все, про випадки обмежень ряду виборчих і трудових прав, заборони на перебування на державній службі, на військовій службі за призовом, на діяльність, допуск до якої іноземців та осіб без громадянства обмежений українським законом.

Участь іноземних громадян в деяких земельних і житлових правовідносинах обмежена законами України [91, с. 50].

Сфера ж підприємництва для іноземних громадян і осіб без громадянства в Україні є здебільшого відкритою. Однак на практиці виникають технічні проблеми реєстрації цих осіб. Подаючи заяву до податкового органу, громадянин вказує місце свого фактичного проживання, йому надається право проводити підприємницьку діяльність без обмеження у термінах, але час його перебування на території держави чітко визначено законодавством.

Елементом правоздатності фізичної особи-підприємця є її особисте ім'я.

Якщо юридична особа згідно із законодавством має право привласнити своїй організації будь-яку назву, то індивідуальний підприємець завжди виступає під ім'ям, даним йому при народженні та підтвердженим документом, якщо інше не передбачено чинним законодавством або місцевими звичаями. З моменту реєстрації індивідуального підприємця в податкових органах його ім'я стає не тільки цивільним ідентифікатором, а й позначенням суб'єкта господарювання.

Однак відповідно до ст. 489 ЦК України фізичні особи-підприємці можуть використовувати для індивідуалізації належних їм торгових,

промислових і інших підприємств комерційні позначення, які не є фірмовими найменуваннями, не підлягають обов'язковому включенню до установчих документів та єдиного державного реєстру юридичних осіб.

Воно може використовуватися правовласником для індивідуалізації одного або декількох підприємств. Для індивідуалізації одного підприємства не можуть одночасно використовуватися два і більше комерційних позначень.

Правовласнику належить виключне право використання комерційного позначення як засобу індивідуалізації приналежного йому підприємства будь-яким способом, котрий не суперечить закону (виключне право на комерційне позначення), в тому числі шляхом вказівки комерційного позначення на вивісках, бланках, у рахунках і на іншій документації, в оголошеннях і рекламі, на товарах або їх упаковках, якщо таке позначення має достатні відмітні ознаки і його вживання правовласником для індивідуалізації свого підприємства є відомим в межах певної території.

Найчастіше у сфері підприємництва відбувається змішання фірмового найменування та комерційного позначення. Разом з тим це зовсім різні поняття, існують істотні відмінності в правовому регулюванні таких об'єктів.

Фірмове найменування – це найменування організації, закріплене в її установчих документах. Спочатку воно зазначається в заяві на реєстрацію юридичної особи, буває повним і скороченим. Фірмове найменування можуть мати тільки юридичні особи, причому лише комерційні. Зі зрозумілих причин у фізичної особи-підприємця фірмове найменування відсутнє.

Інше поняття – комерційне позначення, яке використовується для індивідуалізації фірми і не включається до установчих документів. Його можуть мати і юридичні особи (поряд з фірмовим найменуванням), і фізичні особи-підприємці.

В усталеній практиці фірмове найменування зазвичай використовується у відносинах з іншими господарюючими суб'єктами і з органами влади, а комерційне позначення призначено для споживачів.

Відмінності виявляються і у виняткових правах на комерційне позначення і фірмове найменування [129]. Юридичній особі належить виключне право використовувати найменування фірми вже в силу реєстрації організації. Використовувати його можна будь-яким способом, якщо він не суперечить закону, – на вивісках, бланках, будь-якій документації, на товарах, в рекламі, оголошеннях тощо.

З винятковим правом на комерційне позначення справа складніша. Для того, щоб воно визнавалося, потрібні дві умови: комерційне позначення повинно мати достатні розпізнавальні ознаки; вживання цього позначення має бути достатньо відомим у межах певної території.

Формулювання ці досить розмиті, у зв'язку з чим виникають проблеми. Наприклад, як визначити, що вживання позначення стало відомим і виняткове право вже виникло? Адже воно ніде не реєструється, на відміну від фірмового найменування. Тим часом визначити, коли позначення стало відомим, важливо хоча б для вирішення спорів з іншими організаціями. Хтось може заявити, що ваше позначення до ступеня змішування схоже з його позначенням, і звернутися до суду з вимогою не використовувати таке. На жаль, законодавство про засоби індивідуалізації в Україні поки що не досконале.

Існує також обмеження на наявність статусу фізичної особи-підприємця особам, які заміщають державні посади. Громадяни, будучи фізичними особами-підприємцями, не мають права займати такі посади відповідно до закону, але можуть працювати на будь-якій іншій посаді в інших організаціях.

Водночас заборонено здійснювати підприємницьку діяльність громадянам, які займають посади у зв'язку з їх державною цивільною службою (ст. 25 Закону України «Про запобігання корупції» [130]). Однак

Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та Громадського Формування» не передбачає такої підстави для відмови від реєстрації, як виконання особою обов’язків посадової особи в системі державної служби. Саме тому існує багато порушень у цій сфері серед державних службовців.

Крім вище висвітлених проблем, як на території України, так і по всьому світі з’явилася нова проблема, пов’язана зі спалахом у грудні 2019 року в КНР захворювання COVID-19. Перший випадок на території України було зафіксовано 3 березня 2020 року. Зазначена хвороба почала поширюватися територією України, загострюватись; у зв’язку з великим обсягом захворюваності та летальних випадків 11 березня 2020 року ВООЗ України визнала захворювання COVID-19 пандемією. Одночасно постановою Кабінету Міністрів України від 11 березня 2020 року № 211 «Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2» [131] з 18 березня по 3 квітня було введено в дію перші обмеження (локдаун), відповідно до яких було зачинено усі кав’ярні та заклади громадського харчування, дозволивши їм лише «режим адресної доставки»; було зачинено всі кінотеатри, театри, нічні клуби, фітнес-центри та басейни. Введено заборону на працю перукарень, побутових майстерень, ТРЦ та більшості магазинів, окрім тих, які торгують продовольчими та гігієнічними товарами.

Коли на території України ввели стан карантину у зв’язку з COVID-19, більшість фізичних осіб-підприємців не мала достатніх ресурсів, у тому числі фінансових, щоб забезпечити стабільну роботу в умовах карантину та обмежень, або витримати вимушене закриття хоча б протягом одного-двох місяців і не збанкрутувати.

Обмеження, впроваджені через COVID-19, спрямовані на збереження здоров’я людей, дуже негативно вплинули на стан мікро – та малого бізнесу, який здійснювали фізичні особи-підприємці.

Після цього, враховуючи, що зазначені обмеження суттєво вплинули на працю фізичних осіб-підприємців, ВР України ухвалила Закон «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо підтримки платників податків на період здійснення заходів, спрямованих на запобігання виникненню та поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)» [113], який набув чинності 18 березня 2020 року. Цим законом були встановлені так звані «податкові канікули» для фізичних та юридичних осіб. Зокрема, було введено мораторій на проведення податкових перевірок, а саме на проведення документальних та фактичних перевірок на період з 18 березня по 31 травня 2020 року. Проте були впроваджені винятки, відповідно до яких мораторій не стосувався документальних позапланових перевірок бюджетного відшкодування з ПДВ (це стосувалось юридичних осіб). Іншим позитивним фактором було визначене вказаним законодавчим актом зміни щодо відстрочення сплати до 1 жовтня 2020 року для фізичних осіб-підприємців сум податкового зобов'язання, які були подані у річній декларації про майновий стан та доходи за 2019 рік. Наступним позитивним моментом для фізичних осіб-підприємців було тимчасове звільнення останніх з 1 по 31 березня та з 1 квітня по 30 квітня 2020 року від нарахування та сплати ЄСВ, а також за період з 1 по 31 березня та з 1 по 30 квітня 2020 року тимчасово не застосовувались штрафні санкції за: невчасну сплату (невчасне перерахування) єдиного внеску; неповну сплату або несвоєчасну сплату суми єдиного внеску одночасно з виданням сум виплат, на які нараховується єдиний внесок (авансових платежів); несвоєчасне подання звітності щодо ЄСВ до податкових органів, у тому числі зі штрафів за повторне неподання звіту щодо ЄСВ щодо періодів з 1 по 31 березня та з 1 квітня по 30 квітня 2020 року. У зазначений період платникам ЄСВ не нараховувалась пеня, а у разі нарахування такої пені вона підлягала списанню.

Протягом 2020 року, зокрема після завершення періоду введення в дію перших обмежень, було проведено певну кількість досліджень з питань

впливу та наслідків введення обмежувальних заходів спрямованих на запобігання виникненню та поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19). За результатами досліджень було встановлено, що зазначені обмеження мали негативний вплив на діяльність фізичних осіб-підприємців, зокрема третина фізичних осіб-підприємців опинилась під загрозою закриття та банкрутства, скоротилась кількість пропозицій щодо працевлаштування, більшість підприємців була вимушена скоротити свій штат і відправити працівників у неоплачувану відпустку. Споживча спроможність населення України знизилась, отже знизились і доходи фізичних осіб-підприємців.

Пік закриття цих індивідуальних підприємств припав не на час першого жорсткого локдауну, а на кінець 2020 року – перед запровадженням другого локдауну (з 1 серпня до 19 грудня 2020 року), згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 22 липня 2020 року № 641, враховуючи зміни, внесені постановами Кабінету Міністрів України від 26 серпня 2020 року № 760 [111], від 13 жовтня 2020 року № 956 [114], від 9 грудня 2020 року № 1236 [118]). Найактивніше зростала кількість підприємств улітку 2020 року, коли карантинні обмеження суттєво пом'якшили.

Зважаючи на виниклі проблеми у діяльності більшості організацій та підприємств, у тому числі й фізичних осіб-підприємців, уряд України вжив деякі законотворчі кроки щодо допомоги малому підприємництву в умовах коронавірусу, зокрема було запроваджено певні програми: «Підтримка малого і середнього бізнесу», «Підтримка агробізнесу», «Інформаційна підтримка бізнесу», «Податкові преференції», «Кредитні канікули» тощо [32, с. 108–110; 53].

Сьогодні в Україні відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 22 липня 2020 року № 641 «Про встановлення карантину та запровадження посилених протиепідемічних заходів на території зі значним поширенням гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2» [119], залежно від епідемічної ситуації в регіоні або окремих адміністративно-територіальних одиницях регіону,

встановлюється «зелений», «жовтий», «помаранчевий» або «червоний» рівні епідемічної небезпеки поширення COVID-19, відповідно до яких застосовуються строгіші чи м'якші карантинні обмеження.

Тут слід звернути увагу на те, що на час впровадження обмежувальних заходів, спрямованих на запобігання виникненню та поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19), для деяких фізичних осіб-підприємців були створені додаткові можливості для здійснення їх діяльності, насамперед для тих фізичних осіб-підприємців, які переформовували свою діяльність у ІТ-формат, тобто продаж товарів онлайн через інтернет-магазини, надання послуг з доставки товарів та їжі тощо. Таким чином, пріоритетним напрямком стала підтримка онлайн-бізнесу, який ведеться мікро – та малими підприємствами, фізичними особами-підприємцями.

Крім того, уряд України розглянув питання про надання допомоги окремим категоріям осіб, у тому числі й фізичним особам-підприємцям, які в період обмежувальних заходів можуть втратити доходи. Зокрема з цією метою Кабінет Міністрів України 9 грудня 2020 року ухвалив постанову № 1233 [53] та Постанову № 1236 [118]. Постанова № 1236 продовжувала дію карантину з 19 грудня 2020 року до 31 березня 2022 року, а Постанова № 1233 затверджувала Порядок звернення та надання у 2020 році одноразової матеріальної допомоги застрахованим особам, які можуть втратити доходи у разі повної заборони сфери їх діяльності внаслідок посилення обмежувальних протиепідемічних заходів, запроваджених з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2. Цей «Порядок...» передбачав: «Одноразова матеріальна допомога надається застрахованим особам, які є найманими працівниками суб'єктів господарювання, робота яких тимчасово зупинена внаслідок здійснення обмежувальних протиепідемічних заходів, запроваджених з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, та фізичним особам-

підприємцям, економічна діяльність яких тимчасово зупинена внаслідок запровадження обмежувальних протиепідемічних заходів та яка відповідає переліку основних видів економічної діяльності, стосовно яких здійснюються обмежувальні протиепідемічні заходи, пов'язані із поширенням на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, визначеному Кабінетом Міністрів України відповідно до абзацу другого частини четвертої статті 1 Закону України «Про соціальну підтримку застрахованих осіб та суб'єктів господарювання на період здійснення обмежувальних протиепідемічних заходів, запроваджених з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2» [106].

Крім того, з метою підтримки та надання допомоги фізичним особам-підприємцям уряд України ухвалив Закон «Про надання допомоги застрахованим особам на період здійснення обмежувальних протиепідемічних заходів, запроваджених з метою запобігання поширенню гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2» [137], яким було визначено механізм надання допомоги фізичним особам-підприємцям, які вимушені були не працювати під час обмежень у червоних зонах – це 8 000 гривень кожній фізичній особі-підприємцю і по 8 000 гривень на працівника – із державного бюджету. Законом також передбачається, що місцеві бюджети теж можуть у рамках фінансової спроможності виділяти кошти для допомоги фізичним особам-підприємцям.

Таким чином, гостра респіраторна хвороба COVID-19 суттєво вплинула не лише на здоров'я та життя людей, але й на економічні відносини та діяльність фізичних осіб-підприємців. Українська держава намагається здійснювати виважену державну фінансову політику підтримки діяльності фізичних осіб-підприємців, які ведуть малий бізнес, що є необхідним складником сучасної фінансової політики. В кризових умовах коронавірусу саме допомога держави малому підприємництву може призвести до поліпшення економічної ситуації. Проте вжиті на законодавчому рівні заходи

замалі та не завжди діють і спрацьовують. Уважаємо, що уряд України повинен дослідити досвід розвинених країн, обговорити необхідні дії зі Спілкою українських підприємців з аналізу ситуації, шляхів її вирішення, вжиття короткострокових і подальших заходів у разі продовження пандемії.

Позитивними є такі заходи, вжиті урядом України для підтримки бізнесу та економічної спроможності фізичних осіб-підприємців під час дії протиепідемічних заходів: фізичні особи-підприємці тимчасово звільняються від нарахування та сплати ЄСВ; впроваджено мораторій на проведення податкових перевірок контролюючими органами; заборонено накладати штрафи за порушення податкового законодавства; введено заборону на виселення орендарів житла за несплату комунальних послуг та нарахування штрафів і пені за несплату комунальних послуг; фізичні особи-підприємці звільняються від сплати штрафів і пені за порушення договорів споживчого кредитування; відстрочено виплати іпотечних кредитів; фізичні особи-підприємці звільнені від сплати земельного податку або орендної плати за земельну ділянку тощо [227].

З метою мінімізації та подолання негативних наслідків карантинних заходів, на розвиток фізичних осіб-підприємців урядом України запроваджено додатковий компонент у рамках державної програми «Доступні кредити 5-7-9%», яка стартувала 1 лютого 2020 року. Антикризовий пакет підтримки фізичних осіб-підприємців запроваджено на час карантину та протягом 90 днів з дня його відміни. Максимальна сума позики збільшена до 3 млн грн, а також розширено перелік інвестиційних цілей кредитування і можливості рефінансування під 0%. Передбачено певні умови для отримання такої позики: збереження не менше 60% фонду оплати праці та 80% чисельності персоналу порівняно зі станом на 1 березня 2020 року; розмір річного доходу від господарської діяльності не має перевищувати суму, еквівалентну 10 млн євро; відсутність станом на 1 березня 2020 року недіючих кредитів.

Отже, вважається доцільним запропонувати [24]: надати цілеспрямовану підтримку фізичним особам-підприємцям та співробітникам тих сфер, які зазнали найбільших втрат під час карантину; запровадити механізм компенсації відсотків за кредитами, строк сплати яких припадає на період, що закінчується останнім числом місяця, в якому завершується дія карантину; розробити стратегію економічного оздоровлення після виходу з карантину, яка базуватиметься на принципах гендерної рівності, недискримінації та уповноваження фізичних осіб як на передумовах стійкої посткризової економіки; впровадити державну програму на підтримку розвитку підприємництва та надання відповідної інституційної допомоги; запровадити систему збору даних щодо потреб фізичних осіб-підприємців у навчанні на всіх етапах (від початку діяльності підприємства до стрімкого зростання).

Для подолання наслідків пандемії COVID-19 та запобігання поширенню кризового стану фізичним особам-підприємцям необхідно [227]: максимально швидко адаптуватися до нових викликів в умовах світової пандемії; інтенсивно працювати над цифровими стратегіями, щоб адаптуватися до нових форм споживання та інших наслідків пандемії; присутність у ІТ-форматі допоможе в боротьбі за нові проєкти, контракти, партнерські відносини і можливості; перевести певні процеси бізнесу в онлайн-режим за допомогою використання ІТ-технологій; зробити переоцінку фінансування; тимчасово переорієнтувати бізнес у ІТ-формат; розробити нову стратегію розвитку, враховуючи поточну ситуацію; зосередитися на тій галузі, яка є найприбутковіша для фізичних осіб-підприємців.

3.2. Цивільно-правовий захист прав та інтересів при набутті статусу фізичної особи-підприємця

Відповідно до ст. 3 Конституції України, права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, а утвердження та забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Отже, на конституційному рівні визначено, що пріоритетним напрямком у побудові правової, демократичної, соціальної держави є створення дієвого механізму захисту прав. Це обумовило підвищений науковий інтерес до питань захисту прав, насамперед людини та інших учасників цивільних правовідносин, у тому числі й фізичних осіб-підприємців.

Для розуміння сутності правового захисту фізичних осіб-підприємців спочатку розглянемо декілька основних позицій (підходів) щодо розуміння категорії «правовий захист» у цивільному праві.

Згрупувавши наявні точки зору, можемо встановити, що правовий захист розуміють наступним чином:

1) це видання норм права стосовно прав та обов'язків сторін, порядку здійснення та захисту прав; діяльність щодо здійснення прав; діяльність державних органів щодо попередження порушень, реалізації правових санкцій у випадку звернення осіб щодо захисту прав;

2) це здійснення права на перетворення правовідносин, яке можливе лише за допомогою спеціального державного органу (здійснення права на розлучення);

3) це система норм права, спрямованих на попередження правопорушень і усунення їх наслідків;

4) це сукупність заходів, які застосовуються у разі порушення права, створення інших перешкод у їх здійсненні;

5) це примусовий спосіб здійснення права, що застосовується компетентними органами або самою управненою особою з метою відновлення порушеного права.

Слід також проаналізувати сильні та слабкі сторони кожного з підходів.

При першому підході правовий захист розглядається як вся система правових засобів, спрямованих на забезпечення та здійснення цивільних

прав, а отже дається надто широке тлумачення правового захисту. Наприклад, З. В. Ромовська зазначає, що вчиняючи дозволені законом вольові акти особа реалізує свої права, а не захищає їх. Захист права потрібен для припинення правових аномалій, відновлення нормальних правовідносин [155].

Не бездоганним є й другий підхід, адже не всі випадки правозастосовної діяльності державних органів з вирішення юридичних справ слід пов'язувати з поняттям «захист права» [73]. Керуючись такими міркуваннями, зазначає З. В. Ромовська, можна було б віднести до правового захисту здійснення права на зміну прізвища, на усиновлення, однак такий порядок здійснення права пов'язаний з нормальним розвитком відносин.

При третьому підході правовий захист ототожнюється з правовим інститутом, норми якого забезпечують реалізацію захисної функції [54; 55], що не розкриває повністю його сутності. Якщо перевести ці положення у практичну площину, то виявляється, що право на захист – це право на систему юридичних норм. У такому випадку увага буде зосереджена лише на удосконаленні норм: буде вироблена досконала норма – буде і достатній захист.

Прихильники четвертого підходу змішують такі взаємопов'язані, але не тотожні категорії, як правовий захист і механізм правового захисту. Наприклад, у літературі зустрічається визначення механізму захисту прав як взяту в єдності систему правових засобів, за допомогою якої забезпечується відновлення порушених прав, захист інтересів, розв'язання правових спорів і усунення інших перешкод щодо реалізації прав [175].

При п'ятому підході створюється враження, що примусове здійснення права є єдиним способом захисту. Багато ж прав у разі їх порушення взагалі не можуть бути примусово здійснені, а деякі припиняють своє існування (право власності у випадку знищення майна). Ототожнення захисту з примусовим виконанням обов'язку, тобто з формою правового спонукання, є

неприйнятним і тому, що у цьому випадку проблема звужується до питання механізму примусу в праві [8].

З огляду на зазначене найбільш вдалою видається позиція З. В. Ромовської, котра визначає захист як застосування заходу державного примусу до особи, яка порушила чуже право або чужий інтерес. Якщо для реалізації такого заходу достатньо винесення рішення (про визнання права або юридично значущого факту, про припинення правовідносин), акт правосуддя та правовий захист збігаються за часом. Якщо ж відповідач примушується до певної поведінки, реалізація державного примусу пов'язана з виконанням рішення, без чого правового захисту бути не може [155]. Ці погляди знайшли підтримку і фахівців у галузі теорії права [164].

Водночас досить часто у літературі не розрізняють такі поняття, як правовий захист і правова охорона, які є близькими, але різними за значеннями.

Слід зауважити, що ні законодавство, ні наука досі не виробили єдиного підходу до змісту категорії «правова охорона».

Одні вчені вважають, що правова охорона як більш широке поняття містить разом із заходами, що створюють належні умови для реалізації прав та забезпечують їх недоторканність, ще й правовий захист, тобто заходи, які застосовуються у разі порушення прав [47].

Тим часом, деякі правознавці визначають охорону як сукупність засобів, спрямованих на попередження правопорушень, забезпечення реалізації закріплених прав у їх нормальному розвитку, а захист – як комплекс заходів, спрямованих на відновлення порушеного права [196].

Інші погляди щодо розмежування цих категорій [9] не отримали широкої підтримки.

У будь-якому разі, більшість вчених доходить висновку, що про захист можна говорити лише в разі порушення прав або інтересів чи створення реальної (а не потенційної) загрози порушення.

Таким чином, погоджуючись з тим, що категорія правового захисту є багатогранною, на нашу думку, правовий захист у цивільному праві можна визначити як безпосереднє запобігання порушенню права чи інтересу в разі наявності реальної загрози такого порушення, припинення вже розпочатого порушення, відновлення порушених прав, усунення інших перешкод для здійснення прав і задоволення інтересів – як результат застосування спрямованих на це цивільно-правових заходів самою уповноваженою особою або уповноваженим органом [28].

Фізичні особи-підприємці є учасниками численних цивільних правовідносин, що завжди передбачає небезпеку можливості порушення їх прав у якійсь ситуації. Тому захист прав фізичних осіб-підприємців є необхідною сферою знань, які варто осягати з найперших кроків у бізнесі.

Правова сфера підприємництва є складною конструкцією, яка складається з деяких елементів, зокрема:

- майнові права фізичних осіб-підприємців – сукупність всіх прав на матеріальні активи та результати за укладеними в процесі підприємницької діяльності операціями;
- немайнові права фізичних осіб-підприємців – являють собою права на нематеріальні активи, наприклад, ділова репутація, авторські права тощо;
- організаційні права фізичних осіб-підприємців – включають всі права, пов'язані з організацією власної справи, наприклад, право на державну реєстрацію як фізичної особи-підприємця.

Додатково до цих прав фізична особа-підприємець має право на захист своїх інтересів як громадянин України, однак захист їх лежить за межами підприємницької діяльності.

Унаслідок перебування в загальнонормативних цивільних правовідносинах, цивільно-правовий інтерес фізичних осіб-підприємців впливає на цивільно-правовий статус останніх [39, с. 134–137]. За загальним поняттям, охоронюваний законом інтерес обґрунтовано визнаний в юридичній науці «статусно-правовою категорією», яка доповнює собою

«...систему юридичних прав, свобод і обов'язків особи, виступаючи структурним елементом правового статусу» [66; 67; 68].

Через відсутність єдиного наукового підходу до поняття «правовий статус» ми в дослідженні виходимо з того, що це правове явище охоплює всю сукупність правових засобів, якими легально визначається і закріплюється положення особистості в суспільстві.

Норми цивільного права, «визначаючи правове становище учасників цивільних відносин», регулюють галузевий статус особи – цивільно-правовий статус. У цьому галузевому статусі цивільно-правовий інтерес взаємодіє з цивільною право – та дієздатністю особи, в процесі здійснення яких цивільно-правовий статус видозмінюється [39, с. 134–137].

Так, динамічність цивільно-правового статусу визнана в цивілістичній науці його істотною властивістю.

Ще Ю. С. Гамбаров відзначав, що категорію здатності особи бути суб'єктом права необхідно позначати двома різними термінами – «правоздатність» і «юридична особа» [42]. Перше поняття охоплює динамічний правовий статус особистості, що можна порівняти з сучасним визначенням правового статусу. Друге поняття відповідає правоздатності як статичній абстрактній можливості (здатності). В положеннях ст. 25 ЦК України легально визначається саме статичне поняття цивільної правоздатності – рівний здатності мати цивільні права і нести обов'язки.

Традиційно під юридичними особами розуміють організації, наділені певними ознаками, що характерні тільки їм і відрізняють їх від інших організацій та необхідні для наділення учасника конкретних правовідносин відповідним статусом.

Під поняттям «ознаки юридичної особи» у науці розуміють: об'єктивні (реальні) якості особи, про яку йдеться (такі якості належать юридичній особі, а не директору, колективу, членам) [83]; характеристики, що складають зміст уявної форми юридичної особи [206]; належні їй внутрішні характеристики, кожна з яких необхідна, а всі разом – достатні для того, щоб

організація могла визнаватися суб'єктом права [161]. За своєю природою всі ознаки юридичної особи є соціальними, оскільки означений суб'єкт права є результатом соціально-історичного розвитку суспільства [14].

ЦК України дає вказівки лише на такі ознаки юридичної особи: «організація» – тобто певним чином організаційно і структурно оформлене соціальне утворення; вона має бути створена й зареєстрована у встановленому законом порядку; має цивільну правоздатність і дієздатність (правосуб'єктність), тобто здатна набувати і реалізовувати цивільні права й обов'язки від свого імені; вона може бути позивачем і відповідачем у суді. На думку Є. Харитонova, поміж цих властивостей не вистачає деяких традиційних ознак юридичної особи – наявності відокремленого майна, самостійної відповідальності за зобов'язаннями [187].

На думку Л. П. Котяш, «юридична особа – це суб'єкт права, який створений (відповідно до норм цивільного права – для приватних осіб, відповідно до норм адміністративного права – для публічних осіб) і зареєстрований у встановленому законом порядку, є об'єднанням осіб, на протигагу фізичній “смертній” особі набуває ознак безсмертної особи, життя якої не залежить від життя і смерті фізичної особи, з метою задоволення приватних економічних, політичних, культурних, професійних та інших інтересів, або публічних інтересів, як організація, установа за рішенням компетентного органу публічної влади, життя якої не припиняється зі смертю одного чи навіть усіх засновників» [79, с. 8–9].

Особа наділена правоздатністю та дієздатністю і, за необхідності, може бути відповідачем або позивачем у суді. Крім того цей суб'єкт має відокремлене майно, яке не залежить від наявності та кількості майна фізичних осіб, які входять до складу юридичної. Загалом – це відповідним чином оформлене соціальне утворення, що відповідає вимогам організаційної єдності.

Юридичні особи залежно від порядку їх створення поділяються на юридичні особи приватного права (створюються на підставі установчих

документів) та юридичні особи публічного права (створюються за розпорядчим актом Президента України, органу державної влади чи місцевого самоврядування).

Такий поділ ґрунтується на відомому всьому світу ще з часів римського права поділу права на публічне і приватне та схвалюється дослідниками [104]. Деякі автори відзначають, що такий поділ застарів, не відповідає потребам часу, і що не слід розвивати право в напрямку римського, адже це повернення назад. Не має ніяких підстав для регламентації порядку створення, організаційно-правових форм, правового статусу юридичних осіб приватного і публічного права [22; 41].

За твердженням Т. В. Блащук, такий поділ дає змогу розмежувати правовий статус цих осіб, насамперед з метою захисту приватних інтересів від втручання апарату держави; юридичні особи публічного права створюються державою, і при цьому виникають особливі відносини, зумовлені роллю держави [15].

Необхідно визнати правильними судження М. М. Агаркова тією мірою, якою обґрунтовується існування виявленої ним динамічної частини цивільно-правового статусу. До цивільно-правового інтересу необхідно відносити висновки вченого-цивіліста про «динамічну правоздатність».

Так, наявність її в цивільно-правовому статусі «...для кожної даної особи в кожен певний момент означає можливість мати певні конкретні права і обов'язки в залежності від його взаємовідносин з іншими особами», причому здійснення цієї можливості залежить «...від тієї конкретної обстановки, в якій він знаходиться, зокрема від юридичних відносин, в яких він складається» [2; 3].

Тим самим цивільно-правовий інтерес доповнює систему юридичних передумов виникнення, зміни або припинення конкретних цивільних правовідносин, до якої правознавці включають також цивільно-правову норму, цивільну правосуб'єктність (право – і дієздатність) і юридичний факт (або фактичний склад). До моменту виникнення цивільних прав та обов'язків

у фізичної особи-підприємця юридичний зміст її правової можливості визначається розумно очікуваними способами задоволення інтересу.

Стосовно очікуваної розумності існує об'єктивна властивість реалізації фізичною особою-підприємцем її поведінкової можливості. Так, раціональні дії суб'єкта підприємницької діяльності щодо задоволення його інтересів у організаційних відносинах при набутті статусу фізичної особи-підприємця спираються на уявлення про сенс чинних правових положень. На основі таких уявлень у фізичної особи-підприємця виникає очікування певних шансів на успіх власних дій. За наявності однаковості в очікуваннях складаються певні типи соціальної поведінки – послідовність дій з передбачуваним сенсом.

Варто відзначити, що вказівка на «розумність» означає відсилання до загальноприйнятої суспільними стандартами поведінки. У зв'язку з цим стандарт оцінки формується правозастосовувачем на підставі обставин етичного, ідеологічного, суспільно-політичного та іншого характеру, що існують на момент застосування юридичної норми з оціночним поняттям. Нормативну основу для правового ефекту цих стандартів складають принципи цивільного законодавства, які встановлюють межі здійснення цивільно-правових інтересів.

Звісно, що необхідною умовою поширення правового захисту безпосередньо на об'єкт, що охороняється законом, інтересам особи слугує наявність суб'єктивного права на захист.

Сам захист фізичних осіб-підприємців у кожному конкретному випадку будується залежно від потенційних загроз. Умовно його можна поділити на такі групи:

- 1) від протиправних дій з боку державних органів або органів місцевого самоврядування. В цьому випадку існує законодавче підґрунтя захисту у вигляді різних інструкцій, регламентів, положень тощо. Наприклад, зараз в Україні діє обов'язкова процедура попереднього повідомлення підприємців про майбутню перевірку наглядовими та контролюючими

органами, також існує законодавча заборона на проведення планових перевірок суб'єктів підприємництва протягом трьох років з моменту їх державної реєстрації;

2) від протиправних дій персоналу – тут заходи правового захисту, передбачені трудовим законодавством, поєднуються з додатковими заходами, наприклад, перевірка кандидатів, установка технічних засобів спостереження за персоналом [171]. Тобто фізична особа-підприємець має право включити в трудовий договір з працівником пункт про його матеріальну відповідальність, а також попередньо провести перевірку справжності представленого кандидатом на вакансію диплому про вищу освіту;

3) від протиправних дій контрагентів – теж більшою мірою забезпечуються чинними нормами цивільного законодавства, але можуть доповнюватися й іншими заходами інформаційно-правового характеру. Наприклад, фізична особа-підприємець складає договір з урахуванням положень ЦК України, де вказуються всі форми відповідальності сторін у разі невиконання своїх зобов'язань, водночас він може з відкритих джерел перевірити благонадійність контрагента, встановивши справжність представлених документів, отримавши відгуки від інших партнерів;

4) від протиправних дій конкурентів – захист як на рівні законодавства, наприклад, закон про захист конкуренції, існування державної антимонопольної служби, так і на локальному рівні, наприклад, введення режиму комерційної таємниці;

5) від протиправних дій клієнтів – поєднує в собі елементи законодавчого регулювання відносин між сторонами угоди, а також впровадження додаткових заходів забезпечення безпеки, наприклад, установку системи відеоспостереження в торговому залі;

6) від протиправних дій зловмисників – найчастіше це захист майнових інтересів, які можуть постраждати через вчинення злочинних діянь стосовно фізичної особи-підприємця. Тут також здійснюється захист, як на рівні

законодавства, так і на рівні самої фізичної особи-підприємця, що формує певний рівень безпеки.

Чинне законодавство передбачає дві великі групи варіантів захисту прав підприємців, у тому числі й фізичних осіб-підприємців, які вони можуть застосовувати в своїй діяльності без будь-яких обмежень.

По-перше, попереджувальний захист – це заходи досудового врегулювання конфліктів, а також вжиття охоронних заходів. До них належать: процедури переговорів, підписання протоколів розбіжностей, подання заяв і скарг до державних наглядових органів, нотаріальне засвідчення документів тощо.

Знедавна перелік варіантів досудового захисту інтересів фізичних осіб-підприємців поповнився можливістю проведення процедури медіації, коли для вирішення конфлікту запрошується третя сторона – медіатор, який повинен допомогти сторонам виявити точки взаємодії і тим самим розв’язати конфлікт. До цієї групи захисту прав фізичних осіб-підприємців також належать заходи, спрямовані на виключення ситуацій порушення прав: складання договорів, законодавче регулювання різних процедур стосовно фізичних осіб-підприємців, наприклад, проведення перевірок.

Деякою мірою сюди можна віднести і локальні нормативні акти, що видаються підприємцем, такі як положення про комерційну таємницю, угода про повну матеріальну відповідальність, що підписується співробітниками, тощо. Також деякі джерела відносять до цієї групи детективні та охоронні послуги, що можуть бути використані фізичною особою-підприємцем; наприклад, для забезпечення збереження свого майна або припинення спроби проникнення в колектив недобросовісних співробітників.

Таким чином, способи попереджувального захисту прав фізичних осіб-підприємців надзвичайно широкі, вони дозволяють виробити кожному необхідний комплекс заходів щодо відстоювання власних інтересів.

По-друге, судовий захист, гарантований Конституцією України. Судовий захист прав фізичних осіб-підприємців може здійснюватися в судах

загальної юрисдикції, господарських судах, створених при різних об'єднаннях підприємців, а також у Верховному Суді України [122; 124; 146; 147; 148]. При порушенні будь-якого права фізична особа-підприємець має право звернутися з позовом до суду відповідної інстанції, в процесі судового засідання він може користуватися всіма правами, передбаченими Цивільним процесуальним кодексом України для позивача або відповідача, залежно від того, в якому статусі він бере участь у процесі. При цьому фізична особа-підприємець може захищати свої права як самостійно, так і за допомогою кваліфікованих юристів, у тому числі адвокатів.

Незважаючи на те, що варіантів захисту прав фізичних осіб-підприємців на сьогоднішній день чимало, багато аналітиків відзначають, що наявна система недостатньо ефективна. Причин тут безліч: не завжди досконале законодавство; малопродуктивна діяльність судової системи в цьому питанні; слабка правова грамотність у підприємницькому середовищі, особливо серед представників малого бізнесу.

Все це призводить до того, що фізичні особи-підприємці не завжди усвідомлюють порушення своїх прав, а тим більш часто не мають уявлення, як їх можна захистити. Значне число юристів і підприємців сходяться на думці, що необхідно розробити спеціальний «Закон про захист прав підприємців», який об'єднає в собі розрізнені норми права з цього питання.

Також у нього варто включити численні рішення та роз'яснення Верховного Суду України у справах, пов'язаних з підприємництвом. Це дасть змогу самим фізичним особам-підприємцям чіткіше усвідомлювати свої права і можливості щодо їх відстоювання, а правозастосування дасть судовим органам інструмент більш оперативного розгляду питань порушення прав представників бізнес-спільноти.

Ухвалення такого закону цілком можливо, оскільки керівництво країни останнім часом все пильніше стежить за діяльністю бізнесу, в тому числі і формує для нього комфортні умови.

Під захистом прав розуміються нормативно-встановлені заходи, спрямовані на визнання або встановлення права фізичної особи-підприємця, раніше порушеного або оспорюваного.

Захист прав та інтересів фізичних осіб-підприємців регулюється різноманітними галузями права: адміністративними, цивільними, кримінальними, трудовими, конституційними та іншими [189].

Групи наявних прав фізичних осіб-підприємців було наведено вище. При цьому слід звернути увагу на те, що захист прав фізичних осіб-підприємців вибудовується залежно від виниклої загрози [28]. Потенційні загрози порушення прав фізичних осіб-підприємців можна згрупувати таким чином:

- державні структури можуть вжити до фізичної особи-підприємця протиправні дії. Однак у цьому випадку законодавство України контролює діяльність державних структур, щоб вона керувалась розробленими регламентами, положеннями та іншими документами. Так, перш за все, проведення перевірки діяльності фізичної особи-підприємця можна здійснювати за попередженням останнього про таку перевірку. Разом з тим, фізичні особи-підприємці, які займаються своєю діяльністю менше ніж три роки, перевірки не підлягають. Цю групу слід визначити як «Порушення прав фізичних осіб-підприємців державними органами та органами місцевого самоврядування»;

- дії персоналу також можуть бути протиправними щодо фізичної особи-підприємця. Тут усе залежить від самої фізичної особи-підприємця, який наймає на роботу працівника. Фізичній особі-підприємцю дозволено здійснювати перевірку кандидатів на посаду, визначати у трудовому договорі пункт про матеріальну відповідальність працівника перед роботодавцем [173]. Крім того, фізична особа-підприємець має право встановлювати камери спостереження за своїми працівниками на підприємстві. Вказану групу слід визначити як «Порушення прав фізичних осіб-підприємців, вчиненні найманими працівниками»;

- клієнти можуть посягати на права фізичної особи-підприємця. У цьому випадку оптимальним рішенням також можуть бути камери відеоспостереження у торговельних залах на захист фізичної особи-підприємця. Цю групу слід визначити як «Порушення прав фізичних осіб-підприємців, вчиненні послугоотримувачами (клієнтами, замовниками, іншою стороною договору надання послуг тощо);

- конкуренти можуть вчиняти протиправні дії щодо фізичної особи-підприємця. Тут на захист фізичної особи-підприємця виступає законодавство України про захист конкуренції. Як свідчить практика, певний захист фізичних осіб-підприємців врегульовано режимом комерційної таємниці. Цю групу слід визначити як «Порушення прав фізичних осіб-підприємців, пов'язані з конкуренцією»;

- зловмисники можуть порушувати права фізичних осіб-підприємців. Найчастіше дії зловмисників спрямовані на матеріальні цінності, тобто на порушення матеріальних прав фізичних осіб-підприємців. У цьому випадку держава передбачає певний захист фізичних осіб-підприємців від злочинців у вигляді кримінальної або адміністративної відповідальності за вчинення протиправних дій. Цю групу слід визначити як «Порушення прав фізичних осіб-підприємців, пов'язані з вчиненням кримінальних правопорушень».

З аналізу нормативно-правових документів вбачається велика кількість способів захисту, які класифікуються на декілька видів. Так, способи захисту прав фізичних осіб-підприємців можна поділити на такі групи:

- 1) матеріально-правові способи захисту; застосування залежить від того, які юридичні дії будуть вжиті;
- 2) процесуальні способи захисту; застосування залежить від того, які юридичні дії будуть вжиті;
- 3) універсальні способи захисту; вибір такого способу захисту залежить від того, яким є коло відносин у суспільстві;
- 4) спеціальні способи захисту; вибір такого способу захисту залежить від того, яким є коло відносин у суспільстві;

5) заходи відповідальності; ці засоби захисту поділяються на підставі застосування, виду соціального значення та виконуваної функції.

Отже, розглянемо кожну групу окремо.

1. Так, матеріально-правові способи захисту прав фізичної особи-підприємця. До таких способів захисту належать дії, направлені на захист прав фізичної особи-підприємця, не відходячи від норм матеріального права.

2. Процесуальні способи захисту, своєю чергою, є реалізацією встановлених компетенцією законодавства шляхом видання певних нормативно-правових актів, встановлюючи тим самим ті чи інші факти і права фізичних осіб-підприємців.

3. Універсальні способи захисту є реалізацією фізичними особами-підприємцями заходів для захисту власних прав та інтересів, передбачених законодавством.

4. Спеціальні способи захисту фізичних осіб-підприємців направлені на захист індивідуальних цивільних прав. До таких способів належать позови щодо витребування процентів за використання фізичними особами чужих грошових коштів.

5. Заходи відповідальності направлені на поновлення прав фізичної особи-підприємця шляхом позбавлення певного права та обов'язків зловмисника. Наприклад, до таких способів захисту можна віднести компенсацію збитків чи завданої шкоди, сплату неустойки.

Законодавством України передбачено, що фізична особа-підприємець може використати наступні варіанти захисту своїх порушених прав:

- право на попереджувальний захист – вжиття певних заходів, направлених на вирішення виниклого конфлікту без судового процесу, тобто без позову до суду. Іншими словами, такий спосіб захисту в літературі називається медіацією. Також сюди можна віднести вжиття таких охоронюваних заходів, як підписання протоколу розбіжностей, перемовини, подання скарги до відповідних контролюючих органів;

- право на судовий захист, що гарантує фізичній особі-підприємцю Конституція України. Тобто якщо фізична особа-підприємець вважає, що його права було порушено, він може подати позов до суду. Під час судового розгляду позову фізичної особи-підприємця останній може самостійно відстоювати свої права або скористатися послугами адвоката.

Разом з тим, крім вищевикладеного, досить помітним кроком для захисту прав фізичних осіб-підприємців стало створення в уряді України посади бізнес-омбудсмена та Ради бізнес-омбудсмена для покращення здійснення підприємницької діяльності [52; 180], що свідчить про взятий урядом курс на підтримку бізнесу, в тому числі й на формування більш досконалої системи захисту його інтересів.

Рада бізнес-омбудсмена – незалежний, постійно діючий консультативно-дорадчий орган Кабінету Міністрів України. Рада представляє та захищає інтереси українського бізнесу в державних органах.

Бізнес-омбудсмен здійснює усі заходи, направлені на досудове врегулювання виниклих між фізичною особою-підприємцем та органами державної влади конфлікти або спори. Так, фізичні особи-підприємці можуть подати скаргу до бізнес-омбудсмена про порушення їх прав. Останній, своєю чергою, зобов'язаний вивчити інформацію, подану у скарзі, протягом певного часу, винести відповідне питання на Раду бізнес-омбудсмена та про результати розгляду сповістити фізичну особу-підприємця. Відмова від розгляду скарги та не вирішення питання, викладеного у скарзі, має бути вмотивованим.

Що ж до питання захисту прав фізичних осіб-підприємців при порушенні організаційних цивільних прав при створенні, реєстрації та при припиненні підприємницької діяльності фізичної особи-підприємця, виникають деякі проблеми. По-перше, майнове право при набутті статусу фізичної особи-підприємця. По-друге, різноманітні немайнові права, до яких належать авторське право та право інтелектуальної власності [59].

При набутті або припиненні статусу фізичної особи-підприємця виникають конфлікти з фондами, податковою службою тощо. З юридичної точки зору, захист фізичної особи-підприємця пов'язаний з правами людини як фізичної особи. При вирішенні складних конфліктів з порушення прав та інтересів фізичної особи-підприємця останнім потрібна кваліфікована юридична допомога для захисту та поновлення їх порушених прав та інтересів.

Юридичний захист фізичних осіб-підприємців має свої особливості, бо конкретних законодавчих актів з регулювання прав фізичних осіб-підприємців на сьогодні в Україні недостатньо, а точніше, геть не має. Тому для захисту своїх прав фізичній особі-підприємцю необхідно керуватися тими законодавчими актами, які вже існують. Тут позитивним є лобіювання створення єдиного законодавчого акту щодо захисту прав фізичних осіб-підприємців.

Ще одним із засобів захисту прав та інтересів фізичних осіб-підприємців є страхування підприємницьких ризиків. Необхідність страхування обумовлена наявною ймовірністю настання надзвичайних ситуацій і необхідністю виділення частини суспільного продукту для фінансування запобіжних і захисних заходів. В умовах ринкової економіки роль страхування зростає, оскільки підвищується відповідальність суб'єктів господарювання та підприємницької діяльності за забезпечення безперервності процесу виробництва при настанні непередбачених подій.

Значення страхування полягає в тому, що воно надає всім страхувальникам гарантії відшкодування збитків при настанні надзвичайних подій. Страхування можна розглядати як метод відшкодування збитків, яких зазнала фізична особа-підприємець. В основі цього методу лежить фінансування відшкодування втрат коштами страхового фонду, що перебуває у віданні страхової організації.

Страхування – це система фінансових відносин між суб'єктами таких відносин з приводу формування і використання цільових фондів грошових

коштів, призначених для попередження, локалізації та подолання негативних наслідків надзвичайних подій, відшкодування нанесеного ними збитку [185].

Відповідно до визначення, наданого Законом України «Про страхування», «Страхування – це вид цивільно-правових відносин щодо захисту майнових інтересів фізичних осіб та юридичних осіб у разі настання певних подій (страхових випадків), визначених договором страхування або чинним законодавством, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати фізичними особами та юридичними особами страхових платежів (страхових внесків, страхових премій) та доходів від розміщення коштів цих фондів» [145; 172].

Об'єктом страхування підприємницьких ризиків є потенційна можливість втрати доходів страхувальника (наприклад, упущена вигода через невдалі угоди тощо).

За формою проведення називають обов'язкове і добровільне страхування. Обов'язкове страхування запроваджується з ініціативи держави, яке у формі закону встановлює види, умови і порядок внесення юридичними та фізичними особами коштів до страхових фондів з метою забезпечення реалізації громадських інтересів. Обов'язкове страхування встановлюється законом, згідно з яким страховик зобов'язаний застрахувати відповідні об'єкти, а страхувальники – вносити страхові платежі. Добровільне страхування відбувається на підставі добровільно договору, що укладається між страхувальником і страховиком.

Сьогодні страхова послуга набирає вигляду простого і зрозумілого продукту за доступною ціною. Страховиком є юридична особа, яка створена для здійснення страхової діяльності та має ліцензію на здійснення страхової діяльності.

Фізична особа-підприємець має право укласти зі страховиком письмовий договір страхування, вступити в конкретні страхові відносини і сплачувати страхові внески.

Страхування здійснюється на підставі заяви, наданої страховику за встановленою формою. Складається опис майна із зазначенням вартості майна в двох примірниках, акт огляду майна представником страховика; ці документи прикладаються до заяви і є невід'ємною частиною договору страхування. На підтвердження укладення договору страхування страховик видає страхувальникові страхове свідоцтво (поліс) після отримання страхових внесків або першої їх частини. Поліс видається протягом трьох днів після надходження страхових внесків на рахунок страховика. Сплата страхових внесків може проводитися одноразово і в розстрочку (якщо договір на рік). Договір страхування набирає чинності при сплаті страхових внесків. Найчастіше договір укладається на рік, але може й на менший або більший термін.

При настанні страхового випадку страхувальник зобов'язаний вжити необхідних заходів з метою зменшення збитків застрахованого майна і повідомити страховика про настання страхового випадку протягом доби усно (по телефону) і протягом трьох діб підтвердити письмово. Повідомляється також відповідним органам (поліція, аварійні служби тощо). Представник страховика складає на місці страховий акт; за заявою страхувальника і відповідно до договору здійснюється страхова виплата.

ВИСНОВКИ

1. Складність формування повноцінної нормативної бази підприємницької діяльності полягає в тому, що, по-перше, в Україні після багаторічного панування планової економіки, по суті, було втрачено практичний досвід підприємництва, а по-друге, питання приватної підприємницької діяльності були надовго повністю вилучені з предмета регулювання цивільного права. У такій ситуації необхідно також враховувати самобутність розвитку українського суспільства і законодавства та вельми зважено підходити до запозичення із законодавства зарубіжних країн тих чи інших норм, що регулюють підприємницьку діяльність.

2. Забезпечення реальної можливості фізичних осіб-підприємців здійснювати цивільні права і виконувати обов'язки – один із найбільш актуальних напрямків реалізації державної влади. Правова політика в економічній сфері – це законодавчо встановлена і заснована на національній юридичній доктрині, комплексна, послідовна і стабільна діяльність держави, спрямована на формування ефективного механізму реалізації та захисту цивільних прав, виконання обов'язків. Мета реформування полягає в забезпеченні суб'єктів права реальною можливістю здійснення їхніх цивільних правомочностей за допомогою послідовно організованих юридичних дій і засобів, захисту законних інтересів фізичних осіб-підприємців, а також створення цілісної системи правового регулювання цивільних та економічних відносин.

3. Надано визначення категорії «фізична особа-підприємець». Щоб уникнути невідповідностей і негативних наслідків у правотворчому і правозастосовному процесі, фізичну особу-підприємця в чинному законодавстві необхідно визначати як самостійну, ініціативну, засновану на особистому ризику підприємницьку діяльність дієздатної фізичної особи, зареєстровану в установленому законом порядку без статусу юридичної особи, спрямовану на отримання прибутку за рахунок виробництва, використання майна, продажу товарів, надання послуг та виконання робіт.

4. Пропонується доповнити главу 5 ЦК України статтею 50-1 в такій редакції: «Стаття 50-1. Фізична особа-підприємець, визначення та права.

1. Фізична особа-підприємець – дієздатна фізична особа, громадянин України, яка зареєстрована в установленому законом порядку без статусу юридичної особи та здійснює самостійну, ініціативну, засновану на особистому ризику підприємницьку діяльність, спрямовану на отримання прибутку за рахунок виробництва, використання майна, продажу товарів, надання послуг та виконання робіт.

2. Фізична особа-підприємець має майнові, фінансові, трудові та соціальні права:

2.1. фізична особа-підприємець має право розпоряджатись особистим майном та використовувати спільне майно, набуте в процесі здійснення підприємницької діяльності;

2.2. фізична особа-підприємець має право на здійснення підприємницької діяльності з використанням праці до 10 найманих та офіційно оформлених за трудовим договором робітників, за умови, якщо обсяг річного доходу фізичної особи-підприємця від підприємницької діяльності не перевищує 1,5 млн грн;

2.3. фізична особа-підприємець має право вступати у трудові відносини з необмеженою кількістю ненайманих працівників, за умови, якщо обсяг річного доходу фізичної особи-підприємця від підприємницької діяльності не перевищує 5 млн грн;

2.4. фізична особа-підприємець здійснює свою підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом, з урахуванням балансу приватних, суспільних і державних інтересів».

5. Надано визначення категорії «підприємницька діяльність». Підприємницька діяльність – це діяльність суб'єкта цивільних відносин (фізичної або юридичної особи), визнаного дієздатним і зареєстрованого відповідно до положень законодавства України, який здійснює самостійно, на власний розсуд і ризик, систематичну діяльність, пов'язану з вільним

розпорядженням та управлінням належним йому майном, виробленням продукції, наданням певних, не заборонених законодавством послуг, на підставі відповідних договорів, для отримання прибутку, та права якого захищені законодавством України.

6. Запропоновано внести доповнення до п. 4 ч. 1 ст. 3 ЦК України «Загальні засади цивільного законодавства» та викласти її у такій редакції:

«Стаття 3. Загальні засади цивільного законодавства.

1. Загальними засадами цивільного законодавства є:
1) неприпустимість свавільного втручання у сферу особистого життя людини; 2) неприпустимість позбавлення права власності, крім випадків, встановлених Конституцією України та законом; 3) свобода договору; 4) свобода підприємницької діяльності, яка не заборонена законом; 5) судовий захист цивільного права та інтересу; 6) справедливість, добросовісність та розумність».

7. Зроблено висновок, що правовий статус фізичної особи-підприємця відрізняється від правового статусу інших суб'єктів господарювання тим, що він невіддільний від його носія. Цей статус може розглядатися у вузькому і широкому значеннях. У вузькому сенсі розуміється як частина правового статусу громадян (фізичних осіб), а в широкому – як правовий статус громадян (фізичних осіб), які займаються підприємницькою діяльністю.

8. У чинному законодавстві України недостатньо регламентуються права й обов'язки фізичних осіб-підприємців, котрі виступають як афілійовані особи. У зв'язку з цим пропонується визначити коло прав і обов'язків фізичної особи-підприємця в договірному порядку і залежно від правового статусу особи.

9. Метою державного регулювання підприємницької діяльності має бути досягнення балансу приватних і публічних інтересів. Для забезпечення останнього слід використовувати методи стимулювання, які сприяли б поєднанню інтересів держави, суспільства та фізичних осіб-підприємців. З метою ефективного правового забезпечення діяльності фізичних осіб-

підприємців є необхідним застосувати систему економіко-правових показників (податок, кредит, ціна, пільги тощо), які стимулюють отримання прибутку і зниження ризиків порушення зобов'язань. Економіко-правові стимули слід відобразити в законодавстві України, а також, за можливості, – у змісті договірних зобов'язань.

10. Обґрунтовується думка, що в разі безвинної відповідальності фізичної особи-підприємця, за наявності протиправності та причинного зв'язку між дією і подальшим результатом, ризик виступає суб'єктивною умовою відповідальності.

11. Враховуючи положення цивільного законодавства України, відносини, в яких присутні ознаки організаційних цивільних відносин, вбачаються: при наділенні громадянина ім'ям; при державній реєстрації громадянина як фізичної особи-підприємця; при банкрутстві фізичної особи-підприємця; при обмеженні дієздатності неповнолітнього; при визнанні фізичної особи недієздатною; при обмеженні цивільної дієздатності громадянина. Окреслені відносини пов'язані з забезпеченням правосуб'єктності фізичних осіб-підприємців, так чи інакше стосуються визначення правового статусу суб'єктів цивільних відносин, тому доцільніше об'єднати їх в одну загальну групу організаційних відносин. У дослідницьких цілях пропонується визначити цю групу організаційних відносин як «статусні організаційні відносини».

12. Ознаки організаційних відносин вбачаються: при державній реєстрації прав на нерухомі речі; при ухиленні від нотаріального посвідчення або державної реєстрації правочину; при застосуванні позовної давності; при початку строку позовної давності після переривання перебігу позовної давності. Такі організаційні відносини спрямовані на визначення правового режиму об'єктів цивільних прав і угод, їх пропонуємо позначити як «режимні організаційні відносини».

Виокремлені статусні та режимні організаційні відносини є базовими організаційними відносинами і повноправними цивільно-правовими

відносинами. Саме базові організаційні відносини вважаємо самостійними і незалежними цивільно-правовими відносинами, які потребують цілісного осмислення і доктринального визнання.

Суб'єкти цивільного права, зокрема фізичні особи-підприємці, можуть мати не тільки майнові потреби, а й особистий організаційний інтерес. При цьому організація правовідносин є таким же благом, як і будь-яка майнова потреба, тому цілком обґрунтовано є приводом для вступу в організаційні відносини. Враховуючи, що майновий інтерес і організаційна потреба – це два самостійних блага, майнові та організаційні правовідносини не можуть збігатися і є самостійними цивільними правовідносинами.

13. Суттєвою особливістю, не властивою цивільно-правовим відносинам, є імперативний характер норм, які регулюють організаційні відносини. На наш погляд, це не применшує цивільно-правової сутності вказаних відносин і не має вважатися винятком із загального правила про диспозитивний метод правового регулювання. Вважаємо, що імперативне регулювання, яке втілюється в цивільному праві багато в чому за допомогою організаційних відносин, це закономірний і необхідний засіб закріплення основних інститутів цивільного права – правового статусу учасників цивільного і правового режиму об'єктів цивільних прав і правочинів. З огляду на те, що суб'єкти цивільного права є обов'язковими учасниками інших цивільних правовідносин, а об'єкти – невід'ємним їх елементом, без встановлення єдиних вимог до базових одиниць всього цивільного права неможливо забезпечити стабільні цивільні правовідносини.

14. При охороні цивільно-правових інтересів фізичних осіб-підприємців здійснюється вплив цивільного права на організаційні відносини. Зазначені цивільні відносини фізичних осіб-підприємців спрямовані на впорядкування (нормалізацію) майнових або немайнових (організаційних) відносин фізичних осіб-підприємців. У структурі таких соціальних зв'язків серед безлічі юридично захищених правових інтересів слід виокремити активний інтерес, спрямований на зміну правового статусу.

Відповідно, опосередковуючий його цивільно-правовий інтерес є формою реалізації регулятивної функції цивільного права, в тому числі представляє головну рису цивільно-правового методу – правову ініціативу.

15. Як юридично чинний захід можливої поведінки фізичної особи-підприємця, правоочікування розміщується в організаційних цивільних правовідносинах, результатом реалізації чого є виникнення і розвиток речових, зобов'язальних та інших правових відносин фізичних осіб-підприємців. У зазначених організаційних правовідносинах фізичній особі-підприємцю шляхом фіксації його правоочікувань забезпечено можливості з підготовки до участі в організаційних цивільно-правових відносинах, у тому числі й суб'єктивні цивільні права (обмежені речові, зобов'язальні, секундарні).

16. При визначенні категорії «підприємницька діяльність» можна назвати п'ять основних складових такої діяльності: 1) самостійна діяльність (здійснювана за власним бажанням і у власних інтересах); 2) діяльність, здійснювана в цивільних правовідносинах від свого імені, на власний ризик і під власну майнову відповідальність; 3) діяльність, спрямована на систематичне отримання прибутку; 4) отримання прибутку, яке відбувається від використання та управління майном, продажу речей вироблених, перероблених або придбаних для продажу, а також від надання послуг; 5) послуги, призначені для реалізації іншим особам.

17. Категорія правового захисту є багатогранною, на нашу думку, правовий захист у цивільному праві можна визначити як безпосереднє запобігання порушенню права чи інтересу в разі наявності реальної загрози такого порушення, припинення вже розпочатого порушення, відновлення порушених прав, усунення інших перешкод для здійснення прав і задоволення інтересів як результат застосування спрямованих на це цивільно-правових заходів самою уповноваженою особою або уповноваженим органом.

18. Обмеження, впроваджені через COVID-19 та спрямовані на збереження здоров'я людей, дуже негативно вплинули на стан мікро – та малого бізнесу, який здійснюють фізичні особи-підприємці. Зважаючи на проблеми, що виникли через коронавірус у діяльності більшості організацій та підприємств, у тому числі й фізичних осіб-підприємців, уряд України вжив деякі законотворчі кроки і щодо допомоги малому підприємництву, зокрема було запроваджено певні програми: «Підтримка малого і середнього бізнесу», «Підтримка агробізнесу», «Інформаційна підтримка бізнесу», «Податкові преференції», «Кредитні канікули» тощо.

19. З метою мінімізації та подолання негативних наслідків протиепідемічних заходів, запроваджених з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, пропонується: надати цілеспрямовану підтримку фізичним особам-підприємцям і співробітникам тих сфер, які зазнали найбільших втрат під час карантину; запровадити механізм компенсації відсотків за кредитами, строк сплати яких припадає на період, що закінчується останнім числом місяця, в якому завершується дія карантину; розробити стратегію економічного оздоровлення після виходу з карантину, яка базуватиметься на принципах гендерної рівності, недискримінації та уповноваження фізичних осіб як на передумовах стійкої посткризової економіки; ухвалити державну програму на підтримку розвитку підприємництва та надання відповідної інституційної допомоги; запровадити систему збору даних щодо потреб фізичних осіб-підприємців у навчанні на всіх етапах (від початку діяльності підприємства до стрімкого зростання).

20. Для подолання наслідків пандемії COVID-19 та запобігання поширенню кризового стану фізичним особам-підприємцям пропонується: максимально швидко адаптуватися до нових викликів в умовах світової пандемії; інтенсивно працювати над цифровими стратегіями, щоб адаптуватися до нових форм споживання та інших наслідків пандемії; присутність у ІТ-форматі допоможе в боротьбі за нові проєкти, контракти,

партнерські відносини та можливості; перевести певні процеси бізнесу в онлайн-режим за допомогою використання ІТ-технологій; зробити переоцінку фінансування; тимчасово переорієнтувати бізнес у ІТ-формат; розробити нову стратегію розвитку, враховуючи поточну ситуацію; зосередитися на тій галузі, яка є найприбутковіша для фізичних осіб-підприємців.

21. Вважається доцільним запропонувати: надати цілеспрямовану підтримку фізичним особам-підприємцям та співробітникам тих сфер, які зазнали найбільших втрат під час карантину; запровадити механізм компенсації відсотків за кредитами, строк сплати яких припадає на період, що закінчується останнім числом місяця, в якому завершується дія карантину; розробити стратегію економічного оздоровлення після виходу з карантину, яка базуватиметься на принципах гендерної рівності, недискримінації та уповноваження фізичних осіб як передумов стійкої посткризової економіки; ухвалити державну програму на підтримку розвитку підприємництва та надання відповідної інституційної допомоги; запровадити систему збору даних щодо потреб фізичних осіб-підприємців у навчанні на всіх етапах (від початку діяльності підприємства до стрімкого зростання).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Абрамова Є. Н., Аверченко Н. Н., Байгушева Ю. В. Гражданское право : учеб. : в 3-х т. / под ред. А. П. Сергеева. Москва : РГ Пресс, 2010. Т. 1. Ч. 1. 1008 с.
2. Агарков М. М. Обязательство по советскому гражданскому праву. Избранные труды по гражданскому праву : в 2 т. / сост. В. А. Белов. Москва, 2002. Т. 1. 385 с.
3. Агарков М. М. Ценность частного права. Избранные труды по гражданскому праву : в 2 т. / сост. В. А. Белов. Москва : Статут, 2012. Т. 1: *Социальная ценность частного права и отдельных институтов общей части гражданского права*. 428 с.
4. Адміністративне право України : у 2 т. Т. 1. Загальне адміністративне право. Академічний курс : підруч. / В. В. Галуцько, В. І. Олефір, Ю. В. Гридасов [та ін.] Київ : ХМД, 2013. 396 с.
5. Актуальні проблеми приватного права : матер. міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 92-й річниці з дня народж. д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР В. П. Маслова, 28 лют. 2014 р. Харків, 2014. 376 с.
6. Алексеев С. С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве. Москва : Юрид. лит., 1966. 187 с.
7. Аналіз господарської діяльності : навч. посіб. / за заг. ред. І. В. Сімоненко, Т. Д. Косової. Київ : Центр учбової літератури, 2013. 384 с.
8. Антонюк О. І. Право учасників цивільних правовідносин на самозахист : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2004. 212 с.
9. Антонюк О. І. Співвідношення категорій «правовий захист» і «правова охорона». *Вісник Луганської академії внутрішніх справ МВС ім. 10-річчя незалежності України*. 2003. Вип. 2. С. 24–35.
10. Ануфрієва О. Л., Пальчевська Т. Г., Лагоцька Г. М. Підприємницька діяльність : навч. посіб. / за наук. ред. О. Л. Ануфрієвої. Івано-Франківськ : Лілея НВ, 2014. 304 с.

11. Аушева О. В. Захист прав суб'єктів господарювання від порушень органами державної влади : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04 / НАН України ; Ін-т екон.-прав. досліджень. Донецьк, 2007. 18 с.
12. Бейцун І. В. Об'єднання юридичних осіб в цивільному праві: порівняльно-правовий аналіз : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2006. 18 с.
13. Бірюков І. А., Заїка Ю. О. Цивільне право України. Загальна частина : навч. посіб. Київ : КНТ, 2006. 480 с.
14. Блащук Т. В. Організаційна єдність як ознака юридичної особи. *Підприємництво, господарство і право*. 2005. № 10. С. 41–45.
15. Блащук Т. В. Особливості участі юридичних осіб публічного права у цивільних правовідносинах. *Приватне право і підприємництво*. 2009. Вип. 8. С. 51–56.
16. Борисова В. І. Корпорація – організаційно-правова форма корпоративних відносин. *Альманах цивілістики* : зб. ст. / за ред. Р. А. Майданіка. Київ : Всеукр. асоціація видавців «Правова єдність», 2008. Вип. 1. С. 249–269.
17. Борисова В. І., Казанцев С. До проблеми корпоративних прав учасників підприємницьких товариств. *Вісник Академії правових наук України*. 2007. № 4. С. 133–140.
18. Бровченко Т. І. Установчі документи юридичних осіб за законодавством України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Нац. юрид. ун-т ім. Я. Мудрого. Харків, 2015. 230 с.
19. Веретенникова О. В., Гордієнко С. В. Зміст інтелектуального підприємництва. *Економіка будівництва і міського господарства*. 2016. Т. 12. № 3. С. 127–133.
20. Вінник О. М. Господарські товариства і виробничі кооперативи: правове становище. Київ : Товариство «Знання» КОО, 1998. 309 с.

21. Вінник О. М. Публічні та приватні інтереси в господарських товариствах: проблеми правового забезпечення : монографія. Київ : Атіка, 2003. 352 с.
22. Віхров О. П. Організаційно-господарські правовідносини : монографія. Київ : вид. дім. «Слово», 2008. 512 с.
23. Воротинцева І. В. Державна реєстрація юридичних осіб: деякі питання цивільно-правового регулювання. *Часопис цивілістики*. 2018. Вип. 29. С. 72-77. URL: <http://chascyvil.onua.edu.ua/index.php/chc/article/view/252>
24. Воротинцева І. В. До питання про ефективність діючого законодавства щодо регулювання порядку державної реєстрації фізичних осіб-підприємців. *Цивілістичні проблеми колізії приватних та публічних інтересів в умовах пандемії COVID-19* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 13 листопада 2020 р.). Одеса : Фенікс, 2020. С. 66–68.
25. Воротинцева І. В. До питання про законодавче регулювання надання електронних послуг (в контексті електронної реєстрації бізнесу). *Римське приватне право: здобутки європейські та глобальні* : матеріали Міжнар. колоквиуму (м. Одеса, 27 жовтня 2018 р.). Одеса : Фенікс, 2018. С. 100–102.
26. Воротинцева І. В. До питання про обов'язковість здійснення функцій державного реєстратора нотаріусом під час нотаріального посвідчення деяких правочинів. *Рекодифікація цивільного законодавства і система права України у контексті євроінтеграційних процесів* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 8–9 листопада 2019 р.). Одеса : Фенікс, 2019. С. 269–272.
27. Воротинцева І. В. До питання про оновлення законодавства щодо регулювання цивільних правовідносин в сфері підприємницької діяльності фізичної особи-підприємця. *Інформаційні технології в умовах оновлення цивільного законодавства* : матеріали Всеукр. круглого столу (м. Одеса, 13

червня 2020 р.). Одеса : Фенікс, 2020. С. 66–68. URL: <https://hdl.handle.net/11300/13146>

28. Воротинцева І. В. До питання про порядок державної реєстрації фізичних осіб-підприємців. *Актуальні проблеми прав людини, держави та вітчизняної правової системи* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 2–3 квітня 2021 р.). Дніпро, 2021. С. 25–28.

29. Воротинцева І. В. До питання про розуміння категорії «правовий захист» в цивільному праві. *Правове життя сучасної України* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 вересня 2018 р.). Одеса : Гельветика, 2018. С. 450–452. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/11225>

30. Воротинцева І. В. Електронна реєстрація бізнесу: сучасний стан і перспективи розвитку. *Часопис цивілістики*. 2017. Вип. 26. С. 107–110. URL: <http://chascyvil.onua.edu.ua/index.php/chc/article/view/300>

31. Воротинцева І. В. Загальна характеристика цивільних організаційних правовідносин за участю ФОП. *Правове життя сучасної України* : у 3 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.) / відп. ред. М. Р. Аракелян. Одеса : Гельветика, 2020. Т. 3. С. 459–462. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/13405>

32. Воротинцева І. В. ІТ та реєстрація юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців. Публічні закупівлі через електронну систему ProZorro, Процедури закупівель за допомогою ProZorro. *ІТ-право: теорія та практика* : навч. посіб. / за заг. ред. Є. О. Харитонова, О. І. Харитонові. Одеса : Фенікс, 2017. С. 169–176; 261–273.

33. Воротинцева І. В. Особливості державної реєстрації ФОП в умовах боротьби з коронавірусною інфекцією Covid-19. *Проблеми правового регулювання цивільних відносин в умовах COVID-19* : матеріали Всеукр. наук.-практ. онлайн конф. (м. Одеса, 23 квітня 2020 р.). Одеса, 2020. С. 108–110. URL:

<http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/12616/збірник%20онлайн%20конференції%20Burl.pdf?sequence=3&isAllowed=y>

34. Воротинцева І. В. Правове регулювання договору закупівлі за результатами тендерних процедур за допомогою Prozorro. *Цивілістика в інформаційному суспільстві* : матеріали Всеукр. круглого столу (м. Одеса, 17 травня 2019 р.). Одеса : Фенікс, 2019. С. 54-57.

35. Воротинцева І. В. Функції державного реєстратора при електронній реєстрації бізнесу. *ІТ-право та цифрове суспільство* : матеріали Всеукр. конф. (м. Одеса, 24 листопада 2017 р.). Одеса : Юридична література, 2017. С. 38–40.

36. Воротинцева І. В. Щодо визначення концепції розвитку законодавчого регулювання цивільних правовідносин в сфері підприємницької діяльності фізичних осіб-підприємців. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 1. С. 154-156. URL: <http://pap-journal.in.ua/wp-content/uploads/2020/08/1-1.pdf>

37. Воротинцева І. В. Щодо визначення поняття ФОП як суб'єкта цивільного права. *Юридичний вісник*. 2020. № 1. С. 280-284. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/15956>

38. Воротинцева І. В. Щодо визначення поняття цивільних організаційних правовідносин за участю ФОП за цивільним законодавством України. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2020. Вип. 1. Ч. 3. С. 43–47. URL: https://journal-vjhr.sk/wp-content/uploads/2021/01/Vyshegrad-1_2020_Tom-3.pdf

39. Воротинцева І. В. Щодо окремих питань цивільно-правового статусу фізичної особи-підприємця. *Римське право і сучасність: актуальна проблема «Від римського приватного права до ІТ права»* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 травня 2018 р.). Одеса : Фенікс, 2018. С. 134–137.

40. Воротинцева І. В. Щодо розгляду питань порядку державної реєстрації фізичних осіб-підприємців. *Juris Europensis Scientia*. 2021. № 2. С. 34–38. URL: <http://chernvisn.onua.edu.ua/index.php/chern/article/view/200>

41. Гайворонський В. Інститут юридичної особи в проєкті цивільного кодексу України. Проблеми цивільного права і процесу. *Вісник Академії правових наук України*. 2000. № 2 (21). С. 89–96.
42. Гамбаров Ю. С. Курс гражданского права. Часть общая. Санкт-Петербург : Типография М. М. Стасюлевича, 1911. Т. 1. 793 с.
43. Головань І. В. Правова робота у механізмі захисту прав суб'єктів господарювання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04 / Ін-т екон.-прав. дослідж. Донецьк, 2003. 216 с.
44. Гонгало Б. М. Предмет гражданского права. *Проблемы теории гражданского права: институт частного права*. Москва : Статут, 2003. 128 с.
45. Господарське право : підруч. / О. П. Подцерковний, В. Г. Олюха, О. О. Квасніцька [та ін.] ; за ред. О. П. Подцерковного. 3-тє вид., доп. і перероб. Одеса : Фенікс, 2018. 612 с.
46. Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18. Ст. 144.
47. Гражданское право : учеб. : в 3 т. / под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. 6-е изд., перераб. и доп. Москва : Проспект, 2005. Т. 1. 776 с.
48. Гринько П. Теорії секундарних прав у доктрині цивільного права. *Вісник академії правових наук України*. 2010. № 2. С. 207–216.
49. Грущинський І. М., Кравчук В. М Пограничний Є. П. Державна реєстрація суб'єктів підприємницької діяльності : наук.-практ. посіб. Львів : Престиж-Інформ, 2000. 268 с.
50. Давидова І. В. «Правочин» в цивільному праві та законодавстві. *Правове життя сучасної України* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 16–17 трав. 2013 р.). Одеса, 2013. Т. 2. С. 572–573.
51. Давидова І. В., Резніченко С. В. До питання про підвищення ролі електронного підпису в умовах карантину. *Епідемії в Європі і право: від Риму до COVID-19* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 12 червня 2020 р.) / за заг. ред. Є. О. Харитонова. Одеса : Фенікс, 2020. С. 17–21.

52. Деякі питання діяльності Ради бізнес-омбудсмена : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.08.2019 р. № 652-р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/652-2019-%D1%80#Text> (дата звернення: 16.01.2022).

53. Деякі питання надання одноразової матеріальної допомоги застрахованим особам, які можуть втратити доходи у разі повної заборони сфери їх діяльності внаслідок посилення обмежувальних протиепідемічних заходів, запроваджених з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2 : Постанова Кабінету Міністрів України від 09.12.2020 р. № 1233. *Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/deyaki-pitannya-nadannya-odnorazovoyi-materialnoyi-dopomogi-zastrahovanim-osobam-yaki-mozhut-vtratiti-dohodi-1233-091220> (дата звернення: 03.01.2021).

54. Дзера І. О. Цивільно-правові засоби захисту права власності в Україні. Київ : Юрінком Інтер, 2001. 255 с.

55. Дзера О. В., Дзера І. О. Способи захисту цивільних прав та інтересів у сучасному цивільному праві України. *Актуальні проблеми приватного права України* : зб. ст. до ювілею д-ра юрид. наук, проф. Н. С. Кузнецової. Київ : ПрАТ «Юридична практика», 2014. С. 127–152.

56. Дюк А. А. Підприємництво та визначення його характеристик як соціальної організації. *Економіка, фінанси, облік та право: стратегічні пріоритети розвитку в умовах глобалізації* : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Полтава, 20 квітня 2019 р.). Полтава : ЦФЕНД, 2019. Ч. 2. С. 16–17.

57. Егоров Н. Д. Гражданско-правовое регулирование общественных отношений: единство и дифференциация. Ленинград : изд-во Ленингр. ун-та, 1988. 176 с.

58. Жирко С. О. Проблеми розвитку малого та середнього підприємництва в Україні. *Державне будівництво*. 2007. № 1 (2).

URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2007_1%282%29__40 (дата звернення: 29.01.2022).

59. Жорнокуй В. Г. Немайнові права учасників господарських товариств : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2012. 196 с.

60. Жорнокуй Ю. М. Проблемні питання визначення поняття «корпорація» та її ознак. *Підприємництво, господарство і право*. 2009. № 8. С. 28–32.

61. Иоффе О. С. Избранные труды по гражданскому праву. Из истории цивилистической мысли. Гражданское правоотношение. Критика теории «хозяйственного права». Москва : Статут, 2000. 777 с.

62. Иоффе О. С. Развитие цивилистической мысли в СССР. Ленинград : изд-во Ленингр. ун-та, 1975. Ч. 1. 160 с.

63. Иоффе О. С. Развитие цивилистической мысли в СССР. Ленинград : изд-во Ленингр. ун-та, 1975. Ч. II. 1978. 178 с.

64. Избаш О. О. Організаційні цивільні правовідносини, що виникають при здійсненні авторських прав : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 ; Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2013. 20 с.

65. Карпюк Г. І. Основи підприємництва : навч. посіб. для здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/pto/2021/04/19/Osnovy%20pidpryyemnytstva.pdf> (дата звернення: 19.11.2021).

66. Катренко А. А. Визначення юридичної природи інтересу у цивільному праві України. *Пріоритет розвитку юридичних наук у XXI столітті* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 12–13 квітня 2019 р.). Одеса : ГО «Причорноморська фундація права», 2019. С. 96–98.

67. Катренко А. А. Інтерес як категорія цивільного права. *Часопис цивілістики*. 2018. Вип. 29. С. 97–101.

68. Катренко А. А. Структура охороняемого законом інтересу як правовий аспект. *Юридичний вісник*. 2019. Вип. 3. С. 202–206.

69. КВЕД 2020 – перечень видов деятельности. *Юридический супермаркет*. URL: https://www.juridicheskij-supermarket.ua/page_kved.html (дата звернення: 29.06.2021).
70. Кикоть В. И. Особенности развития малого предпринимательства в Украине. *Культура народов Причерноморья*. 2006. № 88. С. 63–66.
71. Кирсанов К. А. Гражданско-правовое регулирование организационных отношений : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Екатеринбург, 2008. 189 с.
72. Кібенко Є. Р. Корпоративне право : навч. посіб. Харків : Еспада, 1999. 480 с.
73. Кожухарь А. Н. Право на судебную защиту в исковом производстве. Кишинев : Штиинца, 1989. 140 с.
74. Коломієць О. О. Цивільно-правове регулювання діяльності фізичної особи-підприємця : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / НАН України ; Ін-т держ. і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2003. 185 с.
75. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
76. Корпоративне право України : підруч. / В. В. Луць, В. А. Васильєва, О. Р. Кібенко, І. В. Спасибо-Фатєєва [та ін.] ; за заг. ред. В. В. Луця. Київ : Юрінком Інтер, 2010. 384 с.
77. Корпоративне управління : монографія / І. Спасибо-Фатєєва, О. Кібенко, В. Борисова ; за ред. проф. І. Спасибо-Фатєєвої. Харків : Право, 2007. 500 с.
78. Корпоративное право: Актуальные проблемы теории и практики / под. общ. ред. В. А. Белова. Москва : Юрайт, 2009. 678 с.
79. Котяш Л. П. Адміністративно-правове регулювання державної реєстрації юридичних осіб в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / НДІ публіч. права. Київ, 2017. 17 с.

80. Кравцова Т. М. Адміністративно-правові засади здійснення державної регуляторної політики в сфері господарювання : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2004. 35 с.
81. Красавчиков О. А. Гражданские организационно-правовые отношения. *Советское государство и право*. 1966. № 10. С. 53–57.
82. Красавчиков О. А. Организационные гражданско-правовые отношения. *Антология уральской цивилистики. 1925–1989* : сб. ст. Москва : Статут, 2001. С. 112–134.
83. Красавчиков О. А. Сущность юридического лица. *Советское государство и право*. 1976. № 1. С. 47–55.
84. Лист Міністерства юстиції України від 23.01.2018 р. № 1028/8.4.3/ін-18 щодо місцезнаходження (місце проживання або іншої адреси), за якою здійснюється зв'язок з фізичною особою-підприємцем. *Офіційний сайт Південного міжрегіонального управління Міністерства юстиції (м. Одеса)*. URL: <https://just.odessa.gov.ua/?view=cat&category=417> (дата звернення: 04.04.2021).
85. Ліцензування господарської діяльності / упоряд.: С. Береславський, С. Сегеда. Київ, 2001. 80 с.
86. Ломакин М. И., Ниязов Р. А. Оценка инновационного потенциала сотрудника проектной группы предприятия. *Наука и бизнес: пути развития*. 2013. № 11 (29). С. 95–99.
87. Мазур О. С. Цивільне право України : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 384 с.
88. Максимейко Н. А. Русская правда и литовско-русское право. Киев : Тип. С. В. Кульженко, 1904. 14 с. Отт. из сборника статей по истории права, изд. под ред. М. Ясинского в честь М. Ф. Владимирского-Буданова.
89. Марущак Я. С. Правова природа корпоративних відносин: сутність та ознаки. *Часопис цивілістики*. 2016. С. 63–67.

90. Нагребельний В. П. Представництво. *Юридична енциклопедія* : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.] Київ : «Укр. енцикл.», 1998. Т. 1: А–Г. 672 с.
91. Науково-практичний коментар Житлового кодексу України. Станом на 04.05.2018 р. / за заг. ред. Д. В. Журавльова. Київ : ВД «Професіонал». 2018. 304 с.
92. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України / за заг. ред. В. І. Бобрика. Київ : Центр учбової літератури, 2016. 784 с.
93. Невзгодина Е. Л. Представительство по советскому гражданскому праву : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Свердловск, 1975. 208 с.
94. О поддержке малых и средних предприятий (пересмотренный проект) : Доклад Комитета по законодательству Национального народного конгресса о пересмотре Закона Китайской Народной Республики / Всекитайское собрание народных представителей. URL: http://www.npc.gov.cn/npc/xinwen/2017-09/01/content_2028105.htm (дата звернення: 07.01.2021).
95. Он-лайн Будинок Юстиції. URL: <https://online.minjust.gov.ua/>
96. Основи підприємництва: культура, технологія, відповідальність : навч. посіб. для студ., асп., викл. вишів та всіх підприємців / Г. М. Захарчин, О. В. Юринець. Київ : Знання, 2011. 254 с.
97. Пацурківський Ю. П. Правовий статус колективних суб'єктів підприємницької діяльності. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 1999. Вип. 55. Правознавство. С. 44–48.
98. Петров Є. В. Адміністративно-господарське право як підгалузь адміністративного права України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2012. 398 с.
99. Питання Єдиного державного веб-порталу електронних послуг та Єдиного державного порталу адміністративних послуг : Постанова Кабінету Міністрів України від 04.12.2019 р. № 1137. *Офіційний сайт Верховної Ради*

України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1137-2019-%D0%BF> (дата звернення: 22.02.2021).

100. Підодвірна Ю. Як оформити стартап: юридична тяганина. *Studway*. URL: <http://studway.com.ua/startup-issue/>

101. Підприємницьке право : навч. посіб. / за ред. О. В. Старцева. Київ : Істина, 2006. 208 с.

102. Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2755-17> (дата звернення: 22.11.2021).

103. Подцерковний О. П. Розвиток господарсько-правового напрямку у законодавстві та науці зарубіжних країн. *Правова доктрина України : у 5 т. Т. 4.: Доктринальні проблеми екологічного, аграрного та господарського права* / Ю. С. Шемшученко, А. П. Гетьман, В. І. Андрейцев [та ін.]; за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. Харків : Право, 2013. С. 396–424.

104. Поліщук О. Новий підхід до класифікації юридичних осіб за Цивільним кодексом України. *Економіка, фінанси і право*. 2003. № 11. С. 18–22.

105. Порівняльне правознавство : підруч. / С. П. Погребняк, Д. В. Лук'янов, І. О. Биля-Сабадаш [та ін.] ; за заг. ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2012. 272 с.

106. Порядок звернення та надання у 2020 році одноразової матеріальної допомоги застрахованим особам, які можуть втратити доходи у разі повної заборони сфери їх діяльності внаслідок посилення обмежувальних протиепідемічних заходів, запроваджених з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2 : Постанова Кабінету Міністрів України від 09.12.2020 р. № 1233. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1233-2020-%D0%BF#Text>

(Дію Постанови зупинено згідно з Постановою КМ № 328 від 07.04.2021) (дата звернення: 18.09.2021).

107. Правознавство : підруч. / за заг. ред. В. Ф. Опришка, Ф. П. Шульженка. Київ : КНЕУ, 2003. 767 с.

108. Примак Т. О. Економіка підприємства : навч. посіб. Київ : Вікар, 2002. 176 с.

109. Про акціонерні товариства : Закон України від 17.09.2008 р. № 514-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2008. № 50–51. Ст. 384.

110. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 р. № 3477-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 30. Ст. 260.

111. Про внесення змін до деяких актів Кабінету міністрів України : Постанова Кабінету Міністрів України від 26.08.2020 р. № 760. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/760-2020-%D0%BF#Text>

112. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту прав працівників та протидії застосуванню незадекларованої праці : Проект Закону України від 06.02.2019 р. *Офіційний сайт Міністерства соціальної політики*. URL: <https://www.msp.gov.ua/projects/401/?PrintVersion> (дата звернення: 25.05.2020).

113. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо підтримки платників податків на період здійснення заходів, спрямованих на запобігання виникненню та поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19) : Закон України від 17.03.2020 р. № 533-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 17. Ст. 106.

114. Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 22 липня 2020 року № 641 : Постанова Кабінету Міністрів України від 13.10.2020 р. № 956. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/956-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 18.05.2021).

115. Про внесення змін до статей 294 та 298 Податкового кодексу України (щодо спрощення започаткування підприємницької діяльності фізичними особами, які планують здійснювати таку діяльність як платники єдиного податку першої або другої групи): Пояснювальна записка до проєкту Закону України від 03.10.2019 р. № 2209. *Інформаційно-правова система ЛІГА: Закон.* URL: <https://ips.ligazakon.net/document/GI00568A> (дата звернення: 31.10.2021).

116. Про внесення змін до статей 294 та 298 Податкового кодексу України (щодо спрощення, пришвидшення та здешевлення процесу започаткування підприємницької діяльності фізичними особами, які планують здійснювати таку діяльність як платники єдиного податку першої або другої групи): Проект Закону України від 17.01.2019 р. № 9483. *Інформаційно-правова система ЛІГА: Закон.* URL: <https://ips.ligazakon.net/document/II00568A> (дата звернення: 27.03.2021).

117. Про врегулювання відносин, пов'язаних з державною реєстрацією юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань, які не мають статусу юридичної особи, в межах декількох адміністративно-територіальних одиниць: Наказ Міністерства Юстиції України від 25.11.2016 р. № 3359/5. *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1528-16#Text> (дата звернення: 17.09.2020).

118. Про встановлення карантину та запровадження обмежувальних протиепідемічних заходів з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2: Постанова Кабінету Міністрів України від 09.12.2020 р. № 1236. *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1236-2020-%D0%BF> (дата звернення: 21.07.2021).

119. Про встановлення карантину та запровадження посилених протиепідемічних заходів на території із значним поширенням гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARSCoV-2 : Постанова Кабінету Міністрів України від 22.07.2020 р. № 641. *Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npras/pro-vstanovlennya-karantinu-ta-zapr-641> (дата звернення: 13.08.2020).

120. Про господарські товариства : Закон України від 19.09.1991 р. № 1576-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 49. Ст. 682.

121. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань : Закон України від 15.05.2003 р. № 755-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 31–32. Ст. 263.

122. Про деякі питання застосування судами законодавства при вирішенні спорів про відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки : Постанова Пленуму Верховного суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 01.03.2013 р. № 4. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0004740-13/print> (дата звернення: 12.04.2021).

123. Про деякі питання практики вирішення спорів, що виникають з корпоративних правовідносин : Постанова Пленуму Вищого господарського суду України від 25.02.2016 р. № 4. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0004600-16/print> (дата звернення: 12.02.2022).

124. Про деякі питання практики застосування господарськими судами законодавства у справах, в яких заявлено вимоги про відшкодування збитків : Оглядовий лист Вищого господарського суду України від 14.01.2014 р. № 01-06/20/2014. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0020600-14> (дата звернення: 22.08.2021).

125. Про деякі питання практики застосування норм Цивільного та Господарського кодексів України : Інформаційний лист Вищого

господарського суду України від 07.04.2008 р. № 01-8/211. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v_211600-08 (дата звернення: 07.03.2021).

126. Про електронний цифровий підпис : Закон України від 22.05.2003 р. № 852-IV. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/852-15> (втратив чинність 07.11.2018 р., підстава – 2155-VIII) (дата звернення: 23.04.2021).

127. Про електронні довірчі послуги : Закон України від 05.10.2017 р. № 2155-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 45. Ст. 400.

128. Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України від 22.05.2003 р. № 851-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 36. Ст. 275.

129. Про електронну комерцію : Закон України від 03.09.2015 р. № 675-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 45. Ст. 410.

130. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 49. Ст. 2056.

131. Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2 : Постанова Кабінету Міністрів України від 11.03.2020 р. № 211. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/211-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 11.06.2021).

132. Про затвердження модельного статуту : Постанова Кабінету Міністрів України від 16.11.2011 р. № 1182. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1182-2011-п> (дата звернення: 13.02.2021).

133. Про затвердження Положення про державну реєстрацію суб'єктів підприємницької діяльності та про реєстраційний збір за державну реєстрацію суб'єктів підприємницької діяльності : Постанова Кабінету Міністрів України від 29.04.1994 р. № 276. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276-94-%D0%BF#Text>

(Постанова втратила чинність на підставі Постанови КМ № 740 (740-98-п) від 25.05.98) (дата звернення: 29.08.2021).

134. Про затвердження Порядку державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань, що не мають статусу юридичної особи : Наказ Міністерства юстиції України від 09.02.2016 р. № 359/5. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0200-16> (дата звернення: 29.01.2020).

135. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від 08.07.2010 р. № 2464-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 2–3. Ст. 11.

136. Про зовнішньоекономічну діяльність : Закон України від 16.04.1991 р. № 959-XII. *Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР)*. 1991. № 29. Ст. 377.

137. Про надання допомоги застрахованим особам на період здійснення обмежувальних протиепідемічних заходів, запроваджених з метою запобігання поширенню гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2 : Закон України від 30.03.2021 р. № 1358-IX. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1358-20#Text> (дата звернення: 27.03.2021).

138. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки : Закон України від 09.01.2007 р. № 537-V. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/537-16> (дата звернення: 17.02.2021).

139. Про підприємництво : Закон України від 07.02.1991 р. № 689-XII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1991. № 14. Ст. 168.

140. Про ратифікацію Протоколу про вступ України до Світової організації торгівлі : Закон України від 10.04.2008 р. № 250-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2008. № 23. Ст. 213.

141. Про ринки капіталу та організовані товарні ринки : Закон України від 23.02.2006 р. № 3480-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 31. Ст. 268.

142. Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні : Закон України від 22.03.2012 р. № 4618-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 3. Ст. 23.

143. Про споживчу кооперацію : Закон України від 10.04.1992 р. № 2265-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 30. Ст. 414.

144. Про Стратегію сталого розвитку України до 2030 року : Проект Закону України від 07.08.2018 р. № 9015. *Інформаційно-правовий портал ЛІГА: ЗАКОН*. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JH6YF00A?an=332> (дата звернення: 23.06.2021).

145. Про страхування : Закон України від 07.03.1996 р. № 85/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 18. Ст. 78.

146. Про судові рішення у цивільній справі : Постанова Пленуму Верховного суду України від 18.12.2009 р. № 14. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0014700-09#Text> (дата звернення: 02.09.2021).

147. Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними : Постанова Пленуму Верховного суду України від 06.11.2009 р. № 9. URL: http://pravo.ligazakon.ua/document/view/VS090583?edition=2009_11_06 (дата звернення: 22.08.2021).

148. Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи : Постанова Пленуму Верховного суду України від 27.02.2009 р. № 1. URL: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/6CC3C5489FA411CEC2257578003002D9?OpenDocument&CollapseView&RestrictToCategory=6CC3C5489FA411CEC2257578003002D9&Count=500&> (дата звернення: 03.08.2021).

149. Про схвалення Концепції розвитку системи електронних послуг в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.11.2016 р. № 918-

р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/918-2016-p> (дата звернення: 07.04.2020).

150. Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю : Закон України від 06.02.2018 р. № 2275-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 13. Ст. 69.

151. Реверчук Н. Й. Управління економічною безпекою підприємницьких структур : монографія. Львів : ЛБІ НБУ, 2004. 195 с.

152. Реєстрація фізичної особи-підприємця. URL: http://praving.kiev.ua/razdel46_ua/razdel48-11.htm

153. Реєстрація ФОП. URL: <http://www.ukrreg.com.ua/ua/struct/scho-take-fizichna-osoba-predpriemec>

154. Рибчак В. І. Світовий досвід державного регулювання підприємств малого бізнесу. *Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України*. 2010. Вип. 16.1. С. 235–238.

155. Ромовська З. В. Українське цивільне право. Загальна частина : підруч. 2-ге вид., допов. Київ : Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2009. 594 с.

156. Руководство ЮНСИТРАЛ для законодательных органов по вопросам законодательства о несостоятельности / Комиссия ООН по праву международной торговли (ЮНСИТРАЛ). URL: https://uncitral.un.org/ru/texts/insolvency/legislativeguides/insolvency_law. (дата звернення: 15.05.2020).

157. Саніахметова Н. О. Регулювання підприємницької діяльності в Україні (організаційно-правові аспекти) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Одеса, 1998. 34 с.

158. Свердлык Г. А. Гражданско-правовое организационное обязательство по заключению планового договора поставки : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Свердловск, 1973. 223 с.

159. Сегеда С. П., Татаревський О. Як зареєструвати підприємницьку діяльність. *Юридична абетка підприємця*. Центр Комерційного Права, 2005. 79 с.

160. Сенченко В. Кластеризація та інформаційні мережні технології як складові основних рушійних сил і детермінант конкурентоспроможності регіонів, малих та середніх міст України. *Актуальные вопросы и организационно-правовые основы международного сотрудничества в сфере высоких технологий* : матеріали VIII Междунар. науч.-практ. конф. Киев : ГП «Укртехинформ», 2013. С. 63–65.

161. Сергеев А. П., Толстой Ю. К. Гражданское право : учеб. Москва, 2002. Т. 1. 616 с.

162. Сидельников Р. Право на самозащиту как «секундарное право». *Підприємництво, господарство і право*. 2005. № 6. С. 42–44.

163. Симонян Ю. Ю. Корпоративні відносини у командатних товариствах (цивільно-правовий аспект) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Одес. нац. юрид. акад. Одеса, 2010. 20 с.

164. Скакун О. Ф. Теория государства и права : учеб. Харьков : Консум; Ун-т внутр. дел, 2000. 704 с.

165. Сліпченко С. О. Особисті немайнові правовідносини щодо оборотоздатних об'єктів : монографія. Харків : Діса плюс, 2013. 550 с.

166. Сметанин С. И. История предпринимательства в России : учеб. пособ. Москва : КноРус, 2009. 192 с.

167. Советское гражданское право : учеб. / под ред. О. А. Красавчикова. Москва, 1988. 600 с.

168. Спасибо-Фатєєва І. В. З'ясування змісту корпоративних відносин як передумови вирішення корпоративних спорів. *Правовий тиждень*. 2007. № 42 (63). С.

169. Спасибо-Фатєєва І. В. Правова природа корпоративних правовідносин в акціонерних товариствах. *Вісник Академії правових наук України*. 1998. № 3. С. 58–66.

170. Спасибо-Фатєєва І. В. Про питання юридичної сутності управління в сучасних умовах. *Проблеми законності*. 2002. № 53. С. 122–132.

171. Справа № 17/81-97 за конституційним зверненням Київської міської ради професійних спілок щодо офіційного тлумачення частини третьої статті 21 Кодексу законів про працю України (справа про тлумачення терміну «законодавство») : Рішення Конституційного Суду України від 09.07.1998 р. № 12-рп/98-у. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-98> (дата звернення: 07.10.2021).

172. Справа № 480/4656/18 адміністративне провадження № К/9901/25355/19 : Постанова Верховного суду України від 23 січня 2020 р. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/87129589> (дата звернення: 22.08.2021).

173. Справа № 805/1819/18-а адміністративне провадження № К/9901/26410/20 : Постанова Верховного суду. Касаційного адміністративного суду України від 26 листопада 2020 року. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/93119053?utm_source=biz.ligazakon.net&utm_medium=news&utm_content=bizpress05&_ga=2.163130364.1903612151.1665672950-1487565174.1665672950 (дата звернення: 22.08.2021).

174. Створення та юридичний супровід стартапів в Україні. URL: <http://pravova-rada.com/ua/244-sozdanie-i-juridicheskoe-soprovozhdenie-startapov-v-ukraine> (дата звернення: 24.04.2021).

175. Стефанчук Р. О. Цивільне право України. Київ : Прецедент, 2005. 448 с.

176. Стратегія підприємства: адаптація організацій до впливу світових суспільно-економічних процесів : монографія / А. П. Наливайко, Т. І. Решетняк, Н. М. Євдокимова [та ін.] ; за ред. д-ра екон. наук, проф. А. П. Наливайка. Київ : КНЕУ, 2013. 454 с.

177. Стратегія сталого розвитку «Україна-2020» : Указ Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5/2015> (дата звернення: 04.11.2020).

178. Стрельникова Г. И. Гражданско-правовое регулирование организации и проведения лотерей в СССР : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Свердловск, 1983. 195 с.

179. Теорія держави та права : навч. посіб. / Є. В. Білозьоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова [та ін.] ; за заг. ред.: С. Д. Гусарєва, О. Д. Тихомирова. Київ : НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.

180. Теремецький В. І. Проблеми запровадження інституту податкового омбудсмена в Україні. *Реформування системи сплати податків та зборів з урахуванням міжнародного досвіду* : зб. наук. праць за матеріалами наук.-практ. круглого столу, 5 жовтня 2012 р. Київ : Алерта, 2012. С. 127–129.

181. Терещук Г. А. Цивільне право. Конспект лекцій для студентів спеціальності 081 – «Право» денної та заочної форм навчання. Луцьк : ЛНТУ, 2017. 267 с.

182. Типові помилки, які виникають під час державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, а також державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань розроблених за результатами спільної робочої групи : Матеріали спільної робочої групи Міністерства юстиції України та Нотаріальної палати України, 2017.

URL: https://protocol.ua/ua/tipovi_pomiloki_yaki_vinikayut_pid_chas_der_gavnoi_reestratsii_rechovih_prav_na_neruhome_mayno_ta_ih_obtyagen_a_takog_der_gavn oi_reestratsii_yuridichnih_osib_fizichnih_osib_pidpriemtsiv_ta_gromadskih_form uvan_rozroblenih_zh_rezultatami_spilnoi_robochoi_grup/ (дата звернення: 24.11.2021).

183. Толочко А. П. Краткая редакция Правды Руской: происхождение текста. Киев : Ин-т истории Украины НАН Украины, 2009. 136 с.

184. Трудове право України: академічний курс : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / П. Д. Пилипенко, В. Я. Бурак, З. Я. Козак [та

ін.] ; за ред. П. Д. Пилипенка. 2-ге вид., перероб. і доповн. Київ : Ін Юре, 2006. 544 с.

185. Фінанси : підруч. / за ред.: С. І. Юрія, В. М. Федосова. 2-ге вид. переробл. і доповн. Київ : Знання, 2012. 687 с.

186. Харитонов Є. О., Харитонova О. І., Старцев О. В. Цивільне право України : підруч. Вид. 3-тє, перероб. і доповн. Київ : Істина, 2013. 808 с.

187. Харитонов Є. О., Харитонova О.І., Старцев О.В. Цивільне право України : підруч. Вид. 3-тє, перероб. і доповн. Київ : Істина, 2011. 808 с.

188. Харитонova О. І. Категорія корпоративних правовідносин у контексті цивільних організаційних правовідносин. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2011. Т. 10. С. 324–334. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nponyua_2011_10_33 (дата звернення: 23.03.2021).

189. Харківська цивілістична школа: захист суб'єктивних цивільних прав та інтересів : монографія / І. В. Спасибо-Фатєєва, М. Н. Сибілев, В. Л. Яроцький [та ін.] ; за заг. ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків : Право, 2014. 672 с.

190. Харківська цивілістична школа: об'єкти цивільних прав : монографія / за заг. ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків : Право, 2015. 720 с.

191. Харківська цивілістична школа: право власності : монографія / за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків : Право, 2012. 424 с.

192. Харченко Г. Г. Речові права : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2015. 432 с.

193. Хизрич Р., Питере М. Предпринимательство, или Как завести собственное дело и добиться успеха. Вып. I. Предприниматель и предпринимательство : пер. с англ. / общ. ред. В. С. Загашвили. Москва : Прогресс, 1992. 160 с.

194. Хозяйственное право Украины : учеб. / под ред.: А. С. Васильева, О. П. Подцерковного. Харьков : Одиссей, 2005. 464 с.

195. Цивільне право : підруч. : у 2 т. / В. І. Борисова (кер. авт. кол.), Л. М. Баранова, М. В. Домашенко [та ін.] ; за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. 2-ге вид., перероб. та доповн. Харків : Право, 2014. Т. 1. 656 с.
196. Цивільне право в Україні : підруч. / за ред. Р. Б. Шишки. 2-ге вид. Ч. 1. Київ : Лір-К, 2018. 736 с.
197. Цивільне право України : підруч. : в 2-х томах / кол. авт. ; за ред. Г. Б. Яновицької, В. О. Кучера. Львів : Новий світ-2000; Юрінком Інтер, 2018. 872 с.
198. Цивільне право України (загальна частина) : навч. посіб. / кол. авт. Київ : «айТек Прес, 2013. 432 с.
199. Цивільне право України: Академічний курс : підруч. : у 2-х томах / за заг. ред. Я. М. Шевченко. *Т. 1. Загальна частина*. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2006. 520 с.
200. Цивільне право України. Загальна частина : навч. посіб. / за ред. І. А. Бірюкова, Ю. О. Заїки. Київ : Алерта, 2014. 510 с.
201. Цивільне право України. Загальна частина : підруч. / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнєцової, Р. А. Майданика. 5-те вид., переробл. і доповн. Київ : Юрінком Інтер, 2017. 976 с.
202. Цивільне право України. Особлива частина: підруч. / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнєцової, Р. А. Майданика. 4-те вид., стер. Київ : Юрінком Інтер, 2014. 1176 с.
203. Цивільний Кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 03.01.2020).
204. Цивільний кодекс України : науково-практичний коментар / за ред. Є. О. Харитонова. Харків : Одиссей, 2010. 848 с.
205. Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців) / за ред. проф.

І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків : ФО-П Колісник А.А., 2010. Т. 3: *Юридична особа*. 736 с.

206. Цирульников. В. Н. Определение юридического лица как субъекта гражданского права : учеб. пособ. Волгоград, 2001. 67 с.

207. Цюра В. В. До питання форми окремих представницьких договорів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Вип. 39 (1). С. 75–80. (Серія: *Право*).

208. Цюра В. В. Інститут представництва в цивільному праві України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2017. 535 с.

209. Чистоклетов Л. Г. Класифікація загроз безпеці суб'єктів господарювання в контексті нових викликів інформатизації та глобалізації ринкових відносин. *Вісник. Наука і практика*. Катовіце, 2012. С. 38–40.

210. Чорній Л., Балдич Н., Ходько Н., Глібіщук Я. Стратегія розвитку підприємництва: експертне бачення. *Національна платформа малого та середнього бізнесу*. URL: https://platforma-msb.org/wpcontent/uploads/2016/10/strategy_prn_new.pdf

211. Шевченко Я. М. Цивільне право України. Академічний курс. Київ, 2004. 465 с.

212. Шейнин Э. Я. Предпринимательство и бизнес : учеб. пособ. для студ. вузов. Санкт-Петербург : Феникс, 2006. 352 с.

213. Шиленко М. В. Поняття адміністративно-правової охорони суб'єктів малого підприємництва. *Форум права*. 2013. № 1. С. 1188–1193.

214. Шишка О. Р. Критерії визначення цивільних відносин у предметі цивільно-правового регулювання. *Проблеми цивільного права та процесу* : матеріали наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті О. А. Пушкіна (27 трав. 2016 р.). Харків : ХНУВС, 2016. С. 82–87.

215. Щербина В. С. Суб'єкти господарського права : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 264 с.

216. Юркевич Ю. М. Договірні форми об'єднань фізичних та юридичних осіб у цивільному праві України : монографія. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2017. 410 с.

217. Юшкевич О. Г. Провадження в справах про державну реєстрацію фізичних осіб-підприємців : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2007. 29 с.

218. Ямкова І. М. Адміністративно-правове забезпечення діяльності фізичних осіб-підприємців в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Відкр. міжнар. ун-т розв. людини «Україна». Київ, 2013. 20 с.

219. Яроцький В. Л. Цінні папери в механізмі правового регулювання майнових відносин (основи інструментальної концепції) : монографія. Харків : Право, 2006. 544 с.

220. Framework Program IV SME participation 1994-1998. European Commission. Brussels, 1998. URL: <http://sme.cordis.lu/craft/home.cfm> (дата звернення: 26.04.2020).

221. Haferkamp H.-P. Bürgerliches Gesetzbuch (BGB). *The Max Planck Encyclopedia of European Private Law*. Oxford, 2012. Vol. I. P. 120–125.

222. Jing W. A maze of contradictions: Chinese law and policy in the development process of privately owned small and medium-sized enterprises in China. *Michigan State International Law Review*. 2017. Vol. 25. Iss. 3. URL: <https://digitalcommons.law.msu.edu/ilr/vol25/iss3/1/> (дата звернення: 16.06.2021)

223. Jing Z., Ling-nan QU Comparison of science and technology innovation policies among China, the United States and Japan and improving path of science and technology innovation policies in China. *4th International Conference on Economics and Management* / DEStech Publications, Inc., 2019. URL: <http://dpiproceedings.com/index.php/dtem/article/view/13118/0> (дата звернення: 19.09.2020).

224. Report on the Treatment of the Insolvency of Natural Persons. *Worldbank group*. URL:

https://siteresources.worldbank.org/INTGILD/Resources/WBInsolvencyOfNaturalPersonsReport_01_11_13.pdf. (дата звернення: 06.06.2020).

225. The Business Growth and Transformation Action Plan (PACTE) in ten measures. 2019. *Business France Nordic*. URL: <https://nordic.businessfrance.com/Media/Default/PROCOM/Attractivit%C3%A9/The%20Business%20Growth%20and%20Transformation%20Action%20Plan%20PACTE%20in%20ten%20measures.pdf> (дата звернення: 26.04.2020).

226. The evaluation of the Italian «Start-Up Act» OECD science, technology and industry policy papers. *OECD Library*. URL: <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/02ab0eb7-en.pdf?expires=1543684313&id=id&accname=guest&checksum=1F1D5FA91E354E2B954FB5782815DB0/> (дата звернення: 14.05.2021).

227. Vorotyntseva I., Hranina I., Pysarenko M. Comparative legal research on contrfct law changes under COVID-19 pandemic: England, United States, Asia and Ukraine. *Jus Humani*. 2021. № 10 (I). P. 123–150. URL: <http://iushumani.org/index.php/iushumani/article/view/275/317> (дата звернення: 27.11.2021).

ДОДАТКИ

ДОДАТОК 1

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧКИ:

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Воротинцева І. В. Державна реєстрація юридичних осіб: деякі питання цивільно-правового регулювання. *Часопис цивілістики*. 2018. Вип. 29. С. 72-77. URL: <http://chascyvil.onua.edu.ua/index.php/chc/article/view/252>
2. Воротинцева І. В. Електронна реєстрація бізнесу: сучасний стан і перспективи розвитку. *Часопис цивілістики*. 2017. Вип. 26. С. 107–110. URL: <http://chascyvil.onua.edu.ua/index.php/chc/article/view/300>
3. Воротинцева І. В. Щодо визначення концепції розвитку законодавчого регулювання цивільних правовідносин в сфері підприємницької діяльності фізичних осіб-підприємців. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 1. С. 154-156. URL: <http://pap-journal.in.ua/wp-content/uploads/2020/08/1-1.pdf>
4. Воротинцева І. В. Щодо визначення поняття ФОП як суб'єкта цивільного права. *Юридичний вісник*. 2020. № 1. С. 280-284. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/15956>
5. Воротинцева І. В. Щодо визначення поняття цивільних організаційних правовідносин за участю ФОП за цивільним законодавством України. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2020. Вип. 1. Ч. 3. С. 43–47. URL: https://journal-vjhr.sk/wp-content/uploads/2021/01/Vyshegrad-1_2020_Tom-3.pdf
6. Воротинцева І. В. Щодо розгляду питань порядку державної реєстрації фізичних осіб-підприємців. *Juris Europensis Scientia*. 2021. № 2. С. 34–38. URL: <http://chernvisn.onua.edu.ua/index.php/chern/article/view/200>
7. Vorotyntseva I., Hranina I., Pysarenko M. Comparative legal research on contract law changes under COVID-19 pandemic: England, United States, Asia and Ukraine. *Jus Humani*. 2021. № 10 (I). P. 123-150. URL: <http://iushumani.org/index.php/iushumani/article/view/275/317>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

8. Воротинцева І. В. До питання про ефективність діючого законодавства щодо регулювання порядку державної реєстрації фізичних осіб-підприємців. *Цивілістичні проблеми колізії приватних та публічних інтересів в умовах пандемії COVID-19* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 13 листопада 2020 р.). Одеса : Фенікс, 2020. С. 66–68.

9. Воротинцева І. В. До питання про законодавче регулювання надання електронних послуг (в контексті електронної реєстрації бізнесу). *Римське приватне право: здобутки європейські та глобальні* : матеріали Міжнар. колоквиуму (м. Одеса, 27 жовтня 2018 р.). Одеса : Фенікс, 2018. С. 100–102.

10. Воротинцева І. В. До питання про обов'язковість здійснення функцій державного реєстратора нотаріусом під час нотаріального посвідчення деяких правочинів. *Рекодифікація цивільного законодавства і система права України у контексті євроінтеграційних процесів* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 8–9 листопада 2019 р.). Одеса : Фенікс, 2019. С. 269–272.

11. Воротинцева І. В. До питання про оновлення законодавства щодо регулювання цивільних правовідносин в сфері підприємницької діяльності фізичної особи-підприємця. *Інформаційні технології в умовах оновлення цивільного законодавства* : матеріали Всеукр. круглого столу (м. Одеса, 13 червня 2020 р.). Одеса : Фенікс, 2020. С. 66–68. URL: <https://hdl.handle.net/11300/13146>

12. Воротинцева І. В. До питання про порядок державної реєстрації фізичних осіб-підприємців. *Актуальні проблеми прав людини, держави та вітчизняної правової системи* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 2–3 квітня 2021 р.). Дніпро, 2021. С. 25–28.

13. Воротинцева І. В. До питання про розуміння категорії «правовий захист» в цивільному праві. *Правове життя сучасної України* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 вересня 2018 р.). Одеса :

Гельветика, 2018. С. 450–452. URL:
<http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/11225>

14. Воротинцева І. В. Загальна характеристика цивільних організаційних правовідносин за участю ФОП. *Правове життя сучасної України* : у 3 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.) / відп. ред. М. Р. Аракелян. Одеса : Гельветика, 2020. Т. 3. С. 459–462. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/13405>

15. Воротинцева І. В. ІТ та реєстрація юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців. Публічні закупівлі через електронну систему ProZorro, Процедури закупівель за допомогою ProZorro. *ІТ-право: теорія та практика* : навч. посіб. / за заг. ред. Є. О. Харитонова, О. І. Харитонові. Одеса : Фенікс, 2017. С. 169–176; 261–273.

16. Воротинцева І. В. Особливості державної реєстрації ФОП в умовах боротьби з коронавірусною інфекцією Covid-19. *Проблеми правового регулювання цивільних відносин в умовах COVID-19* : матеріали Всеукр. наук.-практ. онлайн конф. (м. Одеса, 23 квітня 2020 р.). Одеса, 2020. С. 108–110. URL:
<http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/12616/збірник%20онлайн%20конференції%20Burl.pdf?sequence=3&isAllowed=y>

17. Воротинцева І. В. Правове регулювання договору закупівлі за результатами тендерних процедур за допомогою Prozorro. *Цивілістика в інформаційному суспільстві* : матеріали Всеукр. круглого столу (м. Одеса, 17 травня 2019 р.). Одеса : Фенікс, 2019. С. 54-57.

18. Воротинцева І. В. Функції державного реєстратора при електронній реєстрації бізнесу. *ІТ-право та цифрове суспільство* : матеріали Всеукр. конф. (м. Одеса, 24 листопада 2017 р.). Одеса : Юридична література, 2017. С. 38–40.

19. Воротинцева І. В. Щодо окремих питань цивільно-правового статусу фізичної особи-підприємця. *Римське право і сучасність: актуальна проблема «Від римського приватного права до ІТ права»* : матеріали Міжнар.

наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 травня 2018 р.). Одеса : Фенікс, 2018. С. 134–137.

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

Дисертацію підготовлено та обговорено на кафедрі цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія».

Основні наукові положення дисертації були апробовані та оприлюднені у виступах на наукових конференціях і семінарах, зокрема: Всеукраїнська конференція «ІТ-право та цифрове суспільство» (м. Одеса, 24 листопада 2017 р.); Всеукраїнська конференція «Динаміка статусу приватної особи в сучасних умовах інтеграційного розвитку України» (м. Одеса, 30 листопада 2017 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Римське право і сучасність: від римського приватного права до ІТ права» (м. Одеса, 19 травня 2018 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 17 вересня 2018 р.); Міжнародний колоквиум «Римське приватне право: здобутки європейські та глобальні» (м. Одеса, 27 жовтня 2018 р.); Всеукраїнський круглий стіл «Цивілістика в інформаційному суспільстві» (м. Одеса, 17 травня 2019 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 15 травня 2020 р.); Всеукраїнська науково-практична конференція «Рекодифікація цивільного законодавства і система права України у контексті євроінтеграційних процесів» (м. Одеса, 8–9 листопада 2019 р.); Всеукраїнська науково-практична онлайн-конференція «Проблеми правового регулювання цивільних відносин в умовах COVID-19» (м. Одеса, 23 квітня 2020 р.); Всеукраїнський круглий стіл «Інформаційні технології в умовах оновлення цивільного законодавства» (м. Одеса, 13 червня 2020 р.); Всеукраїнська науково-практична конференція «Цивілістичні проблеми колізії приватних та публічних інтересів в умовах пандемії COVID-19» (м. Одеса, 13 листопада 2020 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми прав людини, держави та вітчизняної правової

системи» (м. Дніпро, 2–3 квітня 2021 р.).

ОДЕСЬКА РАЙОННА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
ОДЕСЬКА РАЙОННА ВІЙСЬКОВА АДМІНІСТРАЦІЯ

проспект Шевченка, 4, м.Одеса, 65032, тел. 705-54-45
E-mail: od.rda@od.gov.ua веб-сайт: <https://odrda.od.gov.ua/> Код ЄДРПОУ 44010662

від _____ 20__ р. № _____

На № _____ від _____ 20__ р.

Заступнику начальника
управління державної реєстрації
Юридичного департаменту
Одеської міської ради
Інні ВОРОТИНЦЕВІЙ

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження Воротинцевої Інни Валеріївни на тему:

«Цивільні організаційні правовідносини, що виникають при набутті статусу фізичної особи-підприємця» за спеціальністю 081 «Право» на здобуття ступеня доктора філософії

Одеською районною державною адміністрацією Одеської області розглянуто наукові публікації Воротинцевої Інни Валеріївни, а саме:

1. Воротинцева І. В. Електронна реєстрація бізнесу: сучасний стан і перспективи розвитку. *Часопис цивілістики*. 2017. Вип. 26. С. 107–110. URL: <http://chascyvil.onua.edu.ua/index.php/chc/article/view/300>
2. Воротинцева І. В. Щодо розгляду питань порядку державної реєстрації фізичних осіб-підприємців. *Juris Europensis Scientia*. 2021. № 2. С. 34–38. URL: <http://chernvisn.onua.edu.ua/index.php/chern/article/view/200>
3. Воротинцева І. В. До питання про ефективність діючого законодавства щодо регулювання порядку державної реєстрації фізичних осіб-підприємців. *Цивілістичні проблеми колізії приватних та публічних інтересів в умовах пандемії COVID-19* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 13 листопада 2020 р.). Одеса : Фенікс, 2020. С. 66–68.
4. Воротинцева І. В. До питання про законодавче регулювання надання електронних послуг (в контексті електронної реєстрації бізнесу). *Римське приватне право: здобутки європейські та глобальні:*

СЕД АСКОД Одеська районна державна адміністрація
ДОКУМЕНТ № 4626/01-09/22/4 від 31.10.2022
Сертифікат [3ED5083160DBC59B0400000065D64400B7706F00](#)
Підписувач [ІЛЬКО ОЛЕКСАНДР ВАСИЛЬОВИЧ](#)
Дійсний з [08.02.2022 14:18:28](#) по [08.02.2023 14:18:28](#)

матеріали Міжнар. колоквіуму (м. Одеса, 27 жовтня 2018 р.). Одеса: Фенікс, 2018. С. 100–102.

5. Воротинцева І. В. До питання про порядок державної реєстрації фізичних осіб-підприємців. *Актуальні проблеми прав людини, держави та вітчизняної правової системи* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 2–3 квітня 2021 р.). Дніпро, 2021. С. 25–28.
6. Воротинцева І. В. Особливості державної реєстрації ФОП в умовах боротьби з коронавірусною інфекцією Covid-19. *Проблеми правового регулювання цивільних відносин в умовах COVID-19* : матеріали Всеукр. наук.-практ. онлайн конф. (м. Одеса, 23 квітня 2020 р.). Одеса, 2020. С. 108–110.
7. Воротинцева І. В. Функції державного реєстратора при електронній реєстрації бізнесу. *ІТ-право та цифрове суспільство* : матеріали Всеукр. конф. (м. Одеса, 24 листопада 2017 р.). Одеса : Юридична література, 2017. С. 38–40.

За результатами розгляду встановлено, що у вказаних публікаціях відображено результати дисертаційного дослідження Воротинцевої І.В. на здобуття ступеня доктора філософії.

Сформульовані Воротинцевою І.В. висновки та пропозиції є цінними для роботи органів влади, що виконують функції суб'єктів державної реєстрації та мають практичну значимість при організації роботи відділу з питань координації у сфері надання адміністративних послуг та реєстрації управління з питань соціального – економічного розвитку територій Одеської районної державної адміністрації Одеської області.

Заступник начальника

Олександр ІЛЬКО

УКРАЇНА

ВИКОНАВЧИЙ КОМІТЕТ НОВОВОЛИНСЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Управління «Центр надання адміністративних послуг»

проспект Дружби, 27, м. Нововолинськ, 45400, тел. (03344) 40320, 41106
E-mail: cnap@nov-rada.gov.ua Код ЄДРПОУ 04051342

Відділом державної реєстрації управління ЦНАП виконавчого комітету Нововолинської міської ради Волинської області розглянуто наукові публікації Воротинцевої Інни Валеріївни, а саме:

1. Воротинцева І. В. Електронна реєстрація бізнесу: сучасний стан і перспективи розвитку. *Часопис цивілістики*. 2017. Вип. 26. С. 107–110. URL: <http://chaseyvil.onua.edu.ua/index.php/chc/article/view/300>
2. Воротинцева І. В. Щодо визначення концепції розвитку законодавчого регулювання цивільних правовідносин в сфері підприємницької діяльності фізичних осіб-підприємців. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 1. С. 154–156. URL: <http://pap-journal.in.ua/wp-content/uploads/2020/08/1-1.pdf>
3. Воротинцева І. В. Щодо визначення поняття ФОП як суб'єкта цивільного права. *Юридичний вісник*. 2020. № 1. С. 280–284. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/15956>
4. Воротинцева І. В. Щодо визначення поняття цивільних організаційних правовідносин за участю ФОП за цивільним законодавством України. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2020. Вип. 1. Ч. 3. С. 43–47. URL: https://journal-vjhr.sk/wp-content/uploads/2021/01/Vyshegrad-1_2020_Tom-3.pdf
5. Воротинцева І. В. Щодо розгляду питань порядку державної реєстрації фізичних осіб-підприємців. *Juris Europensis Scientia*. 2021. № 2. С. 34–38. URL: <http://chernvisn.onua.edu.ua/index.php/chern/article/view/200>
6. Воротинцева І. В. До питання про ефективність діючого законодавства щодо регулювання порядку державної реєстрації фізичних осіб-підприємців. *Цивілістичні проблеми колізії приватних та публічних інтересів в умовах пандемії COVID-19* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 13 листопада 2020 р.). Одеса : Фенікс, 2020. С. 66–68.
7. Воротинцева І. В. До питання про законодавче регулювання надання електронних послуг (в контексті електронної реєстрації бізнесу). *Римське приватне право: здобутки європейські та глобальні* : матеріали Міжнар. колоквіуму (м. Одеса, 27 жовтня 2018 р.). Одеса : Фенікс, 2018. С. 100–102.
8. Воротинцева І. В. До питання про оновлення законодавства щодо регулювання цивільних правовідносин в сфері підприємницької діяльності фізичної особи-підприємця. *Інформаційні технології в умовах оновлення*

цивільного законодавства : матеріали Всеукр. круглого столу (м. Одеса, 13 червня 2020 р.). Одеса : Фенікс, 2020. С. 66–68. URL: <https://hdl.handle.net/11300/13146>

9. Воротинцева І. В. До питання про порядок державної реєстрації фізичних осіб-підприємців. *Актуальні проблеми прав людини, держави та вітчизняної правової системи* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 2–3 квітня 2021 р.). Дніпро, 2021. С. 25–28.

10. Воротинцева І. В. Загальна характеристика цивільних організаційних правовідносин за участю ФОП. *Правове життя сучасної України* : у 3 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.) / відп. ред. М. Р. Аракелян. Одеса : Гельветика, 2020. Т. 3. С. 459–462. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/13405>

11. Воротинцева І. В. Особливості державної реєстрації ФОП в умовах боротьби з коронавірусною інфекцією Covid-19. *Проблеми правового регулювання цивільних відносин в умовах COVID-19* : матеріали Всеукр. наук.-практ. онлайн конф. (м. Одеса, 23 квітня 2020 р.). Одеса, 2020. С. 108–110. Воротинцева І. В. Функції державного реєстратора при електронній реєстрації бізнесу. *ІТ-право та цифрове суспільство* : матеріали Всеукр. конф. (м. Одеса, 24 листопада 2017 р.). Одеса : Юридична література, 2017. С. 38–40.

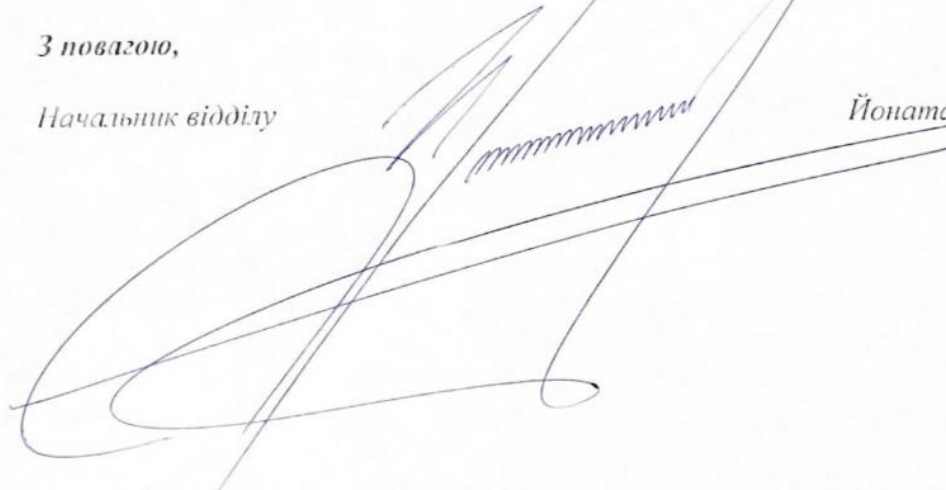
За результатами розгляду встановлено, що у вказаних публікаціях відображено результати дисертаційного дослідження Воротинцевої І. В. на здобуття ступеня доктора філософії, яким розв'язується низка проблем теорії та практики регулювання цивільних організаційних правовідносин, що виникають під час набуття статусу фізичної особи-підприємця.

Сформульовані Воротинцевою І. В. висновки та пропозиції є цінними для роботи органів влади, що виконують функції суб'єктів державної реєстрації та мають практичну значимість при організації роботи відділу державної реєстрації у сфері надання адміністративних послуг громадянам на території Нововолинської об'єднаної територіальної громади Волинської області.

З повагою,

Начальник відділу

Йонатан ДАВИДЮК

**про впровадження наукових розробок дисертаційного дослідження
Воротинцевої Інни
на тему: «Цивільні організаційні правовідносини, що виникають при
набутті статусу фізичної особи-підприємця за законодавством України»
в навчальну та науково-дослідну діяльність
Національного університету «Одеська юридична академія»**

Комісія у складі: *голови* – в.о. ректора Національного університету «Одеська юридична академія», професора Мінаса Аракеляна, *членів комісії*: проректора з навчальної роботи Національного університету «Одеська юридична академія», професора Галини Ульянової, начальника навчально-методичного відділу Національного університету «Одеська юридична академія» Людмили Кузнецової, декана факультету цивільної та господарської юстиції Національного університету «Одеська юридична академія», доцента Дениса Колодіна, завідувача кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія», професора Євгена Харитонова, склала цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження Воротинцевої Інни на тему: «Цивільні організаційні правовідносини, що виникають при набутті статусу фізичної особи-підприємця» на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» використовуються у навчальному процесі Національного університету «Одеська юридична академія» при викладанні навчальних дисциплін «Цивільне право України» та «Цивільне процесуальне право», «Державна реєстрація речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень», а також у науково-дослідній роботі здобувачів вищої освіти, науковців.

Так, були враховані положення дисертації про необхідність розширення обсягу матеріалу, що викладається у рамках навчальних дисциплін «Цивільне право України» та «Цивільне процесуальне право», «Державна реєстрація речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень», зокрема, додати поняття і зміст організаційних правовідносин за участю фізичної особи-підприємця за цивільним законодавством України; поняття та ознаки фізичних осіб-підприємців за цивільним законодавством України; правові засади та порядок набуття статусу фізичної особи-підприємця; правове регулювання

9. Воротинцева І. В. До питання про законодавче регулювання надання електронних послуг (в контексті електронної реєстрації бізнесу). *Римське приватне право: здобутки європейські та глобальні* : матеріали Міжнар. колоквиуму (м. Одеса, 27 жовтня 2018 р.). Одеса : Фенікс, 2018. С. 100–102.
10. Воротинцева І. В. До питання про обов'язковість здійснення функцій державного реєстратора нотаріусом під час нотаріального посвідчення деяких правочинів. *Рекодифікація цивільного законодавства і система права України у контексті євроінтеграційних процесів* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 8–9 листопада 2019 р.). Одеса : Фенікс, 2019. С. 269–272.
11. Воротинцева І. В. До питання про оновлення законодавства щодо регулювання цивільних правовідносин в сфері підприємницької діяльності фізичної особи-підприємця. *Інформаційні технології в умовах оновлення цивільного законодавства* : матеріали Всеукр. круглого столу (м. Одеса, 13 червня 2020 р.). Одеса : Фенікс, 2020. С. 66–68. URL: <https://hdl.handle.net/11300/13146>
12. Воротинцева І. В. До питання про порядок державної реєстрації фізичних осіб-підприємців. *Актуальні проблеми прав людини, держави та вітчизняної правової системи* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 2–3 квітня 2021 р.). Дніпро, 2021. С. 25–28.
13. Воротинцева І. В. До питання про розуміння категорії «правовий захист» в цивільному праві. *Правове життя сучасної України* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 вересня 2018 р.). Одеса : Гельветика, 2018. С. 450–452. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/11225>
14. Воротинцева І. В. Загальна характеристика цивільних організаційних правовідносин за участю ФОП. *Правове життя сучасної України* : у 3 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.) / відп. ред. М. Р. Аракелян. Одеса : Гельветика, 2020. Т. 3. С. 459–462. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/13405>
15. Воротинцева І. В. ІТ та реєстрація юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців. Публічні закупівлі через електронну систему ProZorro, Процедури закупівель за допомогою ProZorro. *ІТ-право: теорія та практика* : навч. посіб. / за заг. ред. Є. О. Харитонова, О. І. Харитонові. Одеса : Фенікс, 2017. С. 169–176; 261–273.
16. Воротинцева І. В. Особливості державної реєстрації ФОП в умовах боротьби з коронавірусною інфекцією Covid-19. *Проблеми правового регулювання цивільних відносин в умовах COVID-19* : матеріали Всеукр. наук.-практ. онлайн конф. (м. Одеса, 23 квітня 2020 р.). Одеса, 2020. С. 108–110.

організаційних правовідносин за участю фізичної особи-підприємця за цивільним законодавством України; проблемні питання, які виникають з цивільних організаційних правовідносин при набутті статусу фізичної особи-підприємця за законодавством України; особливості цивільно-правового захисту прав та інтересів при набутті статусу фізичної особи-підприємця за законодавством України; щодо вдосконалення правового регулювання цивільних організаційних правовідносин, які виникають при набутті статусу фізичної особи-підприємця за законодавством України.

Крім того, рекомендовано до використання у навчальному процесі 14 наукових праць, основними з яких є наступні публікації:

1. Воротинцева І. В. Державна реєстрація юридичних осіб: деякі питання цивільно-правового регулювання. *Часопис цивілістики*. 2018. Вип. 29. С. 72-77. URL: <http://chascyvil.onua.edu.ua/index.php/chc/article/view/252>
2. Воротинцева І. В. Електронна реєстрація бізнесу: сучасний стан і перспективи розвитку. *Часопис цивілістики*. 2017. Вип. 26. С. 107-110. URL: <http://chascyvil.onua.edu.ua/index.php/chc/article/view/300>
3. Воротинцева І. В. Щодо визначення концепції розвитку законодавчого регулювання цивільних правовідносин в сфері підприємницької діяльності фізичних осіб-підприємців. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 1. С. 154-156. URL: <http://pap-journal.in.ua/wp-content/uploads/2020/08/1-1.pdf>
4. Воротинцева І. В. Щодо визначення поняття ФОП як суб'єкта цивільного права. *Юридичний вісник*. 2020. № 1. С. 280-284. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/15956>
5. Воротинцева І. В. Щодо визначення поняття цивільних організаційних правовідносин за участю ФОП за цивільним законодавством України. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2020. Вип. 1. Ч. 3. С. 43-47. URL: https://journal-vjhr.sk/wp-content/uploads/2021/01/Vyshegrad-1_2020_Tom-3.pdf
6. Воротинцева І. В. Щодо розгляду питань порядку державної реєстрації фізичних осіб-підприємців. *Juris Europensis Scientia*. 2021. № 2. С. 34-38. URL: <http://chernvisn.onua.edu.ua/index.php/chern/article/view/200>
7. Vorotyntseva I., Hranina I., Pysarenko M. Comparative legal research on contract law changes under COVID-19 pandemic: England, United States, Asia and Ukraine. *Jus Humani*. 2021. № 10 (I). P. 123-150. URL: <http://iushumani.org/index.php/iushumani/article/view/275/317>
8. Воротинцева І. В. До питання про ефективність діючого законодавства щодо регулювання порядку державної реєстрації фізичних осіб-підприємців. *Цивілістичні проблеми колізії приватних та публічних інтересів в умовах пандемії COVID-19* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 13 листопада 2020 р.). Одеса : Фенікс, 2020. С. 66-68.

URL:<http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/12616/збірник%20онлайн%20конференції%20Burl.pdf?sequence=3&isAllowed=y>

17. Воротинцева І. В. Правове регулювання договору закупівлі за результатами тендерних процедур за допомогою Prozorro. *Цивілістика в інформаційному суспільстві* : матеріали Всеукр. круглого столу (м. Одеса, 17 травня 2019 р.). Одеса : Фенікс, 2019. С. 54-57.

18. Воротинцева І. В. Функції державного реєстратора при електронній реєстрації бізнесу. *ІТ-право та цифрове суспільство* : матеріали Всеукр. конф. (м. Одеса, 24 листопада 2017 р.). Одеса : Юридична література, 2017. С. 38-40.

19. Воротинцева І. В. Щодо окремих питань цивільно-правового статусу фізичної особи-підприємця. *Римське право і сучасність: актуальна проблема «Від римського приватного права до ІТ права»* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 травня 2018 р.). Одеса : Фенікс, 2018. С. 134-137.

Використання зазначених результатів дозволило більш повно та ґрунтовно викласти матеріали вказаних навчальних дисциплін та надати здобувачам вищої освіти, науковцям Національного університету «Одеська юридична академія» відомості про цивільні організаційні правовідносини, що виникають при набутті статусу фізичної особи-підприємця.

Голова комісії:

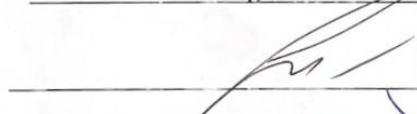

М. АРАКЕЛЯН

Члени комісії:

Г. УЛЬЯНОВА

Л. КУЗНЕЦОВА

Д. КОЛОДІН

Є. ХАРИТОНОВ